

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ІШКІ ІСТЕР МИНИСТРЛІГІНІҢ
БӘРІМБЕК БЕЙСЕНОВ АТЫНДАҒЫ
ҚАРАҒАНДЫ АКАДЕМИЯСЫ**

**СОТҚА ДЕЙІНГІ ТЕРГЕП-ТЕКСЕРУ БАРЫСЫНДА
ДӘЛЕЛДЕМЕЛЕРДІ ҚОЛДАНУ**

Оқу құралы

**ҚАРАҒАНДЫ
2023**

ӘОЖ 343.14
КБЖ 67.410.212
Ш29

Қазақстан Республикасы ІІМ Б.Бейсенов атындағы Қарағанды
академиясының Ғылыми Кеңесімен ұсынылған

Пікір жазғандар:

Қазақстан Республикасы ІІМ Б.Бейсенов атындағы Қарағанды
академиясы, Киберқауіпсіздік және ақпараттық технологиялар кафедрасының
бастығы, заң ғылымдарының кандидаты, полиция майоры

Е.П. Шульгин,

Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті Экономикалық
және құқықтық зерттеулер ҒЗИ директоры, з.ғ.д., профессор

Т.А. Ханов

Шаухар Д.Қ.

Сотқа дейінгі тергеп-тексеру барысында дәлелдемелерді қолдану: оқу
құралы. / Д.Қ. Шаухар. – Қарағанды: Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов
атындағы Қарағанды академиясы., 2023.- 76 б.

ISBN 978-601-7499-85-3

Оқу құралы Қазақстан Республикасының қолданыстағы қылмыстық
процестік заңнамасын ескере отырып, қылмыстық процесс бойынша оқу
пәндері үшін дайындалды.

Тергеу бөлімшелерінің қызметкерлеріне және заңгерлік жоғары оқу
орындарының білім алушыларына арналған.

ӘОЖ 343.14
КБЖ 67.410.204
Ш29

ISBN 978-601-7499-85-3

ШАУХАР Д.Қ. 2023

МАЗМҰНЫ

Кіріспе.....	3
1 Тергеу әрекеттері дәлелдемелерді алудың негізгі әдісі ретінде.....	4
1.1 Қылмыстық процестегі тергеу әрекеттерінің түсінігі, құрылымы. Тергеу әрекеттерінің түрлері мен жүйесі.....	4
1.2 Тергеу әрекеттеріне қойылған негіздер, шарттар, критерийлер және талаптар. Тергеу әрекетінің сатылары.....	13
2 Қылмыстық сот ісін жүргізуде жекелеген тергеу әрекеттерін жүргізу.....	18
2.1 Жауап алу, беттестіру және тану үшін көрсету жүргізудің процессуалдық нысаны.....	18
2.2 Қарап тексеру, куәландыру және эксгумация жүргізудің процессуалдық нысаны.....	33
2.3 Қылмыстық сот ісін жүргізуде тінтудің және алудың мәселелері.....	43
2.4 Тергеу экспериментін, айғақтарды сол жерде тексеру және нақтылауды жүргізу	49
2.5 Сот сараптамаларын және үлгілерді алу жүргізу мәселелері.....	57
3 Қылмыстық процестегі жария және жасырын тергеу әрекеттерінің арақатынасы.....	66
Пайдаланылған әдебиеттер тізімі.....	74

КІРІСПЕ

Қазақстан Республикасының жаңартылған қылмыстық-процестік кодексін (ҚПК) қабылдаумен Қылмыстық-процестік заңнаманы терең жүйелі жаңғыртудың орнықты үрдісі байқалады, оның негізінде оңайлату, жеделдету, бюрократияландыру, цифрландыру, артық процестік кедергілерді алып тастау, жеке тұлға құқықтарының кепілдіктерін күшейту қағидаттары негізделген.

Қазіргі уақытта қылмыстық қудалау органдарына ҚПК-нің 8-бабында көзделген міндеттерді орындау ғана емес (қылмыстарды тез және толық ашу, оларды жасаған адамдарды әшкерелеу және қылмыстық жауаптылыққа тарту, әділ сот талқылауы және қылмыстық заңды дұрыс қолдану), сонымен қатар қылмыстық істерді түбегейлі сапалы тергеу жүктелген. [1].

Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізу заңнамасын жаңарту бұрын мызғымас болып көрінген қылмыстық процестің ғылым институттарын қайта қарауға негіз болды, өйткені оның алдына қойылған міндеттерді орындай отырып, тергеуші негізінен өзінің күш-жігерін қылмыс оқиғасын дәлелдеуге және оны жасауға кінәлі адамдарды анықтауға бағыттайтыны анық.

Советке дейінгі кезеңдегі қылмыстық процесс "тергеу әрекеттері" ұғымын білді. Орыс процессуалисті, Санкт-Петербург университетінің профессоры

И.Я. Фойницкий[2] атап өткендей, қылмыстық сот ісін жүргізудің Жарғысы бойынша "...сот тергеушісі алдын-ала тергеу жүргізу кезінде тергеу материалын жинау үшін оның құрамына кіретін процедуралық әрекеттерді бірінен соң бірі жүргізуі керек еді". Бұл ретте күдіктінің жеке басына бағытталмаған объективті сипаттағы іс жүргізу әрекеттері, яғни оқиға мен қылмыс құрамын, келтірілген залалдың нысаны мен мөлшерін белгілеуге байланысты, іс бойынша жәбірленуші және т.б. және күдікті адаммен байланысты субъективті әрекеттер бөлінді. Тергеушінің әрбір әрекеті алдын-ала тергеу актісінде тіркелуі керек еді. Алдын-ала тергеу актілерінің үш түрі ерекшеленді: қаулылар, хаттамалар және күн тәртібі. Хаттамалар сот тергеуі үшін алдын-ала тергеуде алынған барлық дәлелдемелер мен тергеушінің бұйрықтарын сақтау мақсатында жасалған тергеу әрекеттерін жүргізу туралы актілер деп аталды. Хаттаманы жасауға белгілі бір ресми шарттар қойылды. Бұл тұжырымдаманы кеңестік қылмыстық процесс қабылдады. Қазақстандық қылмыстық процесте дәстүр бойынша сотқа дейінгі тергеу барысында жасалатын іс жүргізу әрекеттері тергеу әрекеттері деп аталады.

1 Тергеу әрекеттері дәлелдемелерді алудың негізгі әдісі ретінде

1.1 Қылмыстық процестегі тергеу әрекеттерінің түсінігі, құрылымы. Тергеу әрекеттерінің түрлері мен жүйесі

"Тергеу әрекеттері" термині қылмыстық іс жүргізу кодексінде бірнеше рет айтылған, бірақ заң шығарушы оның мазмұнын бірқатар басқа терминдерге қатысты түсіндірмейді (ҚПК-нің 7-бабы). Мұндай жағдай тәжірибеде тиісті құқықтық мәселелерді шешудің қиындықтарын көрсететін бірқатар теориялық мәселелерді тудырады.

Заң әдебиеттерінде тергеу әрекеттері кейбір жағдайларда тергеушінің барлық процессуалдық әрекеттерін білдіреді, яғни процессуалдық іс - әрекеттің тақырыбы бірінші орынға қойылады: тергеуші, ал басқаларында – бұл істің мән-жайларын зерттеу және шындықты анықтау тәсілдері ретінде қызмет ететін әрекеттер.

Сонымен қатар, заңнама саласын білдіретін нормативтік рецепттер жүйесінде терминдердің белгіленген мағынасы бір рет қатаң сақталуы өте маңызды. Бұл заңды біркелкі, дәйекті түсінудің, демек қолданудың шарттарының бірі.

Сондықтан заңгерлік зерттеулерде терминдерді таңдауға, негіздеуге және түсіндіруге көп көңіл бөлінуі кездейсоқ емес. Жоғарыда айтылғандар "іс жүргізу әрекеті", "тергеушінің, тергеушінің іс-әрекеттері мен шешімдері", "тергеу әрекеттері" терминдеріне де қатысты. Бұл тіркестер тергеу жүргізетін лауазымды адамдардың өкілеттіктерін, сондай - ақ күдіктінің, жәбірленушінің және тергеуге жіберілетін немесе қатысуға тартылатын өзге де азаматтардың құқықтары мен міндеттерін айқындайтын қылмыстық іс жүргізу заңының нұсқамаларында негізгі орынға ие. Бұл терминдердің дәлсіздігі немесе түсінбеуі Заңның тиімсіз қолданылуына, заңдылықтың бұзылуына ықпал етуі мүмкін.

Тіл мамандары "тергеу" сөзін "тергеу" туындысы ретінде түсіндіреді. Қылмыстық іс жүргізу заңында бұл сөз екі терминнің бөлігі болып табылады: "алдын ала тергеу" және "сот тергеуі". Алайда, қылмыстық іс жүргізу кодексінің Ерекше бөлігіндегі "тергеу әрекеттері" тіркесімі қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысушылардың өкілеттіктерін айқындайтын нұсқамаларда ғана қолданылады.

Заң әдебиеттерінде тергеу әрекеттері деп сотқа дейінгі тергеуді жүзеге асыратын адамның басқалардан айырмашылығы (істі бағыттау туралы қаулы шығару, бұлтартпау шараларын таңдау және т.б.) дәлелдемелерді табуға, тексеруге және бекітуге бағытталған іс жүргізу әрекеттерін ғана атайды.

Профессор А.С. Кобликовтың беделді пікірі бойынша - "тергеу әрекеті- бұл тергеуші қылмыстық іс жүргізу заңының талаптарына сәйкес жүргізетін, қылмыстық істің мән-жайларын анықтау үшін маңызы бар нақты деректерді табуға және бекітуге бағытталған іс жүргізу әрекеті"[3].

Процессуалистердің Ларин А.М.[4], Быховский И.Е.[5] айтуы бойынша "тергеу әрекеттерін қылмыстық іс жүргізу заңында көзделген және қылмыстық іс бойынша маңызды дәлелдемелерді табу, бекіту және тексеру үшін қылмыстарды тергеу кезінде жүзеге асырылатын операциялар мен әдістердің жиынтығы ретінде анықтауға болады".

Процессуалистер Р.Х. Якупов пен В.Н. Галузо: "тергеу әрекеттері, қылмыстық іс жүргізу заңнамасында көзделген және іс үшін маңызы бар нақты мән-жайларды анықтауға бағытталған дәлелдемелерді жинау бойынша мұндай іс жүргізу әрекеттері, ал кейбір жағдайларда-заңда көзделген мақсаттарға қол жеткізуге және дербес және егжей-тегжейлі іс жүргізу рәсімімен сипатталатын және олардың барысы мен нәтижелерін ресімдеу"[6].

Жоғарыда келтірілген анықтамалар процессуалистердің көпшілігі тергеу әрекеттері, ең алдымен, дәлел жинауға бағытталған және бұл оларды тергеуші, анықтаушы, прокурор және сот жүргізетін басқа процедуралық әрекеттерден ерекшелендіретін арнайы бағытқа ие деген пікірде ұқсас екенін көрсетеді.

Тергеу әрекеттерінің тағы бір айрықша белгісі-тергеу әрекетінің міндетті хаттамасын жасай отырып, заңда көзделген дербес және егжей-тегжейлі іс жүргізу рәсімі (іс жүргізу нысаны) болып табылады.

Тергеу әрекеттерін сотқа дейінгі іс жүргізу барысында қылмыстық процесті жүргізетін уәкілетті лауазымды адамдар (тергеуші, анықтаушы, прокурор) ғана жүргізетіні міндетті белгі болып табылады.

Бұдан шығатыны, заң тек тергеу сатысына қатысты, осы кезеңде билік өкілеттіктері бар органдар мен адамдар жүзеге асыратын әрекеттерді тергеу деп атайды, өйткені тергеуге қатысатын басқа адамдардың іс жүргізу әрекеттері - мысалы, өтініштер, шағымдар, өтініштер - тергеу деп аталмайды[7].

"Қылмыстық іс жүргізу заңымен регламенттелген және тергеуші (анықтаушы, сот, прокурор) жүзеге асыратын, белгілі бір түрдегі іздердің ерекшеліктеріне сәйкес келетін және олардағы дәлелді ақпаратты тиімді іздеуге, қабылдауға және бекітуге бейімделген іздестіру, танымдық және куәландыру операцияларының мемлекеттік мәжбүрлеумен қамтамасыз етілетін жиынтығы" ретінде тергеу әрекеттері ұғымы жалпы қабылданған болып табылады.

Бұл жағдайда дәлелдемелерді "алу" ғана емес, сонымен бірге оларды жүйелеу және белгілі бір танымдық мақсатта қалыптастыру да орын алады.

Демек, тергеу әрекеттерінің мақсаты-белгілі бір нәтижеге қол жеткізу, қылмыстық істі дұрыс, заңды, әділ шешу үшін қажетті білім.

Жалпы түрдегі тергеу әрекеттерін орындау құрылымы үш өзара байланысты ережелер тобын қамтиды:

- 1) оларды жүргізу шарттары, яғни құқықтық негіздер;
- 2) тергеушінің және процестің басқа да қатысушыларының мінез-құлық қағидалары;
- 3) қажетті жағдайларда қолданылатын мәжбүрлеу шаралары[8].

Тергеу әрекеті азаматтардың конституциялық құқықтары саласына қол сұғумен байланысты жекелеген тергеу әрекеттерін жүргізу үшін жеткілікті

негіздер болған кезде ғана жүргізілуі мүмкін, заң тергеу судьясы санкциялайтын дәлелді қаулы шығаруды талап етеді (ҚПК-нің 220-бабы 13-1-бөлігі, ҚПК-нің 252-бабы бойынша тінту және т.б.).

Сотқа дейінгі тергеп-тексерудің басталуы тергеу әрекеттерін жүргізу үшін құқықтық (заңды) негіз болып табылады. 1997 жылғы қылмыстық процестік заңнамасы бойынша қылмыстық іс қозғалғанға дейін тергеу әрекеттерін жүргізуге жол берілмеді. В.М. Савицкий мұны былай түсіндірді: "қылмыстық іс қозғалғанға дейін тергеу әрекеттерін жүргізу қауіпті, нәтижесінде азаматтардың өмірін билік органдарының араласуынан қорғайтын өте қажет тосқауыл жойылады, мемлекеттік мәжбүрлеу шараларын қолдануда бақылаусыз атмосфера құрылады, өйткені мұндай жағдайларда адамның бостандығы мен қол сұғылмаушылығын заңды түрде шектеуге мүмкіндік беретін жалғыз негіз жоғалады"[9].

Тергеу әрекеттерін жүргізудің нақты негізі ретінде белгілі бір тәсілмен және белгілі бір көзден іс үшін маңызы бар деректер алынуы мүмкін деген болжам жасауға мүмкіндік беретін ақпарат болып табылады. Жалпы ережелер бойынша тергеу әрекеттері қылмыстық іс жүргізіліп жатқан адамның бастамасымен және бастамасымен жүргізілуі керек, бірақ прокурордың, тергеу бөлімі бастығының нұсқауы бойынша немесе процеске қатысушылардың, мысалы, күдіктінің, оның қорғаушысының; азаматтық талапкердің, азаматтық жауапкердің және олардың өкілдерінің өтініші бойынша да жүргізілуі мүмкін; жәбірленуші, сарапшы және т. б.

Мұның бәрі қылмыстық істің сипатына, дәлелдеудің нақты жағдайларына байланысты. Сонымен бірге, заң, егер олар белгілі бір фактілерді анықтаумен байланысты болса, оларды міндетті түрде өндіру жағдайларын қарастырады (мысалы, тексеру – ҚПК 220-бабы немесе ҚПК 271-бабы сараптамаларын міндетті түрде тағайындау жағдайлары).

Бұл ретте тергеу әрекеті туралы нормалар дәлелдемелерді жинау кезінде тергеушінің және процестің басқа қатысушыларының мінез-құлық ережелерінің егжей-тегжейлі реттелген жүйесін білдіреді. Осы нормалардың логикалық және құрылымдық талдауы тергеушіге және тергеу әрекетінің басқа қатысушыларына бағытталған ең маңызды рецептілерді біртектілік негізінде бөліп көрсетуге, содан кейін топтастыруға мүмкіндік береді. Бұл үш өзара байланысты ережелер тобын қамтитын жалпыланған тергеу институтының ішкі құрылымы туралы түсінік қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Біріншісі гипотезаны, яғни белгілі бір тергеу әрекетін жүргізуге болатын жағдайларды анықтайды.

Екіншісі, норманың диспозициясын анықтайды және тергеушінің және тергеу әрекетінің басқа қатысушыларының мінез-құлқын тікелей реттейтін ережелерді қамтиды. Бұл ережелер мыналарды анықтайды:

- тергеу әрекетіне қатысатын адамдар тобы, олардың құқықтары мен міндеттері;

- тергеу әрекетіне қатысушылардың құқықтары мен заңды мүдделерінің кепілдіктері;

- іздеу, танымдық операциялардың мәні және шарттары;
- куәландыру операцияларының мазмұны.

Үшіншісі санкцияны анықтайды, яғни тергеу әрекетіне қатысушыларды өздеріне жүктелген міндеттерді орындауға мәжбүрлеу үшін қолданылатын мәжбүрлеу шаралары.

Осы ережелердің жиынтығы тергеу әрекетін жүргізу туралы шешімнің негізділігін, оның жеткілікті танымдық әсерін, шындықты жасыруға мүдделі адамдардың қарсылығына қарсы қажетті дәлелді ақпарат алу мүмкіндігін, танымдық іс-әрекеттің процесс принциптеріне және оның қатысушыларының құқықтық мәртебесіне сәйкестігін қамтамасыз етеді[10].

Осылайша, тергеу әрекеттерін қылмыстық процестік заңнама нормаларын іске асыру тәсілі ретінде де қарастыруға болады.

Осы нормаларға сәйкес әрбір тергеу әрекеті сипатталады:

- 1) ерекше міндет;
- 2) орындаудың ерекше тәртібімен;
- 3) қатысушылардың белгілі бір шеңберімен;
- 4) үздіксіздік;

5) істің нәтижелерін бекітудің Қылмыстық процестік нысанына сәйкестігі (хаттама)[11].

Сонымен қатар, тергеу әрекеттерін процедуралық шешімдерден ажырататын белгілерді ескеру қажет. Сонымен, қаулылар, қарсылықтар, түсініктемелер мен нұсқаулар тек тергеушіден келеді және оларға жеке-жеке қол қойылады, тергеу әрекеттерінің әрқайсысына басқа адамдар да қатысады. Олардың барлығы өз міндеттерін орындайды және өз құқықтарын жүзеге асырады. Тергеу әрекеті барысында олар өзара әрекеттеседі, бір-біріне тікелей әсер етеді, осылайша екіжақты (көпжақты) құқықтық қатынастарды жүзеге асырады.

Тергеушінің қаулысы оның біржақты ерік-жігерін білдіреді, ол тек құқықтық қатынастардың пайда болуына, өзгеруіне немесе тоқтатылуына негіз бола алады. Бұдан басқа, тергеу әрекетінің хаттамасына балама ретінде заң қаулыларда тиісті белгілерді де көздейді (процеске қатысушының құқықтарын жариялау және түсіндіру туралы), Алайда, егер мұндай жазба жеткіліксіз болса, хаттама немесе жеке құжат - міндеттеме жасалады (кетпеу туралы жазылым және т.б.).

Тергеушінің қаулысының күшін жоюға прокурор, ТБ бастығы, анықтау органының бастығы құқылы. Алайда, бұл тергеу әрекеттеріне қолданылмайды, өйткені олардың әрқайсысы тек тергеуші ғана емес, сонымен қатар прокурордан іс жүзінде тәуелсіз басқа субъектілер қатысатын құқықтық қатынастарды жүзеге асыру актісі болып табылады[12].

Тергеу әрекеттеріне қойылған міндеттер ретінде мыналарды бөліп көрсетуге болады:

1. Іс бойынша жаңа ақпарат алу және іздеу (жауап алу, іздеу, тексеру).
2. Іс бойынша қолда бар ақпаратты бекіту (айғақтарды орнында тексеру және нақтылау, алу).

3. Іс бойынша қолда бар ақпараттардағы қайшылықтар мен олқылықтарды жою (бетпе-бет ставка, сараптама).

4. Іс бойынша таңдалған нұсқаның дұрыстығы немесе дәрменсіздігі туралы ішкі сенімнің қалыптасуы (тергеу эксперименті, жеке тұлғаны сәйкестендіруге ұсыну).

5. Кейінгі тергеу әрекеттерін жүргізу үшін қажетті ақпаратты алу (эксгумация, сараптамалық зерттеу үшін үлгілерді алу, куәландыру, ұстау).

Тергеу әрекеттерінің түрлері және олардың жіктелуі.

Тергеу әрекеттерінің тізімі сәйкес келетін И.Е. Быховский жазған екі авторды атау қиын[13]. Әрбір нақты тергеу әрекеті белгілі бір элементтерді қолдануды қамтиды: салыстыру, өлшеу, эксперимент, модельдеу, сипаттама және т.б. Тергеу әрекеттерінің негізі екі элементтен тұрады:

- іздеу (танымдық);
- куәландырушы.

Отандық заңнама тергеу әрекеттеріне жатады:

- оқиға орнын, жергілікті жерді, заттарды, құжаттарды, мәйітті, жануарларды және басқа да объектілерді қарап тексеру (ҚПК-нің 219-222-бабы);

- сот сараптамасы (ҚПК 270-277-бабы);
- жәбірленуші куәдан (ҚПК 214, 215-баптары), күдіктіден (ҚПК 216-баптары), ал кейбір жағдайларда сарапшыдан (ҚПК 285-баптары) жауап алу;
- күндізгі ставка (ҚПК 218-бабы);
- тану үшін ұсыну (ҚПК 229, 230-бабы);
- тінту (ҚПК 252, 254, 256-баптары);
- ойып алу (ҚПК 253, 256-бабы);
- куәландыру (ҚПК 223-бабы);
- тергеу эксперименті (ҚПК 258-бабы);
- эксгумация (ҚПК 28-тарауы);
- айғақтарды орнында тексеру және нақтылау (ҚПК 257-бабы);
- үлгілерді алу (ҚПК 34-тарауы).

Бірқатар процессуалистер Н.А. Громов [14], басқа процедуралық әрекеттер жоғарыда аталған тергеу әрекеттерімен тығыз байланысты деп санайды. Оларға мыналар жатады: мүлікке тыйым салу, сараптама жүргізу үшін адамды медициналық мекемеге орналастыру, адамды күдікті ретінде тарту, жәбірленушінің, азаматтық талапкердің немесе азаматтық жауапкердің тиісті қаулыларымен танысу және басқалары. Олардың пікірінше, бұл іс-әрекеттерге дәлелдемелерді жинауға бағытталған көмекші ұйымдық-өкімдік функциялардың айқын белгілері берілген, сондықтан оларды бірлесіп қарау керек, ал кейбір авторлар (М.И. Бажанов, К.Ф. Гуценко[15] оларды тергеу әрекеттеріне жатқызады.

Кейбір процессуалист ғалымдар, мысалы В.Я. Дорохов[16] тергеу әрекеттеріне мыналар жатады: адамның дәлелдемелерді ұсынуы, сондай-ақ іс

бойынша қажетті нақты деректерді анықтай алатын заттар мен құжаттарды талап етуі.

Бұл іс жүргізу әрекеттерін тергеу деп атауға болмайды, өйткені оларда негізгі элемент жоқ – дәлелдемелерді жинауға бағытталған, оларды дәлелдемелік ақпарат алуға ықпал ететін кепілдік сипаттағы іс жүргізу әрекеттері деп санауға болады.

Қылмыстық процесс теориясындағы келтірілген ережелерге сүйене отырып, тергеу әрекеттері екі кіші топқа жіктеледі деген ұстаным бар:

1. ғылыми әдебиеттерде және қылмыстық іс жүргізу заңнамасында жалпыға бірдей танылған;

2. жалпыға бірдей танылмаған.

Жалпыға бірдей танылған бұл Заңда бекітілген және барлық процессуалистер оларды тергеу деп санайтын тергеу әрекеттері.

Жалпыға бірдей танылмағандарға заңмен тергеу әрекеттері деп аталмағандар жатады, бірақ кейбір авторлар олардың оларға қатысуын негіздейді.

Профессор К.Ф. Гуценко барлық тергеу әрекеттерін салыстырмалы түрде тәуелсіз екі топқа бөледі (осы әрекеттерді орындау кезінде шешілетін міндеттерге байланысты):

1. Анықтау органы, тергеуші немесе прокурор сотқа дейінгі іс жүргізу кезінде дәлелдемелерді анықтауға, бекітуге және зерттеуге байланысты міндеттерді шешетін зерттеу сипатындағы тергеу әрекеттері.

2. Іске қатысатын адамдардың құқықтарын қамтамасыз етуге бағытталған өзге де тергеу әрекеттері (күдіктіні күдікті ретінде тарту туралы қаулымен таныстыру, оған тиісті құқықтарды түсіндіру және қамтамасыз ету, жәбірленушінің, азаматтық талапкердің немесе азаматтық жауапкердің тиісті қаулыларымен танысу, осы адамдарға олардың құқықтарын түсіндіру және қамтамасыз ету және т.б.)[17].

Сонымен қатар, жоғарыда айтылғандай, әрекеттердің екінші тобын тергеушілер деп атауға болмайды олар тек іс жүргізу болып табылады, өйткені олар дәлелдемелер жинауға бағытталмайды, бірақ, әдетте, қабылданған іс жүргізу шешімін іске асыру кезінде жүзеге асырылады (қаулымен немесе хаттамамен танысу) немесе қандай да бір тергеу әрекетін жүргізудің элементі болып табылады (қатысушыларға тергеу әрекетін жүргізер алдында құқықтарды түсіндіру).

Қылмыстық процесс заңнамасында шұғыл тергеу әрекеттері ұғымы қолданылады. Мысалы, заң шығарушы алдын ала тергеу жүргізілетін істер бойынша анықтау органдарының қызметін реттей отырып, ҚПК-нің 196-бабының 1-бөлігінде қылмыстың іздерін анықтау және бекіту бойынша шұғыл тергеу әрекеттерінің тізбесін көрсетеді: тексеру, тінту, алу, куәландыру, күдіктілерді ұстау және жауап алу, жәбірленушілер мен куәгерлерден жауап алу және басқа да тергеу әрекеттері. Бұл әрекеттерді бір мезгілде және бастапқы деп тануға болады, өйткені анықтау органы оларды тергеу күнінен бастап бес тәуліктен кешіктірмей орындауға міндетті.

Бұл процессуалистерге барлық тергеу әрекеттерін шартты түрде шұғыл және кейінгі әрекеттерге бөлуге себеп болды. Сонымен қатар, заң тергеу әрекетінің кезектілігін анықтамайды: ол нақты жағдайларға байланысты және тергеуші белгілейді. Мәселен, кейбір істер бойынша бірінші кезекте оқиға орнын тексеру, ал басқалары бойынша сот сараптамасын тағайындау және жүргізу қажет.

Белгілі бір тергеу әрекеттерін жүргізудің өзектілігі сотқа дейінгі тергеудің кез келген кезеңінде туындауы мүмкін. Шұғыл сипатта болмайтын тергеу әрекеттерін тергеушінің өзі немесе оның тапсырмасы бойынша анықтау органы жасағанына қарамастан, кейінгі деп атауға болады.

Осы ережелерге сүйене отырып, процессуалист ғалымдар тобы (М.С. Строгович[18], М.А. Чувилов, Т.Н. Добровольская[19] және т.б.) орындау сәтіне байланысты шартты түрде тергеу әрекеттерін келесі түрлерге бөледі:

1. бастапқы шұғыл (шұғыл);
2. шұғыл;
3. кейінгі.

Басқа авторлар С. В. Бородин [20], А.С. Кобликов[21] тергеу әрекеттерін келесі түрлерге бөлуді ұсынады:

1. Бастапқы;
2. Қосымша;
3. Қайталанған.

Р.Х. Якупов[22] барлық тергеу әрекеттері:

1. Мәжбүрлеп тергеу әрекеттері (оларды жүргізу кезінде азаматтарды мәжбүрлеп қолдануға не олардың құқықтары мен заңды мүдделерін шектеуге жол беріледі).

2. Басқа тергеу әрекеттері.

Тергеу әрекеттерінің бағытына байланысты заң әдебиеттерінде оларды белгілі бір белгілер бойынша топтастыруға мүмкіндік беретін әртүрлі жіктеулер бар. Мысалы, дәлелдемелерді жинау, тексеру және бағалау тұрғысынан.

жауап	алу,
беттестіру,	алу, тану
үшін көрсету,	сот
сараптамасы,	
айғақтарды	тексеру
және нақтылау,	тергеу
эксперименті	

1-Схема

Ескерту: басқа мақсаттар деп, мысалы, қылмыстың алдын алу түсініледі.

Мазмұнына байланысты:

- бастапқы - яғни бірінші рет алынған;
- қосымша-бастапқы тергеу әрекетін жүргізу кезінде бұрын алынбаған мәліметтерді алуға бағытталған;
- қайталанған-бұрын жүргізілгенмен бірдей объектісі (объектісі, міндеттері) бар, бірақ дұрыстығына күмән тудыратын әрекеттер.

Мақсатқа байланысты:

- дәлелдемелер жинауға бағытталған;
- дәлелдемелерді тексеруге бағытталған.

Процессуалдық формасына байланысты:

- алдын ала қаулы шығаруды талап ететін және оны талап етпейтін.

Оларды жіктеудің басқа критерийлері бар.

Мысалы, сипаты мен мақсаты бойынша оларды жедел және басқа, бастапқы және қайталама, негізгі және қосымша, міндетті және факультативті, қаулы бойынша және онсыз және т.б. бөлуге болады.[23]

Арнайы іс жүргізу міндеттері тұрғысынан тергеу әрекеттерін жіктеуге болады:

1) істің туындауы мен бағытын айқындайтын іс-әрекеттер (сотқа дейінгі тергеп-тексерудің басталуы туралы, тергелуі бойынша беру туралы, тоқтату және сотқа жіберу туралы қаулы шығару);

2) тергеп-тексеруге қатысушылардың іс жүргізу жағдайын белгілейтін іс-әрекеттер;

3) дәлелдемелерді жинауға бағытталған іс-әрекеттер: жауап алу, қарап-тексеру, куәландыру, тінту және т.б.

4) процестік мәжбүрлеу шаралары; ұстау, алып келу, мүлікке тыйым салу және т.б.

5) процеске қатысатын адамдардың құқықтарының кепілдігін құрайтын іс-әрекеттер: процестік құқықтарды түсіндіру, күзетпен ұсталатын күдіктінің балалары мен мүлкін қорғау туралы қамқоршылық шаралары, іс материалдарымен танысу және т.б.;

б) қылмыс жасауға ықпал ететін мән-жайларды жою шаралары.

Алынған ақпарат көздеріне байланысты түрлерге бөлу кең таралған. Осы негізге сәйкес тергеу әрекеттері ақпарат алынатындарға топтастырылады:

- а) заттардан;
- б) адамдардан;

в) заттар мен адамдардан (аралас).

Тергеу әрекеттерін осындай жіктеу кезінде дәлелдемелер көздерінің жеке және заттай болып дәстүрлі бөлінуі ескеріледі.

Зерттеу объектісіне байланысты оларды үш топқа бөлуге болады:

- 1) ауызша (ауызша ақпарат арқылы алынған);
- 2) вербалды емес (Объектілік-кеңістіктік белгілерде көрсетілген: нысаны, көлемі, мөлшері және т. б.; объектіні тікелей бақылаумен бірге, мысалы: тексеру, тінту);
- 3) аралас (нәтижесінде екі түрдің де ақпараты көрсетілетін кешенді сипаттағы іс-әрекеттер, мысалы, тану үшін ұсыну, сараптама[24].

Тергеу әрекеттерін олардың қатысушыларына қарай жіктеуге болады.

Бұл ретте тергеу әрекетінің әрбір қатысушысы, ол дәлелдеу субъектісі болып табыла ма, жоқ па, тергеушінің ақпаратты алу процесінде нақты функцияны жүзеге асырады. Осы тұрғыдан алғанда барлық қатысушыларды 4 топқа бөлуге болады:

- 1) дәлелдемелік ақпараты бар және оны тергеу әрекеті барысында тергеушіге беретін адамдар (куәгерлер);
- 2) тергеушіге дәлелдемелік ақпаратты табуға, зерделеуге және бекітуге жәрдемдесу үшін өзінің арнайы білімін пайдаланатын адамдар (сарапшылар, мамандар);
- 3) қатысуы іс материалдарындағы дәлелдемелік ақпараттың объективтілігі мен толықтығын бақылау құралы ретінде қызмет ететін тұлғалар (түсінілген);
- 4) тергеу әрекетінің көмекші қатысушылары (күзет; тінту кезінде отбасы мүшелері; алып қойылған адамды тасымалдаушылар; статисттер және т.б.)[25].

Бұл ретте, заң әдебиетінде жалпы қабылданған пікір - тергеу әрекеттерін олардың орындалу сәтіне қарай бастапқы (қарау - ҚПК-нің 219-бабының 1-бөлігі және сараптаманың мақсаты мен өндірісі-ҚПК-нің 35-тарауы), шұғыл (ҚПК-нің 196-бабы) және одан кейінгі болып бөлу болып табылады, дегенмен мұндай бөлу өте шартты, өйткені кез келген тергеу әрекеті бастапқы, шұғыл немесе кейінгі санатқа жатқызылуы мүмкін.

Дәл осындай тергеу әрекеттерінің жіктелуін қазақстандық заң шығарушы ҚПК нормаларында қабылдады. Сонымен қатар, кез-келген классификация шартты және олардың ешқайсысы екіншісінен басымдыққа ие емес екенін атап өту керек.

1.2 Тергеу әрекеттеріне қойылатын негіздер мен талаптар. Тергеу әрекетінің кезеңдері

Тергеу әрекеттерін жүргізу үшін қылмыстық іс жүргізу заңында көзделген, әрбір жеке тергеу әрекетінің рәсіміне қойылатын талаптардың жиынтығы болып табылатын жалпы шарттар бар. Заңдылық келесі жалпы шарттармен анықталады:

- тергеу әрекеті сотқа дейінгі тергеу басталғаннан бастап жүргізіледі;
- тергеу іс-қимылдарын жүргізу тәртібі және оның процестік ресімделуі ҚР Қылмыстық процестік Заңына қатаң сәйкес келуге тиіс;
- тергеу әрекеттері құқықтық және нақты мән-жайлар болған кезде жүргізіледі.

Құқықтық мән-жайлар-тергеушіге қандай да бір тергеу әрекетін жүргізуге құқық беретін қылмыстық іс жүргізу заңында көзделген шарттардың жиынтығы.

Нақты жағдайлар-іс бойынша шындықты анықтау мүддесі үшін нақты әрекеттерді орындау қажеттілігін анықтайтын нақты деректер.

Тергеліп жатқан іске байланысты орындалатын, бірақ қылмыстық іс жүргізу заңында белгіленген тәртіпті бұза отырып, зорлық-зомбылық, қауіп-қатер және өзге де заңсыз шараларды қолдана отырып не өмір мен денсаулыққа қауіп төндіретін тергеу әрекеттерін дәлелдемелерді алу немесе тексеру құралы, сондай-ақ дәлелдемелер көзі ретінде қарауға болмайды. Бұл туралы заң шығарушы ҚПК-нің 197-бабының 4-бөлігінде, ал ҚПК-нің 112-бабында дәлел ретінде жол берілмейтін нақты деректердің тізбесін тікелей көрсетті.

Тергеу әрекеттерін заңды және негізделген жүргізу және бұл ретте сенімді дәлелдер алу мақсатында қылмыстық іс жүргізу заңы оларды жүргізу кезінде сақталуы қажет белгілі бір шарттар мен талаптарды белгіледі. Кейбір талаптар тек жеке тергеу әрекеттеріне қолданылады, бірақ сонымен бірге бар жалпы шарттар бұл бүкіл тергеу институтына қатысты.

Кез-келген тергеу әрекетіне қойылатын бірінші талап-бұл жеткілікті негіздер болған жағдайда ғана жасалады. Тергеу әрекеттерінің негізділігі, атап айтқанда, біреудің құқықтарын немесе заңды мүдделерін кез-келген мәжбүрлеу немесе шектеу олардың нақты қажеттілігіне байланысты, яғни белгілі бір жағдайдың шарттарымен негізделген деп болжайды. Басқаша айтқанда, тергеу әрекеті заңды және нақты негіз болған жағдайда жасалуы керек.

Құқықтық негіз-бұл тергеушіге белгілі бір тергеу әрекетін жүргізуге құқық беретін қылмыстық іс жүргізу заңында көзделген шарттардың жиынтығы.

Іс бойынша шындықты анықтау мүддесі үшін нақты әрекеттерді орындау қажеттілігін анықтайтын нақты деректерді нақты негізде түсіну керек.

Тергеу әрекеттеріне қойылатын екінші талап: ол міндетті түрде заңды болуы керек. Бұл тергеу іс-әрекетін жүргізу барысында оны жүзеге асырудың рұқсат етілген және рұқсат етілмеген шектерін көздейтін заңмен белгіленген іс жүргізу тәртібі қатаң сақталуы керек дегенді білдіреді. Осылайша, тергеу ісін жүргізуге қатысатын адамдардың құқықтары мен мүдделеріне кепілдік беріліп

қана қоймай, сонымен бірге алынған нақты деректердің іс жүргізу қатерсіздігі, яғни олардың нақты қылмыстық іс бойынша дәлелдемелер ретінде қатыстылығы мен рұқсат етілуі қамтамасыз етіледі.

Тергеу әрекетін жүргізу тиісті моральдық принциптер мен нормаларға негізделуі керек. Мұны, атап айтқанда, қолданыстағы қылмыстық іс жүргізу заңнамасының өзі талап етеді. Бұл ретте анықталған азаматтардың жеке өмірінің мән-жайларын жария етпеуге (ҚПК-нің 254-бабының 11-бөлігі); тергеу әрекетіне қатысатын адамдардың және айналасындағылардың ар-намысы мен қадір-қасиетін қорлайтын іс-әрекеттерге жол бермеуге, сондай-ақ олардың денсаулығы мен өміріне қауіп төндірмеуге (ҚПК-нің 197-бабының 4-бөлігі) нұсқама береді.

Қолданыстағы қылмыстық іс жүргізу заңнамасына сәйкес тергеу әрекеттерін жүргізуге мынадай іс жүргізу шарттары болған кезде ғана жол беріледі:

1. Басталған сотқа дейінгі тергеп-тексеру бойынша;
2. Осы іс-әрекетті жүргізуге уәкілетті тұлға (тергеуші, анықтаушы, прокурор);
3. Құқықтық мәртебесі қылмыстық іс жүргізу заңында бекітілген тергеу әрекеттеріне қатысушылардың белгілі бір тобы болған кезде (куәгерлер, маман, аудармашы, педагог, тану үшін ұсынылатын адамдар – куәгер, туыстар, жақын туыстар);
4. Тергеу әрекеттерінің барысы мен нәтижелері тиісті хаттамаларда тіркелуі тиіс (ҚПК-нің 199-бабы);

Хаттамаға тергеу әрекетінің барлық қатысушылары қол қояды және әрбір параққа Хаттамадағы жазбаның өткізілген іс-әрекеттің нақты мән-жайларына сәйкестігін қадағалау міндеті жүктелген негізгі қатысушылар қол қояды.

Тергеу әрекетінің нәтижелері мен барысы тиісті хаттамада міндетті түрде хаттамалануға тиіс (ҚПК-нің 199-бабы).

Тергеу әрекетінің хаттамасы-дәлелдемелер көзі болып табылатын ресми жазбаша құжат.

Бұл ретте, қазіргі уақытта да, жақын болашақта да тергеу әрекетінің хаттамасы қалады және дәлелдемелерді бекітудің неғұрлым жалпыға қолжетімді және кең таралған тәсілі болып қала береді.

Оның таралуы көптеген себептерге байланысты:

- тергеу әрекеттері жүргізілетін кез келген жағдайда қолданудың қарапайымдылығы мен қолжетімділігі;
- ауызша сипаттау арқылы түсірілуі мүмкін объектілердің алуан түрлілігі (адамдар, жануарлар, заттар, олардың қасиеттері мен күйлері, әртүрлі әрекеттер, құбылыстар мен процестер және т.б.);
- кез-келген адамның кез-келген техникалық құрылғыларсыз және т.б. тіркелген ақпаратты кейіннен қабылдау мүмкіндігі.

Бұдан басқа, хаттама тергеу әрекетінің барысы, мазмұны мен нәтижелері, сондай-ақ заңда көзделген техникалық деректер (күні: уақыты, қатысушы тұлғалар туралы мәліметтер, құқықтар мен міндеттерді түсіндіру туралы

белгілер және т.б.) тіркелетін процестік құжат болып табылады және тергеу әрекеті барысында табылған адамдарды кейіннен іске қосу үшін процестік база болып табылады немесе қылмыс оқиғасын қалпына келтіруге бағытталған кейінгі тергеу әрекеттерін жүргізу үшін. Мұндай процессуалдық бекітудің болмауы ақпарат алу көзінің белгісіздігін көрсетеді, нәтижесінде алынған дәлелдемелерге жол берілмейді. Бұдан басқа, тергеу әрекетінің хаттамасы туралы норманың болуы тергеушіге іс үшін маңызы бар кез келген ақпаратты ҚПК-нің Ерекше бөлігінің нақты нормаларында көзделмеген тәсілдермен тіркеуге мүмкіндік беретін қажетті психологиялық көзқарасты қалыптастырады.

1. Тергеу әрекеттерін жүргізу кезінде техникалық құралдарды қолдануға және қылмыс іздері мен заттай дәлелдемелерді анықтаудың, тіркеудің және алып қоюдың ғылыми негізделген тәсілдерін пайдалануға жол беріледі. Ғылыми-техникалық құралдарды пайдалану нәтижелері тергеу әрекетінің хаттамасына қоса беріледі: фотосуреттер, аудио және бейнежазбалары бар дискілер;

2. Жекелеген тергеу әрекеттерін жүргізу үшін тиісті түрде ресімделген қаулылар деп аталатын процестік шешімдер қабылдау қажет (ҚПК-нің 198-бабы);

3. Тергеу әрекеті белгілі бір мақсатқа жету үшін жүзеге асырылады. Белгілі бір тергеу әрекетін жүргізудің мақсаттары ҚПК нормаларында тікелей көзделген мысалы, қарап - тексеру мақсаты - қылмыстың іздерін анықтау, сондай-ақ іс үшін маңызы бар мән-жайларды анықтау (ҚПК-нің 219-бабының 1-бөлігі), алып қою мақсаты-іс үшін маңызы бар заттарды немесе құжаттарды табу және алып қою (ҚПК-нің 253-бабының 1-бөлігі). Егер жүргізілген тергеу әрекеті мақсатқа жетпеген жағдайда, оның орындалуына байланысты жасалған іс жүргізу құжаттары қылмыстық іске қосылуға тиіс;

4. Кейінге қалдыруға жол бермейтін жағдайларды қоспағанда, түнгі уақытта тергеу әрекеттерін жүргізуге жол берілмейді (ҚПК-нің 197-бабының 2-бөлігі). Мысалы: оқиға орнын тексеру, ұстау кезінде жеке тінту және т.б.;

5. Тергеуші тергеу әрекетін жүргізуге анықтау органының қызметкерлерін тарта алады немесе оны өндіруді анықтау органына тапсыра алады, бұл жағдайда өз функцияларын тек тергеушінің тапсырмалары мен нұсқаулары шегінде жүзеге асырады.

Тергеуші, егер өзі оларды орындай алатын болса және анықтау органына немесе басқа жердегі тергеушіге тапсырма беру қажеттілігі туындамаса, тергеу әрекетін жүргізуді ешкімге қайта тапсыруға құқылы емес. Бұл ретте тергеушінің тапсырмасы он тәуліктен кешіктірілмей орындалуға тиіс.

Тергеу әрекеттері тергеушінің бастамасы бойынша ғана емес, прокурордың, тергеу бөлімі бастығының нұсқауы бойынша немесе іске қатысушы адамдардың: күдіктінің, оның қорғаушысының, жәбірленушінің, азаматтық талапкердің және азаматтық жауапкердің, сондай-ақ олардың өкілдерінің өтініштері бойынша жүргізіледі.

Аталған адамдардың өтініштері бойынша тергеу әрекеттерін жүргізу

қажеттілігін тергеуші айқындайды. Тергеуші тергеу әрекетін жүргізу туралы өтініштерді қанағаттандырудан бас тартуды қаулыда уәждеуге тиіс.

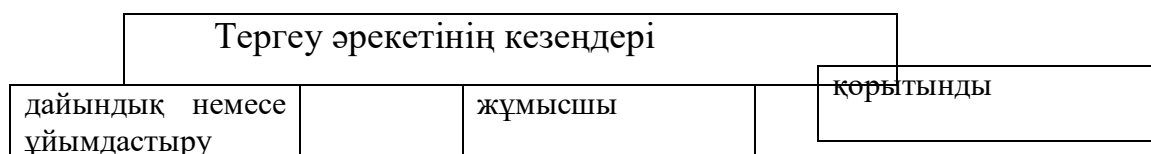
Белгілі бір тергеу әрекеттерін сайлау қылмыстық істің сипатына байланысты, бірақ заң оларды міндетті түрде жүргізу жағдайларын да қарастырады. Мысалы, ҚПК-нің 271-бабы өлімнің себебін, денсаулыққа келтірілген зиянның сипаты мен ауырлығын анықтау, күдіктінің психикалық немесе физикалық жай-күйін анықтау және т. б. үшін міндетті сараптама жүргізуді көздейді.

Сонымен қатар, кейбір тергеу әрекеттерін жүргізудегі міндеттеме тергеушінің бұрын жүргізілген іс жүргізу әрекеттеріне байланысты. ҚПК-нің 128-бабында көзделген тәртіппен ұсталған адам күдікті ретінде міндетті түрде жауап алуға жатады.

Жоғарыда айтылғандай, тергеу әрекеттері дәлелдемелерді алудың жалғыз көзі болып табылады, оларды іздеуде қылмыстық іс жүргізу дәлелдемелерінің ерекшелігі көбірек көрінеді. Бұл ретте, егер сот сотқа дейінгі кезеңдерде анықталған дәлелдемелермен операция жасаса, онда тергеуші немесе анықтаушы оларды әртүрлі көздерден іздейді. Осыған байланысты қылмыстық қудалау органдарының танымдық қызметі олардың іс жүргізу дербестігіне және тергеу әрекеттерін заңды және уақтылы жүргізгені үшін толық жауапкершілікке негізделуі керек, оларды жүргізудің жеделдігіне, олардың заңдылығы мен негізділігіне, криминалистика ұсынымдарын дұрыс пайдалануға, яғни. олардың сапасын анықтайтын барлық нәрсе қылмыс оқиғасын білу мүмкіндігіне де, қылмыс оқиғасын білу мүмкіндігіне де байланысты. оларды жасаған адамдарды анықтау[26].

Қазақстан Республикасының ҚПК-де тергеу іс-қимылдарын жүргізудің жалпы ережелері 197-бапта регламенттелген, оған сәйкес тергеуші заңда көзделген адамдарды тергеу іс-әрекетіне қатысуға тарта отырып, олардың жеке басын куәландырады, оларға тергеу іс-әрекетін жүргізудің құқықтары мен міндеттерін, сондай-ақ тәртібін түсіндіреді (мысалы, куәгерлерді, мамандарды, аудармашыларды тарту және т.б.).

Кез-келген тергеу әрекеті белгілі бір кезеңдерден өтеді.

2-Схема

1. Дайындық немесе Ұйымдастыру кезеңі:

Осы кезең барысында жүргізудің мақсаты нақтыланады және қолда бар ақпаратқа сәйкес қажетті тергеу әрекетін таңдау жүзеге асырылады. Ол әдетте бірнеше бөліктен тұрады:

- Іс материалдарын талдау және тергеу әрекетін таңдау.

- Жүргізілетін тергеу әрекетінің орнын, уақытын және қатысушыларын таңдау, қажет болған жағдайда тиісті ҒТҚ таңдау.

- ҚІЖК бабын талдау және тергеу әрекетінің процестік нысанын нақтылау (жүргізілетін іс-қимыл алгоритмі).

2. Жұмыс кезеңі:

Осы кезең барысында тиісті тактикалық әдістерді қолдана отырып, қалыптасқан тергеу жағдайына байланысты тергеу әрекеті тікелей жүзеге асырылады.

3. Соңғы кезең мыналарды қамтиды:

а) тергеу әрекетінің нәтижелерін хаттамада тіркеу, қажет болған жағдайда тиісті қосымшаларды (кестелер, схемалар, алынған заттар) ресімдеу.

б) жүргізілген тергеу әрекетін тіркеудің дұрыстығына кепілдік (қол қою).

в) іс үшін маңызы бар ақпаратты оқшаулай отырып алынған ақпаратты талдау және оны одан әрі пайдалану жоспарын жасау.

Тергеу әрекеттері тергеу жағдайына (бірінші кезектілік, тергеу тәуекел дәрежесі, тергеу әрекетіне қатысушылар, жүргізу шарттары, орындылығы, материалдық қамтамасыз етілуі және т.б.) байланысты қылмыстық істі тергеу үшін көзделген мерзімдер шеңберінде ғана жүргізіледі.

Бұл ретте тергеу әрекеттерін жүргізудің заңдылығы мен негізділігінің кепілі ретінде мыналар әрекет етеді:

- МБҚ-да қатаң реттеу;

- тергеу әрекеттерін жүргізуге құқығы бар адамдардың шектеулі тобы (тергеуші, анықтаушы, прокурор, ТБ бастығы, АБ бастығы);

- тергеу әрекетінің процестік нысанын сақтамағаны немесе бұзғаны үшін қылмыстық және әкімшілік жауаптылықтың болуы;

- ведомстволық және сот бақылауының, сондай-ақ тергеу әрекеттерін жүргізудің заңдылығы мен негізділігіне прокурорлық қадағалаудың болуы.

2 Қылмыстық сот ісін жүргізуде жекелеген тергеу әрекеттерін жүргізу

2.1 Жауап алуды, беттестіруді, тану үшін көрсетуді жүргізудің іс жүргізу нысаны

"Жауап алу" ұғымын тұжырымдай отырып, криминалист ғалымдар мен психологтар әртүрлі анықтамаларды ұстанады, олардың мағыналық мазмұны уақыт өте келе әр түрлі және өзгеріп отырды.

Н.И. Порубов жауап алу-бұл тергеу органы мен соттың іс жүргізу заңында белгіленген ережелерге сәйкес жауап алушыдан іс бойынша дәлелдеу нысанасына кіретін өзіне белгілі фактілер туралы айғақтар алуынан тұратын тергеу және сот әрекеті деп санайды[27].

А.В. Дулов жауап алуды тергеушінің осы фактілерді, жағдайларды, оқиғаларды куәландыратын адамдардың сөйлеуін қабылдау арқылы тікелей байқалмайтын өткен оқиғаларды, фактілер мен жағдайларды білу құралы ретінде анықтады[28].

Р.С. Белкин, В.П. Лавров, И.М. Лузгин редакциялаған криминалистика оқулығында жауап алу қылмыстық істі дұрыс шешу үшін өзіне белгілі фактілер туралы жауап алынатын адамнан ақпарат алудан тұратын тәуелсіз тергеу және сот әрекеті ретінде анықталады[29].

Н.П. Яблоковтың редакциясымен криминалистика оқулығында жауап алу жауап алынатын адамдардан іс бойынша анықталуға және дәлелдеуге жататын кез келген мән-жайлар туралы айғақтар алудан тұратын тергеу әрекеті ретінде ұсынылған[30].

Ақырында, А.Я. Гинсбург жауап алу - бұл тергеу органы немесе сот қылмыстық іс жүргізу кодексінде белгіленген ережелерге сәйкес жауап алынатын адамнан қылмыстық істі дұрыс шешу үшін өзіне белгілі фактілер туралы мәліметтерді алудан тұратын тергеу және сот әрекеті деп санайды[31].

Жоғарыда айтылғандарды талдауға сүйене отырып, біз жауап алу туралы түсінігімізді ұсына аламыз. Жауап алу-ең көп таралған тергеу әрекеттерінің бірі, ол қылмыс оқиғасына байланысты айғақтарды иеленуші тұлғадан, әртүрлі тактикалық әдістерді қолдану арқылы, содан кейін оларды тіркеуден тұрады.

Жауап алудың іс жүргізу тәртібі ҚПК-нің 26-тарауымен реттеледі.

Жауап алуға шақыру әртүрлі тәсілдермен жүзеге асырылуы мүмкін. Олардың ішінде ең көп тарағаны – күн тәртібінің бағыты. Шақыру қағазының заңды мәні бар, өйткені ол адамның жұмыс уақытында жұмыста болмауын түсіндіреді, оған орташа жалақыны сақтайды және т.б. жауап алуға келуден қасақана жалтарған кезде адам күштеп әкелінуі мүмкін.

Куә жауап алуға шақырылатын және ол мен тергеу органы немесе прокурор арасындағы құқықтық қатынастарды туғызатын құжат ретінде қызмет ететін шақыру қағазы пошта арқылы, қолма-қол, телефон, факс арқылы жіберілуі мүмкін. Бірақ барлық жағдайларда жауап алуға шақырушы оның адресатқа жеткенін растауы керек. Бұл растаусыз жауап алуға мәжбүрлеп әкелуге жол берілмейді.

Жалпы ереже бойынша Куә жұмыс күндері жауап алуға шақырылады (сол сияқты мәжбүрлі түрде келтіріледі). Алайда, кейінге қалдыруға болмайтын жағдайларда бұл ережеден ерекшеліктер жасалуы мүмкін. Кәмелетке толмаған адамды жауап алуға шақыру оның заңды өкілдері арқылы жүзеге асырылады. Бұл талапты орындамау дәлел ретінде кәмелетке толмаған адамның айғақтарының сапасын жоғалтуға әкелуі мүмкін, өйткені мұндай сынақ кәмелетке толмаған адамға психикалық қысымның бір түрі ретінде қарастырылуы мүмкін. Өзге (ата - анадан басқа) заңды өкілдер-бала асырап алушылар, қорғаншылар, қамқоршылар, сондай-ақ қамқорлығында куә ретінде шақырылатын жасөспірім болатын мекемелер мен ұйымдардың өкілдері. Мұндай куәгердің ең төменгі жасы заңмен шектелмейді.

Он алты жасқа дейінгі куәгерді шақырудың маңызды ерекшелігі-шақыру қағазы кәмелетке толмаған куәнің өзіне жіберіледі, бірақ оған емес, оның ата-анасына немесе шақырылушының келуін қамтамасыз етуге міндетті басқа заңды өкілге беріледі. Он алты жасқа толмаған куәгерді шақырудың өзге тәртібі шұғыл жауап алу немесе жақындарына хабарсыз жауап алу қажеттілігімен алдын ала белгіленуі мүмкін (мұндай жауап алу Алып тастау түрінде заңды). Мұндай жағдайларда куәнің шақыру қағазы бойынша келуін қамтамасыз ету полиция қызметкеріне (мысалы, учаскелік полиция инспекторына) жүктелуі мүмкін, ол мектеп әкімшілігінің, мұғалімдердің, тәрбиешілердің және т. б. көмегімен әрекет ете алады. бала немесе жасөспірім сенетін және жауап алудың тиісті психологиялық ахуалын қамтамасыз ете алатындар.

Он төрт жасқа дейінгі (кәмелетке толмаған) куәдан немесе жәбірленушіден жауап алуға қатысу үшін педагог міндетті түрде, ал он төрт жастан он алты жасқа дейінгі жаста - жауап алынатын адамның даму деңгейіне, жауап алу нысанасына және оның күрделілігіне, сондай-ақ істің басқа да мән-жайларына байланысты тергеушінің қалауы бойынша шақырылады. Кәмелетке толмаған куәдан немесе жәбірленушіден жауап алу кезінде қатысқан адамдарға тергеуші олардың құқығы бар екенін түсіндіруге міндетті:

- оның рұқсатымен куәға немесе жәбірленушіге сұрақтар қою;
- тергеу іс-әрекетінің рәсімі мен мазмұнына, сондай-ақ айғақтарды жазудың дұрыстығына қатысты хаттамаға енгізуге жататын ескертулер жасауға және осы жазбаны толықтыру мен нақтылауды сұрауға міндетті.

Тергеуші дәлелдеменің мәніне қатысы жоқ немесе жетекші болып табылатындығына байланысты қатысушы адамның жауап алуда қойған мәселесін алып тастауға (алып тастауға) құқылы, бірақ оны қарсылық білдірудің себебін көрсете отырып, хаттамаға енгізуге тиіс.

Жауап алу кезінде жауап алуды жоспарлауды ұйымдастыру маңызды орын алады, ол жазбаша жоспар құруды да қамтиды. Жоспарда қойылатын сұрақтардың барлық тізбесін, олардың реттілігін, істің қажетті материалдарын және жауап алу кезінде пайдаланылатын заттай дәлелдемелерді және т.б. көздеу қажет.

Жалпы, жауап алуға шақыруларды жауап алынатын адамдар өзара қарым-қатынас жасай алмайтындай және бір-бірінің айғақтарының ықпалында

болмайтындай етіп жоспарлау қажет және т.б. бұл ережені бұзу іс бойынша объективті шындықты анықтауды қиындатуы мүмкін, белсенділікті, тергеу уақытын жоғалтуға, қосымша тергеу әрекеттерін жүргізуді талап етеді. Әрине, жауап алуды дұрыс жоспарлау, ең алдымен, тергеушінің қылмыстық іс материалдары мен жауап алынатын адамның жеке басын терең білуіне негізделген.

Жауап алу орны қылмыстық қудалау органының орналасқан жерімен айқындалады. Алайда, мән-жайлар болған кезде, жауап алу аталған органның орналасқан жерінен тыс жерде де жүргізілуі мүмкін, мысалы, қылмыстық істі тергеушінің жеке тапсырмасы негізінде анықтау органының қызметкері, басқа аймақтың тергеушісі. Жауап алу орнын және жауап алу ұзақтығын реттейтін ҚІЖК-де бұрын болмаған бірнеше жаңа нормаларды анықтау осы тергеу әрекетін жүргізу кезінде билікті теріс пайдалануға қарсы қосымша құқықтық кепілдіктер ретінде қарастырылуы мүмкін. Жауап алудың ұзақтығы мен демалуға арналған үзілістер туралы бұл ережелер жауап алудың дұрыс айғақтар алу үшін психикалық зорлық-зомбылық ретінде пайдаланылуы мүмкін әлсірететін әрекетке айналуына жол бермеуге арналған.

Жауап алудың жалпы ережелері тергеу әрекеттерін жүргізудің жалпы ережелерінен туындайды және оларға қайшы келмейді. ҚІЖК нормаларымен реттелетін ережелер күдіктіден, куәдан, жәбірленушіден жауап алуға қолданылады. Бұл кез-келген жауап алу кезінде мызғымас және тергеуші сөзсіз орындауға міндетті стандарттардың бір түрі. Сонымен бірге, бұл стандарттар жоққа шығармайды, керісінше тергеушінің жауап алудың негізгі тактикалық әдістерін белсенді қолдануын болжайды. Жауап алудың басында жауап алынатын адаммен психологиялық байланыс орнатудың маңыздылығын, оны жауап алу барысында ұстап тұруды және осы адамның басқа тергеу әрекеттерін жүргізу кезінде одан әрі қатысу мүмкіндігін ескере отырып, соңғы бөлімде бекітуді көрсетеді. Сонымен қатар, кейінге қалдыруға болмайтын жағдайларды қоспағанда, түнде жауап алуға қатаң тыйым салынғанын есте ұстаған жөн. Алкогольдік немесе есірткілік мас күйіндегі адамдардан жауап алуды қолайлы жағдайларға дейін кейінге қалдыру қажет.

Куә мен жәбірленушіден жауап алу куә шақырылған қылмыстық іс бойынша белгілі нәрсенің бәрін еркін әңгіме түрінде баяндау туралы ұсыныстан басталады. Сонымен қатар, куә де, жәбірленуші де айғақтар беруден бас тартуға құқылы емес, сонымен қатар мұндай бас тартқаны үшін, сондай-ақ көрінеу жалған айғақтар бергені үшін қылмыстық жауаптылықта болады, бұл туралы жауап алуға шақырылған адамның жеке басы куәландырылғандай бірден ескертіледі. Жауап алу кезінде жетекші сұрақтар қоюға тыйым салынады, яғни жауап алушыға дайын жауап бар сұрақтар. Жауап алынатын адамға берілген сұрақты растау ғана қалады, бұл жол берілмейді және іс бойынша дәлелдемелердің жоғалуына әкеледі.

Бұрын осы айғақтарды нақтылау (неғұрлым егжей-тегжейлі түсіндіру) немесе толықтыру (жетіспейтін жаңа мәліметтермен толықтыру) адамды қайта немесе қосымша жауап алу жолымен жүргізілуге тиіс.

Оны жүргізу кезінде тергеуші жауап алынған адамның алдыңғы жауап алуда куәлік берген барлық немесе кейбір мән-жайларды анықтауға қайта жүгінеді. Қайта жауап алудан айырмашылығы, қосымша жауап алу-бұл алдыңғы жауап алуда талқыланбаған істің мән-жайлары туралы куәлік алу процесі. Қосымша жауап алудың міндеті - алынған айғақтарды толтыру. Сондықтан қосымша жауап алу сұрақ-жауап схемасы бойынша, жауап алынушының еркін әңгімесінсіз құрылуы мүмкін.

Ғылыми әдебиетте күдіктіден жауап алудың процессуалдық, криминалистикалық және психологиялық тәртібінің жалпы мәселелері толығымен әзірленді.

Құқық қолдану практикасын талдау күдіктілерден жауап алу негізінен жанжалды жағдайларда болатынын көрсетеді. Сондықтан күдіктіден жауап алу кезінде келесі бағыттарға бағытталған тактикалық әдістерді қолдану қажет:

- жауап алынатын адаммен психологиялық байланыс орнату,
- жауап алынатын адамға әсер етуінің күшеюі бойынша дәлелдемелер ұсыну;
- аңыздың жорамалы;
- жанама жауап алу тәсілдері;
- қайта жауап алу кезінде қойылатын сұрақтардың өзгеруі және сол сияқтылар.

Қалай болғанда да, тактикалық әдістер әр күдіктіге оның ұстанымына және қолда бар дәлелдерге байланысты таңдамалы түрде қолданылуы керек[32].

Күдіктіден жауап алу кезінде тактикалық әдістер мен тактикалық комбинацияларды таңдау критерийі нақты нәтиже алу ғана емес, оған қол жеткізу құралдарының рұқсат ету талаптарын сақтау болып табылады. Сонымен, олар қылмыстық процестің нормаларын және моральдық нормаларды бұзбауы керек; қылмыскерді Ақтау; өзін-өзі сөйлеуге ықпал ету; физикалық немесе психикалық зорлық-зомбылыққа, алдауға, бопсалауға негізделуі керек; жауап алынатын адамның надандығын немесе көру, сөйлеу, есту, деменция ақауларын қолдануға негізделмеуі керек. Сонымен қатар, белгілі бір тактикалық әдістерді қолдана отырып, таңдамалы түрде әрекет ету керек және жас ерекшеліктерін ескеру қажет.

Күдіктіден жауап алу кезінде тактикалық әдістер мен комбинацияларды қолдану тергеудің бастапқы кезеңінде қалыптасқан тергеу жағдайының сипатына байланысты. Тергеушінің тактикалық тәуекел жағдайындағы әрекеті күдіктінің пассивті және белсенді түрде көрінуі мүмкін қарсылығын жою мақсатын көздейді.

Тергеу қызметінің теориясы мен практикасы практиканың дамып келе жатқан қажеттіліктері мен ғылым мен техниканың жаңа мүмкіндіктеріне байланысты үнемі жаңа тактикалық әдістерді тудырады. Бұл Процесс іс жүзінде шексіз. Алайда, іс жүзінде пайда болатын және ғылым ұсынатын әдістер мен құралдардың барлығы қылмыстарды ашу мен тергеу ісінде қолдану тұрғысынан даусыз емес. Сондықтан тергеу қызметінде әртүрлі құралдар мен

әдістерді іс жүзінде қолданудың заңдылығы мен рұқсат етілуі туралы үнемі пікірталастар бар. Пікірталастарды шартты түрде екі топқа бөлуге болады: процессуалдық форманың тазалығын жақтаушылар және тергеу қызметінің құралдары мен әдістерін жетілдіруге қамқорлық жасайды.

А.Р. Ратинов оларды былайша сипаттайды: "біріншісі – оны жалған гуманистік деп атайық – мүдделі тұлғалардың ықтимал қарсылықтарын жеңуге бағытталған кез-келген әдістер мен құралдарды қолайсыз деп жариялайды. сонымен бірге тергеуші оқиғаларды пассивті Тіркеуші лауазымына түседі, ал дәлелдемелер жинау бақтағы егін жинауға ұқсас. Екіншісі-дәрекі-прагматикалық – заңмен тікелей тыйым салынбаған кез-келген адам шындықты анықтауға бағытталған іс-әрекет тәсілін қолайлы деп санайды. Сонымен бірге, асыл мақсат, шын мәнінде, қылмысты ашу және кінәліні "кез келген жағдайда" әшкерелеу үшін ақталады[33]. Іске асырылған кезде екі көзқарас та қайғылы және кейде қайғылы қателіктерге әкеледі. Кейде осы және басқа экстремалдардың практикалық салдары бірдей дәрежеде ауыр және әлеуметтік зиянды болып шығады.

Біз А.Р. Ратиновпен келісеміз, белгіленген позициялар экстремалды, ал шындық, әдеттегідей, ортасында. Кез-келген жаңалықты жан-жақты тексерусіз және бағалаусыз "табалдырықтан" бас тартуға, сондай-ақ қылмыстарды "кез-келген бағамен" ашу үшін ақпарат алуға ратификациялауға жол берілмейді. Әрбір қабылдау, процестік қызметтің әрбір құралы тек заңның тікелей нұсқамасы тұрғысынан ғана емес, сонымен қатар оларды жүзеге асырудың мүмкін ерекшеліктерін ескере отырып бағалануы керек. Қарастырылып отырған мәселе тұрғысынан Заңның орнатылуы мен тыйымдарын екі топқа бөлу керек: а) баламасыз нұсқау, мысалы, зорлық-зомбылық пен қоқан-лоққылар арқылы айғақтарды қудалауға тыйым салу, б) жалпы тәртіппен алып тастауға мүмкіндік беретін, мысалы, тұрғын үйге қол сұғылмаушылық, міндетті түрде сараптама тағайындау жағдайлары және т.б.

Мұндай жағдайларда заңда әдетте "ҰБТ-ны қоспағанда тыйым салынады" немесе "келесі жағдайларды қоспағанда" делінген. Бұл ретте алып тастау екі негізгі нұсқада қалыптастырылады: а) анық белгіленген, мысалы, күдіктіден дереу не күдік қойылған сәттен бастап бір тәуліктен кешіктірілмей жауап алынуға тиіс; б) нақты көрсетілген тыйым салынған құралдар – зорлық-зомбылық пен қорқыту, "және өзге де заңсыз құралдар" деп айтылады.

Мұндай жағдайларда ненің заңды және рұқсат етілетінін, ненің рұқсат етілмейтінін анықтаған кезде келіспеушіліктер туындайды. Мысалы, жауап алудың максималды ұзақтығы қандай болуы керек (1991 ж. "ЕҚЫҰ-ның Адами өлшем конференциясының Мәскеу жиналысының құжаты" кез-келген жауап алудың ұзақтығын "ұлттық заңға сәйкес" белгілеу міндеттілігін белгілейді[34]; егер куәгер жауап алуды кейінге қалдыруды немесе тоқтатуды сұраса, тергеушіге қалай қарау керек, егер ол өзінің әлсіздігіне сілтеме жасай отырып, қашан ойлану керек, тергеушінің сұрақтарына не жауап беру керек; тергеуші іздеушіге іздестірушіні ерікті түрде беру туралы заңда көзделген талапты қоюға

міндетті ме, егер іздестірілетін объектілердің тізбесін нақты нақтылау мүмкін болмаса, мысалы, Қылмыстық жолмен алынған және т.б.

Іс-әрекет тәртібі туралы заңның тікелей нұсқаулары болмаған жағдайда, мұндай мәселелерді "заң рухын" ескере отырып шешу қажет деп айтылады. Бірақ бұл туралы әркімнің өз түсінігі бар. Дегенмен, заңдағы осы мәселелерді реттеген жөн. Егер қылмыстық сот ісін жүргізудегі дәлелдеу процесіне және қалыптасқан дәлелдемелердің сапасына қойылатын заманауи жоғары талаптарды ескерсек, бұл аса маңызды.

Дәл осы маңызды талаптарды ескере отырып, мысалы, ҚПК-де жауап алуға қатысты оның 4 сағаттан артық үздіксіз жалғаспайтындығы көрсетілген, ал оны жалғастыру демалу және тамақтану үшін кем дегенде бір сағат үзілістен кейін рұқсат етіледі. Жауап алудың жалпы ұзақтығы бір күн ішінде сегіз сағаттан аспауы керек. Осыған байланысты жауап алу хаттамасында жауап алудың басталу және аяқталу уақытын дәл белгілеу қажет. Медициналық айғақтар болған жағдайда жауап алудың ұзақтығы дәрігердің жазбаша қорытындысы негізінде белгіленеді. Кәмелетке толмаған адам жауап алған жағдайда, оның тек күндізгі уақытта жүргізілетін жауап алуы екі сағаттан артық, ал жалпы алғанда төрт сағаттан артық үзіліссіз жалғасуы мүмкін емес. Кәмелетке толмаған адам айқын шаршаған жағдайда жауап алу осы уақыт өткенге дейін де үзілуі тиіс (ҚПК-нің 209, 535-баптары).

Жауап алу кезінде болып жатқан оқиғалардың сипаты бойынша төрт негізгі жағдайды ажыратуға болады:

- а) жауап алынатын адамның шынайылығы;
- б) адал қате түсінік;
- в) жалған айғақтар беру;
- г) айғақтар беруден бас тарту.

Бірінші жағдайда тікелей қарсылық жоқ, бірақ жанама түрде тергеуші тергеушінің іс бойынша қандай нақты ақпарат қажет екенін әрдайым біле бермейді, ал жауап алынған адам көбінесе тергеушіге не қажет екенін білмейді. Тергеу тәжірибесінде қосымша тергеуге қайтарылған қылмыстық істерде жауап алынатын адамдардан маңызды мәліметтер алынды, олар туралы сұрақтар бұрын мүлдем қойылмаған. Бұл қайшылықты шешу тергеушінің қажетті және мүмкін болатын нәрсені табу және "қондыру" қабілетіне байланысты. Осыған байланысты маңызды орын еркін әңгімеден жауап алуды бастау ережесіне жатады. Еркін әңгіме жауап алынған адамға жүйелі түрде, оның нені және қалай қабылдағанына сәйкес, қайталау кезінде қайталауға мүмкіндік береді. Қабылданған барлық нәрсе, әдетте, бір-бірімен байланысты біртұтас тұтастық болғандықтан, мозаиканың жеке бөлшектері емес, олар сұрақ-жауап түрінде "пайда болуы" мүмкін, өйткені жауап алушы өзі сұраған нәрсені емес, өзі сұраған нәрсені хабарлайды.

Жауап алынған адамның адал пристігімен, әсіресе шынайы ақпаратты жеткізуден жалтару ниетімен, еркін әңгіме оны оқиғаның ортасы мен мән-жайларын және оның қабілеттері мен мүмкіндіктеріне сәйкес оған қатысуын

"жасауға" мәжбүр етеді, ал ол неғұрлым көп ойлап тауып, "жасаса", оны әшкерелеу оңайырақ болады.

Атап өтілгеннен басқа, еркін әңгіме тергеу үшін пайдалы және тергеушінің қызығушылығын толық ашпайтындықтан, жауап алынушының ұстанымы мен ниетін бағалауға мүмкіндік береді.

Екінші жағдайда екі негізгі нұсқа бар:

а) жауап алынатын адам тергеушіні қызықтыратын адамды есіне алмайды;

б) ол хабарлаған іс бойынша бұрыннан бар ақпараттың логикалық немесе нақты қайшылығы не сәйкес келмеуі себебінен күмән туғызады.

Бірінші нұсқада ассоциативті байланыстарды қолдануға негізделген ұмытылған қалпына келтіру әдістерін қолдану қажет. Мысалы, біріншіден, уақыт пен кеңістікте ізделгендермен байланысты жағдайларға жүгіну, екіншіден, қызығушылық тудыратын объектіні еске түсіруге немесе оның сипаттамасымен нақтылауға мүмкіндік беретін ұқсас объектілер жиынтығын көрсету; үшіншіден, оқиға орнында жауап алу және т.б.

Мұндай жағдайға тергеушінің шығармашылық көзқарасы келесі жағдайды көрсетеді. Мейрамхананың музыканты қатты ішіп, бейтаныс компаниямен бірге қонаққа барды, сонда ол ішуді жалғастырды. Ол сырт киімсіз және ақшасыз көшеде оянды. Ол түнді өткізген үйдің орналасқан жері туралы ештеңе айта алмады және ол жаңа "достар" айта алмады. Содан кейін тергеуші "не" және "қайда" деген сұрақтардан басқа, "қалай" деген сұраққа басты назар аударды. Тергеушінің егжей-тегжейлі сұрақтарының нәтижесінде жәбірленуші үйдің кіреберісіне кірген кезде есіктен шыққан әуезді дыбысқа назар аударғанын есіне алды. Содан кейін тергеуші жедел қызметкерге жәбірленушімен бірге есін жиған кезде соңғысы тұрған аудандағы үйлерді аралауға тапсырма берді. Және олар тапты есік ілмектер, және серіппелер музыканттың кәсіби құлағымен жазылған қауесет шығарды. Ал кіреберісте оның "достарының" пәтері орнатылды.

Екінші нұсқада ең бастысы – көрсеткіштердің сәйкес келмеуін түсіндіруге болатын себептерді түсіну – бұған әсер еткен объективті (қабылдау шарттары) немесе субъективті (ағзаның жағдайы және оқиғаға қатынасы) факторлардың болуы. Егер жауап алынған адамның адал вывясстігі анықталса, онда жағдай жалған айғақтар берумен байланысты үшіншіге айналады. Айта кету керек, бұл өте кең таралған және жауап алудың тактикалық әдістерінің негізгі бөлігі оны шешуге бағытталған.

Төртінші жағдай – бұл ең қиын жағдай, өйткені айғақтар беруден бас тартудың артында, әдетте, жеткілікті себеп бар, оны нақтыламай және жою немесе бейтараптандыру үшін нақты шаралар қолданбай, жауап алынушының позициясын өзгерту мүмкін емес. Жауап алынған адам қылмысқа қатысы барын жоққа шығарған жағдайда, тергеліп жатқан оқиғаның мән-жайлары туралы хабардарлықты жасырған жағдайда, тергеу амалдары деп аталатындарды қолдануға болады[35].

Тергеу амалдары олардың мақсаттары мен жүзеге асыру тәсілдері бойынша өте алуан түрлі. Бұл жауап алу мақсаттарын бүркемелеудің, сөз сөйлеуді ұйымдастырудың, тергеушінің хабардарлығы туралы идеяны құрудың және т.б. жалпы алғанда, жауап алынған адам өзінің хабардарлығын көрсете алатын, оған берілген ақпаратқа ашық жауап бере алатын жағдай туғызады. Пәтер ұрлығын жасады деген күдікті жауап алу кезінде өзін-өзі ұстады: ұрлыққа қатысы барын жоққа шығармады, бірақ хаттамалық жазба үшін айғақтар бермеді, қатысушыларды шақырмады, ұрланған адамның тұрған жерін көрсетпеді. Келесі жауап алу үшін тергеуші жәбірленушінің таныстарынан (Түркияға бірлескен сапарға қатысушылардан) ұрланған кәдесыйлардың бірін тауып алып, оны газетпен жабылған сейфке қойды, бірақ оны жауап алынған адам отыратын жерден көруге болады. Күдіктіні шақыра отырып, тергеуші одан бұрынғы соттылығы, бас бостандығынан айыру орындарынан босатылғаннан кейінгі іс-әрекеттері, байланыстары және т. б. туралы егжей-тегжейлі сұрай бастады. күдікті үнемі сейфке қарап, сұрақтарға сақтықпен жауап берді, содан кейін кенеттен ұрлықты қалай жасағаны, ұрланған мүліктің қайда екендігі туралы егжей-тегжейлі айта бастады, ол кейіннен табылды және тәркіленді.

"Тергеу амалы" деп аталатын тактикалық әдістердің мәні жауап алынатын адамға ақпарат беру болып табылады (қысым белгілерінсіз және осы деректердің немесе объектілердің мәндеріне баса назар аудара отырып), оған тек осы туралы білетін адам жауап бере алады. Жауап алу кезінде аудио және бейнежазбаны қолдану тергеушінің құқығы болып табылады, жауап алу барысының сапасы мен толықтығына, оның қатысушыларының мінез-құлқын көрсетуге ықпал етеді, ал кейбір жағдайларда ерекше тактикалық мәнге ие және міндетті болып табылады. Бұл туралы жауап алынатын адамды және техникалық құралдар туралы, сондай-ақ олардың кім қолданылатыны туралы мәліметтерді қамтитын өзге де адамдарды ауызша хабардар ету нысанындағы шешім жауап алу хаттамасының кіріспе бөлігінде көрсетіледі. Техникалық құралдарды пайдалану жәбірленушілерден, айыптаудың негізгі куәгерлерінен, қылмыстарға, әсіресе ұйымдасқан қылмыстарға, экономикалық және сыбайлас жемқорлық қылмыстарға өкінген серіктестерден жауап алу кезінде өзекті болып табылады. Бұл техникалық құралдар жауап алудың барлық барысын толық және дәл көрсетуге мүмкіндік береді, сонымен қатар сотқа дейінгі тергеу барысында баға жетпес.

Заң шығарушы куәдан және жәбірленушіден техникалық құралдарды пайдалана отырып, бейнебайланыс (бейнеконференц-байланыс) режимінде қашықтықтан жауап алу мүмкіндігін бекітті, сондай-ақ Сотқа дейінгі тергеп-тексеру және істі сотта қарау кезінде мұндай жауап алуды жүргізу рәсімін айқындайды. Бұл жаңалық сот ісін жүргізу сапасын едәуір арттырып, істерді қарау мерзімін қысқартып, артық материалдық шығындарды қысқартуға тиіс. Қашықтықтан жауап алу мәселесін зерделеу барысында Интернет арқылы бейнеконференция байланысын пайдалана отырып, куә мен жәбірленушіден жауап алу алгоритмі әзірленді.

Жауап алу алгоритмі:

а) дайындық кезеңі:

1. іс бойынша ақпаратты талдау (анықталуға жататын іс бойынша белгіленген мән-жайлар, жауап алу жоспарын дайындау);

2. тергеу әрекетіне қатысушылардың құрамын анықтау;

3. тергеу іс-әрекетін жүргізу кезінде куәнің қатысу мүмкіндігін анықтау.

Тергеуші тергеу әрекетін жүргізу кезінде жауап алынатын адамның жеке қатысу мүмкіндігінің жоқтығына көз жеткізеді. Тергеуші дәлелді себебін (денсаулық жағдайы, басқа қалада және облыста болуы) анықтай отырып, бейнеконференц-байланысты пайдалана отырып, тергеу әрекетін жүргізу туралы шешім қабылдайды.

1. Жауап алу орны мен уақытын, сондай-ақ тергеу әрекетін жүргізудің техникалық мүмкіндіктерін анықтау.

Жауап алынатын адамның орналасқан жері анықталғаннан кейін тергеуші тергеу әрекетін жүргізу мүмкіндігін анықтау үшін жауап алынатын адам орналасқан жерде аумақтық полиция бөлімімен байланысады.

Ол үшін ПО аумақтық бөлімшесінің қызметкерлеріне жауап алынатын адамның тұрған жері бойынша тергеу әрекетін жүргізуді ұйымдастыру туралы Жеке тапсырма берілуі мүмкін. Жеке тапсырмада тергеу әрекетін жүргізу туралы тапсырма, жауап алынған адам туралы мәліметтер, жауап алу күні мен уақыты, компьютердің және байланыс бағдарламасының техникалық сипаттамалары, сондай-ақ тергеуші компьютерлер арасындағы байланыс жүзеге асырылатын бағдарламада тіркелген логин болуы керек. Бұдан басқа, жеке тапсырмада тергеу әрекетінің нәтижелерін жіберу тәртібі көрсетіледі. Уақытты үнемдеу үшін жеке тапсырма ПМ электрондық поштасымен берілуі мүмкін. Жеке тапсырма алған ПО бөлімшесінің қызметкерлері тергеу әрекетін қамтамасыз ету шараларын қабылдайды (техникалық дайындық, тергеу әрекетін жүргізу үшін көрсетілген уақытта жауап алынушыны шақыру және т.б.).

2. Бөлімшелер арасындағы байланысты тексеру.

Тергеу әрекетін жүргізер алдында техникалық мүмкіндіктерді тексеру және ақауларды жою үшін ПО аумақтық бөлімшелеріндегі компьютерлер арасында сынақ байланысы жүргізілуі тиіс.

Барлық дайындық іс-шараларын өткізгеннен кейін, белгіленген уақытта тергеуші тергеу әрекетін жүргізуге кіріседі.

б) жұмыс кезеңі:

1. Бөлімшелер арасында байланыс орнату;

Байланыс бағдарламасының абонентімен байланыс орнатқан кезде тергеуші сурет пен дыбыстың сапасын тексереді. Байланыс ретінде көз жеткізгеннен кейін тергеуші тергеу әрекетін жүргізуге кіріседі, тергеу әрекетінің бейнежазбасын қылмыстық іс материалдарына одан әрі қосу үшін бейнежазба режимін қосады.

2. Жауап алу жүргізу;

Осыдан кейін тергеуші жауап алынушының жеке басын куәландырады (қажет болған жағдайда куәліктің орналасқан жерінде компьютерде орнатылған Web-камераның көмегімен түсірілген жеке басын куәландыратын құжаттардың суретін сұратуға болады).

Тергеуші жауап алынушының жеке басын куәландыра отырып, тергеу әрекетін жүргізудің мақсаты мен тәртібін жариялайды. Қатысушыларды ұсыну, олардың құқықтары мен міндеттерін түсіндіреді.

Оқылымды баяндау және тіркеу ҚІЖК-нің жалпы ережелері бойынша жүзеге асырылады. Куәның айғақтарын жауап алу хаттамасында жауап алуды жүргізетін тергеуші тіркейді.

Хаттамада тергеуші мен тергеу әрекетіне қатысушылар жүзеге асыратын барлық іс-әрекеттер көрсетілуі тиіс. Қолданылатын техника, қолданылатын бағдарламалық жасақтама, сурет пен дыбыс сапасы және т. б. көрсетілуі керек.в) Заключение:

1. Нәтижелерді рәсімдеу.

Хаттамаға барлық айғақтар енгізілгеннен кейін құжат электрондық нұсқада жауап алынатын адамның орналасқан жеріне жіберіледі. Байланыс бағдарламасының құралдары бойынша құжатты алғаннан кейін жауап алынатын адаммен бірге тұрған қызметкер хаттаманы басып шығарады және онымен жауап алынатын адамды таныстырады. Жауап алынған адам хаттамамен танысып, оған қол қояды, сондай-ақ құжатта тергеу әрекетін жүргізу фактісін куәландыратын қызметкер қол қояды, бұл ретте жауап алу аяқталады.

2. Тергеу әрекетінің нәтижелерін бағыттау.

Жауап алу хаттамасы тергеу әрекетін жүргізуге бастамашы болған аумақтық бөлімшеге пошта арқылы жіберіледі (Интернет арқылы электрондық файлды немесе пошта арқылы баспа құжатын жіберу).

Жоғарыда келтірілген алгоритм қолданыстағы заңнамаға және ПО-да қолданылатын ғылыми-техникалық құралдарды жетілдіруге сәйкес өзгеруі мүмкін.

Бейнеконференцбайланыс арқылы жауап алу қазіргі уақытта қылмыстық істі тергеу барысында көптеген қиындықтар туғызатын осындай тергеу әрекеттерін жүргізу уақытын қысқартуға мүмкіндік береді. Жауап алуға шақыру (ауруханаларда жауап алу); жауап алынатын адамды іссапарлардан (вахталардан), демалыстардан күту; тергеу және жедел бөлімшелер қызметкерлерінің куәнің тұрған жері бойынша тергеу іс-қимылдарын жүргізу үшін қызметтік іссапарларға шығуы және т.б. қажеттілігі жоғалады.

Келесі тергеу әрекеті-беттестіру. Беттестіру-Бұл істің бірдей мән-жайлары бойынша бұрын жауап алынған екі адамның бір-бірінің қатысуымен кезек-кезек жауап алудан, жәбірленушілерден, күдіктілерден, іс бойынша шындықты анықтау мақсатында оларда Елеулі қайшылықтарды жою үшін келіп түскен айғақтарды талдаудан және үздіксіз салыстырудан (салыстырудан) тұратын дербес тергеу әрекеті.

Бетпе-бет ставка күрделі тергеу әрекеті болып табылады, оны дұрыс орындау тергеуші бетпе-бет ставканың мәні мен мәнін түсінген кезде ғана мүмкін болады, сонымен қатар оның басқа тергеу әрекеттерінен айрықша белгілерін жақсы біледі. Бетпе-бет ставканың тиімділігі тергеуші қабылдаған дайындық шараларына байланысты. Дайындық бетпе-бет ставканы өндірудің орындылығы туралы шешім қабылдаудан және оны жүргізу сәтін анықтаудан басталады, осы тергеу әрекетін өндіруді техникалық қамтамасыз етумен қатар жүреді және тергеушінің оны өндірудегі жұмысын едәуір жеңілдететін жоспар құрумен аяқталады.

Беттестірудің негізгі мақсатына қол жеткізу - бұрын жауап алынған адамдардың айғақтарындағы Елеулі қайшылықтарды жою-тергеуші оны өндірудің тактикалық тәсілдерін шебер қолдана отырып, заңға қатаң сәйкес бетпе-бет ставканы жүргізген кезде ғана мүмкін болады. Заң шығарушы талаптарының оны жүргізу тактикасы бойынша ғылыми ұсыныстармен үйлесімді үйлесуі тергеушіге оң нәтиже береді. Ғылымда жүргізілген тактикалық әдістерді саралау тергеушіге істің мән-жайына сәйкес нақты тактикалық ережені таңдауды жеңілдетеді.

Беттестіру оның қатысушыларының өзара әрекеттесуіне із қалдыратын нақты психологиялық атмосферада өткізіледі. Бұл әрекет барысында бір мезгілде адамдар: тергеуші мен екі жауап алынған адам арасында байланыс болады. Бұл жағдайда бір жауап алушының екіншісіне, сондай-ақ олардың екеуіне де тергеушінің психологиялық әсері сөзсіз пайда болады. Сонымен қатар, бетпе-бет ставкаға қатысушылар тергеушіге белгілі бір әсер етеді. Жауап алынатын адамдардың әрқайсысы мағынасы мен мағынасы жағынан жиі қарама-қайшы мәліметтерді хабарлайтын басқа біреудің қатысуымен куәлік беруі керек. Бұл ретте қатысушылардың әрқайсысы өздері хабарлаған мәліметтерді қорғайды, өйткені ол бұған дейін оларды жауап алу кезінде берген болатын[36].

Осылайша, беттестіру ставканың өзінде жанжалды жағдай жасалған сияқты, онда тергеуші бұрын жауап алынған адамдардың айғақтарында табылған Елеулі қайшылықтарды жоюға күш салады. Беттестіруде жанжал жағдайының өзіндік ерекшелігі бар. Егер жауап алу кезінде ол тергеуші мен жауап алғысы келмейтін жауап алушы арасында пайда болуы мүмкін болса, онда беттестіру бойынша жанжал көбінесе жауап алынған екі адамның арасында дамиды және тергеушінің тергеу әрекетін басқаруды жоғалтпауы маңызды.

Беттестіру жауап алумен салыстырғанда тергеушінің эмоционалды күйзелісі жоғары. Бұл жауап алынғандардың мәліметтеріндегі қайшылықтарды жою жөніндегі қызметтің күрделілігінен, жанжал жағдайында болудан ғана емес, сонымен бірге тергеушінің өз айғақтарын қорғайтын бір емес, бір уақытта екі адаммен өзара әрекеттесуге мәжбүр болуынан туындайды.

Беттестіруде көрінеу жалған айғақтар берген адам басқа қатысушының мұны еститінін, оқиғалардың шын мәнінде қалай болғанын білетінін біледі және тергеушінің қатысуымен елеулі түзетулер енгізе алады. Екінші жағынан,

басқа қатысушыны қылмыстық әрекетке немесе өтірікке айыптаған адам да үлкен эмоционалды күйзеліске ұшырайды, өйткені ол мұны оның қатысуымен жасайды. Мұндай жағдайларда қорқыныш, аяушылық немесе басқа сезімдер оған әсер етуі мүмкін. Бұл жағдай сонымен қатар беттестіруді психологиялық тұрғыдан ерекше етеді. Бетпе - бет ставкада, әдетте, олардың бір жауап алушысы шынайы куәлік береді, екіншісі жалған. Беттестіру кезінде тергеуші одақтастарға шынайы куәлік беретін қатысушыны тартуы керек және оның көмегімен екіншісінен шынайы куәлік алуы керек. Күдікті мен жәбірленуші арасындағы беттестіру психологиялық тұрғыдан қиын, өйткені адал қатысушы күдіктімен қайта кездесуден қорқады немесе оны қаламайды, өйткені бұл кездесу оған жағымсыз.

Осы қатысушылар арасындағы беттестіру өндіру өте қажет болған жағдайда, даулы мән-жайлар бойынша шындықты анықтаудың басқа тәсілдері қолданылған және нәтиже бермеген жағдайда ғана мүмкін болады. Алайда, іс жүзінде мұндай беттестіру жасалады, дегенмен айғақтардағы қайшылықтарды шешудің басқа әдістері әлі таусылған жоқ. Құқық қорғау органдарының практикасында беттестіру өткізу кезінде кемшіліктер бар, оларды атап өту қажет. Жалпы қателіктердің бірі-тергеушінің істе бар дәлелдемелік база үшін жағымсыз нәтижелерді алудан қорқуына байланысты жағдай оның орындылығын көрсететін уақытта беттестіру жасамау. Мұндай қате көбінесе шындықты бұрмалауға немесе оны орнатудағы қиындықтарға әкеледі. Беттестіру өндірудегі тағы бір олқылық тергеушінің ғылыми - техникалық құралдарды жеткіліксіз пайдалануы болып табылады: дыбыс және бейне жазбалар, бұл оның тиімділігіне тікелей әсер етеді. Сондай-ақ, тергеушіге кәсіпкерлікке толмаған және ересек қатысушылар арасында беттестіру жасаудан бас тарту ұсынылады, өйткені бұл жағдайда соңғысының психологиялық қысымы сөзсіз. Құқық қорғау органдарының практикалық қызметкерлерінің осы мәселелерді түсінуі қылмыстарды тез және толық ашу және кінәлілерді әшкерелеу үшін, қылмыс жасағаны үшін әрбір кінәліні заңға сәйкес жауапқа тарту үшін, азаматтарды қылмыс жасады деген негізсіз күдіктен қорғау үшін, қылмыс жасауға ықпал еткен себептер мен жағдайларды жою үшін елеулі мәнге ие болады.

Тану үшін көрсету - бұл тергеуші жеке басын немесе айырмашылығын анықтау мақсатында бұрын куәгер, жәбірленуші, күдікті немесе айыпталушы ретінде жауап алынған адамға оның болжамы бойынша жасалған қылмысқа байланысты мән-жайлар кезінде осы адам қабылдаған және оның есінде қалған белгілері бойынша тани алатын белгілі бір объектіні көрсететін тергеу әрекеті[37].

Сонымен қатар, тану үшін көрсету жәбірленушілердің, куәгерлердің, күдіктілердің айғақтарын тексеруге қызмет етеді. Осыған байланысты тергеуші немесе анықтаушы қылмыстық-процестік заңы мен криминалистикалық тактиканың талаптарын сақтай отырып, танушы ретінде әрекет ететін қатысушыларға ұсынылған объектіні оның тергеліп жатқан оқиғаға байланысты бұрын бақылаған объект болып табылатынын анықтау үшін қабылдауға

мүмкіндік береді. Қабылдау шарттары, мүмкін болса, танушы осы объектіні қабылдаған жағдайларға сәйкес келуі керек екенін ескеру қажет. Кейбір жағдайларда тергеу мүдделері үшін олардың ұқсастықтарын анықтау пайдалы болуы мүмкін. Бұл іздеу радиусын шектеуге ықпал етуі мүмкін, жоспарланған нұсқаны соңына дейін тексеру қажеттілігін анықтауға көмектеседі. Тану үшін көрсету нәтижелері қылмыстың кейбір жағдайларын анықтау үшін, мысалы, қылмыс болған жерде күдіктілердің әрқайсысының әрекеттерін ажырату үшін немесе кінәлілерді әшкерелеу немесе жалған куәлік беру үшін де қолданыла алады.

Тану үшін басқалардан ерекшеленбейтін объектілерді (мысалы, зауыттық тәсілмен жасалған пиджак; қаптамасыз сусымалы заттар және т.б.) немесе оларды тану үшін басқалармен салыстыру талап етілмейтін объектілерді (ҚІЖК-нің 230-бабының 7-бөлігі) көрсету ұсынылмайды. Мысалы, бірегей өнер туындылары, зергерлік бұйымдар.

Нысанға байланысты жеке тұлғаларды, заттарды, фотосуреттерді, дауыс, сөйлеу, жүру ерекшеліктеріне сәйкес сәйкестендіруді тануды ажыратады. Тану үшін үй-жайларды, құрылыстарды, жер бедерінің учаскелерін, жануарларды және т.б. объектілерді ұсынуға болады.

Тірі адамдарды тану үшін көрсету мынадай жағдайларда жүргізіледі:

- егер ұсынылатын адам анықтаушыға белгісіз болса, бірақ қылмыс оқиғасына байланысты байқалса;

- егер сәйкестендіруші бұрын танылғанмен таныс болса, бірақ оны орнату деректері деп атай алмаса;

- егер танушы танылушымен таныс болса, оның тегін, атын және әкесінің атын біледі, бірақ соңғысы танысу фактісін жоққа шығарады.

Тану үшін мәйіт көрсетілуі мүмкін (ҚПК 230-бабының 3-бөлігі). Әдетте, мәйіт жекеше түрде ұсынылады. Апаттар туралы істер және құрбан болғандардың едәуір саны бар басқа да істер бойынша мәйітті анықтау үшін ұсыну қаза тапқандардың жалпы санында жүргізілуі мүмкін. Қажет болған жағдайларда, тергеушінің нұсқауы бойынша, мәйітті танушыға көрсетер алдында маман мәйітті гримдеуді жүргізеді. Тергеушінің мәйіттің тұрған жерінде оның сақталуын қамтамасыз ету туралы Нұсқауы тану үшін көрсету үшін қажетті уақыт кезеңінде орындау үшін міндетті (ҚПК-нің 230-бабының 3-бөлігі). Кейде тактикалық себептермен, тіпті мәйіт болса да, мәйіттің өзін емес, оның суретін анықтауға болады.

Фотосурет арқылы тұлғаны тану көбінесе орын алады:

- танылатын және танитын адам әртүрлі жерлерде (мысалы, әртүрлі қалаларда) болғанда және тірі адамды тану мүмкін болмаған кезде;

- белгісіз мәйіт болған кезде және оның жеке басын анықтау қажет. Бұл ретте фотокарталар ол табылған аумақта ғана емес, басқа жерлерде де ұсынылады.

Оның бірқатар ерекшеліктері бар және жануарларды тану, атап айтқанда, осы тергеу әрекетін жүргізу кезінде мал шаруашылығы саласындағы маманның

қатысуы қажет. Дәл осы маманның иесінен жауап алу кезінде жануарды тануға ұсынылғаны жөн.

Ең жиі кездесетіні-тиісті объектінің визуалды бақылаулары негізінде тану үшін көрсету, бірақ есту, иіс, дәм, жанасу арқылы тануға болады.

Әрбір тану үшін көрсету объектісінің өзіндік ерекшеліктері болады. Бірақ бұл ретте тергеу әрекетін орындаудың және оның нәтижелерін ҚПК-нің 229 және 230-баптарында көзделген, алынған қорытындылардың дұрыстығын қамтамасыз ететін жалпы ережелерінің сақталуы маңызды.

Олардың ішіндегі ең ерекшелігі:

1) жәбірленуші куәның тергеу әрекеті басталар алдында айғақтар беруден бас тартқаны және көрінеу жалған айғақтар бергені үшін қылмыстық жауаптылық туралы ескерту, сондай-ақ оларға куәлік иммунитетіне құқығын түсіндіру;

2) тергеу әрекеті басталғанға дейін танушыға объектіні көрсетуді көрсетуге жол берілмеуі;

4) қажет болған жағдайда объектіні сәйкестендіруші тергеп-тексерілетін мән-жайларда қабылдаған жағдайға сәйкестендіру үшін ұсыну жүргізілетін жағдайға жақындау;

5) объектіні бірнеше басқалардың арасында, жалпы саны кемінде үшеуімен, онымен елеулі айырмашылықтары жоқ ұсыну;

6) олардың арасында танылатын адам орналасқан өзге адамдардың тергеу әрекетіне қатысуы олардың ерікті келісімі болған кезде және танушы олармен көрінеу таныс болмаған жағдайда ғана мүмкін болады;

7) танушының қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында, сондай-ақ дауысының, сөйлеуінің, жүруінің ерекшеліктері бойынша танылған кезде адамды тануға ұсыну танушының көзбен шолып байқауын болдырмайтын жағдайларда жүргізілуі мүмкін;

8) сол белгілер бойынша сол сәйкестендіруші адамды қайта тануға тыйым салу;

9) тергеу әрекетінің барысы мен нәтижелерін міндетті түрде тіркеу (сәйкестендіру сәтті болды ма, жоқ па).

Осы жалпы ережелерді сақтамау алынған дәлелдемелерді жарамсыз деп тану мүмкіндігіне әкелуі мүмкін.

Мысалы, тану кезінде танылатын адам басқа екі адамнан (қосымша) айтарлықтай ерекшеленді. Хаттамада статисттердің туған жылы әдейі қате жазылды, олардың арасында танылатын жыл болды. Сонымен қатар, кәмелетке толмаған адамдар қосымша ретінде қатысты, хаттамада жалған деректер көрсетілді, оны кейіннен олардың ата-аналары растады. Аталған тергеу әрекеті жол берілмейтін дәлел ретінде танылды.

Тергеу әрекетін тануды жүргізуге техникалық құралдардың көмегімен жүргізілген танудың барысын, мазмұнын және нәтижелерін тіркеуді қамтамасыз ететін маман да қатыса алады. Тану басталар алдында танылатын адамға ұсынылатын адамдар арасында кез келген орын алу ұсынылады, бұл туралы хаттамада белгі қойылады. Заттар кез-келген тәртіпте, әдетте тиісті

нөмірленген карталармен орналастырылады. Тану үшін ұсынылатын объектілер орналасқан сәтте болмауға тиіс танушы тұлғаға ол келгеннен кейін объектілер тобын қарап шығу және олардың арасында бұрын айғақ берген тұлға немесе зат болса, оған көрсету ұсынылады. Бұл ретте жетекші сұрақтарға жол берілмейді. Сондай-ақ, идентификаторға қандай нысанды көрсету керектігін көрсете алатын кез-келген әрекеттерді жасауға тыйым салынады. Егер сәйкестендіруші белгілі бір объектіні көрсетсе, оған қандай белгілермен немесе ерекшеліктермен сәйкестендіруді жүзеге асырғанын түсіндіруге мүмкіндік беріледі. Белгілі бір ерекшеліктер белгілі бір тұлғаның қандай да бір функционалдық белгілері бойынша тұлғаны тануға ие (мысалы, оның жүру ерекшеліктері бойынша). Мұндай тергеу әрекеті процесінде тану үшін ұсынылған адамдарға кезек-кезек тану жүргізілетін кез-келген әрекетті орындау ұсынылады.

Тану үшін ұсыну туралы хаттама жасалады (ҚПК-нің 230-бабының 13-бөлігі), онда сәйкестендірушінің жеке басы туралы, сондай-ақ сәйкестендіру үшін ұсынылатын адамдар мен заттар туралы деректер көрсетіледі. Танылатын заттардың белгілері егжей-тегжейлі сипатталған. Хаттамада тану шарттары, барысы, нәтижелері көрсетіледі және мүмкіндігінше сәйкестендірушінің адамды немесе затты қандай белгілермен немесе ерекшеліктермен танығаны туралы түсіндірмелері сөзбе-сөз баяндалады. Оған тергеу әрекетіне қатысушылардың барлық ескертулері енгізіледі.

Егер таныстыру процесінде суретке түсіру сәйкестендіру үшін қолданылса, онда хаттамаға Фото кестелер қоса беріледі. Фотосурет бойынша тану жүргізу кезінде олар қағаз парақтарына желімделеді, нөмірленеді және хаттаманың құрамдас бөлігі болып табылады. Егер тану сәйкестендірушінің көзбен шолып байқауын болдырмайтын жағдайларда жүргізілсе, бұл хаттамада да белгіленеді.

2.2 Қарап-тексеру, куәландыру және эксгумациялау жүргізудің тұжырымдамасы және процестік тәртібі

Оқиға болған жерді тергеу әрекеті ретінде қарау тергеліп жатқан қылмыстық құқық бұзушылық туралы ақпарат алудың маңызды құралы болып табылады. Тергеудің сәттілігі көптеген жағдайларда оның сапасына байланысты, өйткені оқиға болған жерді тексеру кезінде алынған ақпарат дәлелді болуы мүмкін. Сонымен қатар, тексеру нәтижесінде алынған нақты деректерді басқа көздерден алу мүмкін емес.

Оқиға орнын тексерудің ерекше маңыздылығы бұл туралы айтады:

- ең алғашқы жедел тергеу әрекеті;
- уақыт пен кеңістіктегі тергеушінің қылмыс оқиғасымен ең жақын байланысы. Сонымен қатар, тексеру-ең көп уақытты қажет ететін әрекет: оны өндіру бірнеше сағатқа созылуы мүмкін;
- ең "өнімді", яғни қылмыстық құқық бұзушылық құрамының барлық тараптарына - объектіге, объективті тарапқа, субъектіге және субъективті Тарапқа қатысты дәлелдемелердің үлкен көлемін анықтауға мүмкіндік береді;
- ең қиын, бірқатар тактикалық әдістер мен құралдарды қолдануды қажет етеді.

Тергеулік қарап-тексеру - бұл тергеушінің немесе анықтауды жүргізетін адамның, оқиғаның жағдайын, қылмыстың іздерін және басқа да заттай дәлелдемелерді табу мақсатында іс үшін маңызы бар барлық мән-жайларды тікелей қабылдауынан, талдауынан және тіркеуінен тұратын тергеу әрекеті[39].

Қылмыстық құқық бұзушылықтарды тергеу барысында тергеуші тексерудің әртүрлі түрлерін жүргізуі керек:

- оқиға орнын (үй-жайларды, жергілікті жерді) тексеру;
- қылмыстың іздерін табу мақсатында заттар мен құжаттар;
- мәйітті сыртқы тексеру;
- тірі адамды тексеру (куәландыру) ;
- заттай дәлелдемелерді тексеру.

Оқиға болған жерді тексеру барлық тергеушілерден тексерудің мәнін, оның мақсаттары мен міндеттерін дұрыс түсінуді талап етеді. Әдебиетте кейде оқиға болған жерді тексеруді анықтауда даулы сәттер кездеседі.

В. И. Попов "тергеу және іздестіру іс-шараларының кешенін", соның ішінде "ыстық ізбен" іздеуді тексеру деп атайды [40]. Бұл анықтама оған қатысы жоқ, оларды өндірудің тексеруден басқа процестік режимі бар әрекеттердің "кешенінде" тексеруді ерітеді. Бұл анықтама іс жүзінде тексеруді басқа әрекеттермен араластыруға әкелуі мүмкін.

В.П. Ципковский тексеруді "тергеу-жедел әрекет" деп атайды, бұл осы әрекеттің процедуралық сипатына сәйкес келмейді[41].

И. Х. Мақсұтов тексеруді "бастапқы, таптырмас және қайталанбас әрекетпен" анықтайды[42]. Мұнда тексерудің тактикалық сипаттамасы берілген, бірақ оның мәні анықталмаған.

М. П. Шаламов тексеруді ең маңызды тергеу әрекеті деп атайды. Тексеру кезінде ол тергеушінің немесе анықтаушының оқиға орнының жағдайын

тікелей қабылдауынан, зерттеуінен және тіркеуінен, сондай-ақ оқиғаның сипаты мен мән-жайларының ықтимал шектерінде және кінәлі адамдарды анықтау үшін іздер мен заттай дәлелдемелерді табудан, бекітуден және алып қоюдан тұратын тергеу әрекетін түсінеді. бұл анықтамада оқиға болған жерді тексерудің бірқатар нақты белгілері баса назар аударылады, бірақ оқиға болған аз, ол толық емес. Сонымен, оқиға орнының жағдайын тікелей қабылдау, зерттеу және бекіту туралы айтатын болсақ, ол іздер мен басқа да заттай дәлелдемелерді зерттеу объектілеріне жатқызбайды. Алайда, аталған объектілерді зерттеу инспекцияның негізгі ережелерінің бірі екені белгілі [43].

Қарап-тексеру - бұл алғашқы тергеу әрекеті. Нәтижесінде ол тергеу бағытын дұрыс анықтауға, тергеу нұсқаларын ұсынуға және тексеруге, қылмысты тергеу жоспарын құруға мүмкіндік береді.

Оқиға орнын қарап-тексеру екі жағдайда жүргізіледі:

1. Қылмыс жасалған кезде және іздер мен басқа да заттай дәлелдемелерді табу, оқиға болған жердің жағдайын, сондай-ақ іс үшін маңызы бар өзге де мән-жайларды анықтау мақсатында тексеру қажет болғанда.

2. Жасалған қылмыс туралы күдік болған кезде және тексеру барысында шын мәнінде не болғанын, суицид немесе кісі өлтіру, электр сымдарының дұрыс жұмыс істемеуі салдарынан өрт немесе өртеу және т.б. анықтау қажет.

Қарап-тексерудің тиімділігі көбінесе тергеушінің жалпы кәсіби және ұйымдастырушылық-техникалық дайындығына байланысты. Тергеуші қиын жағдайларда (түнде, жаңбырда, қарда, қатты желде) тексеруге психологиялық тұрғыдан дайын болуы керек және сонымен бірге ұзақ уақыт бойы шығармашылық өнімділігін сақтап, ақиқатты анықтау үшін маңызды мән-жайларды немесе фактілерді жіберіп алмау үшін мұқият және жиналуы керек. Тергеушінің кәсіби дайындығы бақылау қабілетін, қылмысты жасаудың және жасырудың типтік тәсілдерін, қылмыскердің әртүрлі амалдарын білуге негізделген, оқиға жағдайында ең бастысы, ең маңызды бөлшектер мен белгілерді бөліп көрсету, қарама-қайшы элементтерді ашу, сахналарды анықтау қабілетін қамтиды.

Оқиға болған жерді қарап-тексерудің негізгі белгілерін, түрлерін, сондай-ақ тергеу тексерулерінің басқа түрлерімен арақатынасын қарастыра отырып, оқиға болған жерді қарап-тексеруге анықтама беруге болады.

Оқиға орнын қарап-тексеру-бұл уәкілетті тұлғалардың оқиға орнының жағдайын және оның жекелеген объектілерін тікелей зерттеуінен тұратын, зерттелетін оқиғада қылмыс құрамының белгілерінің болуы немесе болмауы мүмкін шектерде анықтауға мүмкіндік беретін дәлелдердің мәні бар нақты деректерді табу және бекіту үшін, сондай-ақ нұсқаларды құру және тексеру және себептер мен мән-жайларды анықтау үшін, қылмыс жасауға ықпал ететін [44, 98б.].

Жоғарыда айтылғандай, оқиға болған жерді тексеру ең көп таралған тергеу әрекеттерінің бірі болып табылады және оның маңыздылығын асыра бағалау қиын. Оның кісі өлтіру, зорлау, ұрлық, қарақшылық, өртеу, апат және т.б. сияқты қылмыстарды тергеудегі рөлі ерекше. Көп жағдайда оқиға болған

жерді тексеру кезінде алынған нәтижелер тергеудің барлық кейінгі барысы тәуелді болатын бастапқы бастама болып табылады және кейбір жағдайларда одан әрі тергеуге мүмкіндік беретін нақты деректерді алудың жалғыз құралы болып табылады. Оқиға орнын тексеру кейде қылмысты ашу және қылмыскерді әшкерелеу үшін тергеу шешуі керек барлық сұрақтарға жалпы жауап беруге мүмкіндік береді.

Оқиға орнын бастапқыда жүргізілген қарап-тексерудің олқылықтарын толтыратын іс-әрекеттер қосымша және қайта қарап-тексеру болып табылады. Қосымша тексеру нәтижелерін бағалау қажеттілігі одан әрі тергеу барысында туындайтын жекелеген объектілер бастапқы тексерумен қамтылмаған жағдайларда жүргізіледі. Тергеушінің мұндай шешім қабылдауының себептері әртүрлі болуы мүмкін, соның ішінде, мысалы, оқиға орнында биологиялық шығу тегі алынбаған заттай дәлелдемелердің болуын болжауға мүмкіндік беретін мәйітті сот-медициналық ашу нәтижелері.

Қайта тексеру - бұл тергеу органы зерттеген оқиға болған жерді тексеру. Оның нысаны бәрі емес, тек оқиға орнының жеке элементтері болуы мүмкін. Оқиға орнын қайта қарау кезінде, егер барлығын емес, тек оқиға орнындағы кейбір объектілерді қарау қажет болса, оқиға орнын қарау қажеттілігі туындамауы мүмкін. Тергеуші тексеру процесінде жүргізілетін барлық іс-әрекеттердің басшысы және негізгі орындаушысы болып табылады; ол тексеруді толық және объективті жүргізуге, заң нұсқамаларының дәл орындалуына жауап береді. Тексеру жүргізу кезінде ол анықтау органдарына орындау үшін міндетті тапсырмалар беруге құқылы.

Прокурор кез келген іс бойынша тексеру жүргізе алады. Ол әдетте тергеушіні ауыстырмай немесе ауыстырмай тексеруге қатысумен шектеледі. Тексеруге қатыса отырып, прокурор тексеруді жүргізетін адамға ұсыныстар береді, ал қажет болған жағдайда кемшіліктер мен олқылықтарға назар аударады. Тергеушілер басқа полиция қызметкерлерінің қатысуымен тексерулер жүргізеді. Тексеруге қатысушылар тергеушіге оқиға болған жерді тексеру барысында қажетті көмек пен жәрдем көрсете алатын жедел қызметкерлер, кинологтар, учаскелік уәкіл бола алады. Атап айтқанда, олар тексеру барысында келесі функцияларды орындай алады:

- оқиға орнын күзетуді ұйымдастыру және қоршаған жерлерде тәртіпті сақтау;
- қоршаған аймақты зерттеу;
- жеке тұлғалардың мінез-құлқын бақылау;
- оқиға орнына жақын жерде немесе ықтимал қылмыскердің жолымен тұратын адамдарды сұрау және оқиға куәгерлері мен куәгерлерін анықтау;
- ықтимал қылмыскерді қудалауға және ұстауға, ұрланған адамды, қылмыс құралдарын және басқа да объектілерді іздестіруге байланысты жедел-іздестіру іс-шараларын жүзеге асыру;
- қызметтік-іздестіру итін қолдану;
- тексеруге көмек көрсету.

Оқиға орнына тергеушіден ертерек келіп, соңғылары жағдай мен заттардың орналасуын бұзбай, оқиға болған жерді күзету шараларын қолданады. Тергеушінің келуін күтпестен полиция қызметкерлері зардап шеккендерге көмек көрсету, қылмыскерлерді ыстық ізімен қудалау, жәбірленушінің жеке басын анықтау, қылмыстың куәгерлерін анықтау және т.б. шараларын қолданады.

Егер қарап тексеру жүргізу кезінде куәгерлердің болуы қажет болса, онда қарап-тексеруге қатысу үшін куәгерлерді іріктеу ҚПК-нің 82-бабында аталған жалпы негіздерде жүзеге асырылады. Куәгерлердің болуы міндетті болған жағдайларды қоспағанда, куәгерлердің қатысуынсыз (ғылыми-техникалық құралдарды қолдана отырып), атап айтқанда, тұрғын үй-жайды қарау кезінде тексеру жүргізуге жол беріледі.

Күдіктіні, жәбірленушіні немесе куәгерді тексеруге қатысу туралы мәселе осы адамдардың қатысуы қылмыс іздерін, заттарды немесе құжаттарды сәтті іздестіруге, сондай-ақ оқиға орнында жағдайды дәлірек анықтауға және т.б. ықпал ете ме, жоқ па, соған байланысты шешіледі. Қорғаушы күдіктінің қатысуымен өткізілетін тексеруге, сондай-ақ күдіктінің немесе оның қорғаушысының өтінішхаты бойынша ҚПК-нің 70-бабында белгіленген тәртіппен қатысуға құқылы.

Тергеу іс-әрекетін жүргізу орнында қылмыстың іздерін және басқа да табылған заттарды тексеруге бағыттай отырып, заң шығарушы ҚПК-нің 220-бабының 7-бөлімінде ережеден ерекшеліктер қарастырды (егер сол жерде тексеру қиын болса). Заттар мен құжаттарды қарау оларды табу және алу орны бойынша емес, тергеу жүргізілетін орын бойынша жүргізілетін негіздерге, атап айтқанда, тексеру кезінде ерекше құралдарды, материалдарды пайдалану және тиісті техникалық жағдайлар жасау қажеттілігі, сондай-ақ егер оларды қарау үшін ұзақ уақыт қажет болса жатады[45].

Тұрғын үйді тексеру қажет болған жағдайда, "заңда белгіленген жағдайларда немесе сот шешімі негізінде тұрғынжайға онда тұратын адамдардың еркіне қарсы ешкімнің кіруге құқығы жоқ" деп белгіленген ҚР Конституциясының талаптарын сақтау маңызды[46]. ҚПК осы ең төменгі стандарттан асып түседі, егер тұрғылықты адамдардың келісімі болмаса, сот санкциялайтын мәжбүрлі тексеру туралы дәлелді қаулы шығаруды талап етеді. Кез-келген қылмыстың оқиғасы із-түзсіз өтпейді, ол адамдардың санасында және материалдық жағдайда көрінеді. Адамдардың хабарламаларымен қатар материалдық орта ақпараттың мол көзі болып табылады. Тергеу барысында "заттардан" алынған ақпарат құнды дәлелдер құрайды.

Тергеліп жатқан оқиғаның механизмін, оның қатысушыларының жеке басын және олардың психологиялық ерекшеліктерін нақты іздер бойынша анықтау құқық бұзушылардың белгілі бір әрекеттері нәтижесінде нақты жағдай туындаған өзгерістерді зерттеу негізінде жүзеге асырылады. Бірақ бұл өзгерістерді тану және дұрыс бағалау үшін, ең алдымен, қылмыс жасалғанға дейін бұл жағдайдың қандай болғанын анықтау керек. Алдымен бұл мәселені түсіндіру, әдетте, ақпараттандырылған адамдардың хабарламасына емес,

тергеушінің өзгертілген жағдайды тікелей зерттеуіне ықпал етеді. Қылмыстық әрекеттердің нәтижесі болып табылатын іздерді анықтағаннан кейін ғана жағдайды өзгерткен әрекеттер механизмін түсінуге болады және осы негізде бастапқы жағдайды қалпына келтіруге болады.

Бұл мәселені шешудің қиындықтары айқын және таңқаларлық емес, іс жүзінде тексеру кезінде қателіктер жиі жіберіледі, әсіресе тергеу нәтижелеріне айтарлықтай әсер етеді. Бұл көбінесе жүргізуші тексеру осы тергеу әрекетінің күрделілігін, қабылдау, бақылау, назар аудару және сол сияқты процестердің қиындықтарын түсінбейтіндігімен түсіндіріледі.

Бірақ ең үлкен қиындық-оқиға орнында тергеушінің алдында туындайтын ақыл-ой мәселелерін шешу. Оқиға болған жерді тексеру кезінде мәселе тергеуші аты, материалы және мақсаты айқын емес әртүрлі заттардың сипаттамасымен бетпе-бет келуі керек. Сондықтан, хаттама жасау кезінде "Алтын", "қан" "есірткі" және т.б. сияқты айналымдарды пайдаланудан аулақ болу керек, өйткені зерттеуге дейін табылған заттар шынымен де солай деп айтуға болмайды. Тексеру кезінде табылған хаттамада ол байқалған түрде сипатталады. Бұл ереже тергеушіні хаттамада, ең алдымен, тергеуші оларды анықтаған кезде тікелей бақылаған анықталған объектілердің белгілерін тіркеуге міндеттейді.

А.Р. Ратинов тексеруді жүргізетін адамға бастапқыда ешқандай болжам жасамауға, бірақ оқиға орнында тапқанның бәрін дәйекті түрде тексеріп, жазып алуға кеңес беру орынды емес екенін дұрыс айтады[47].

Ақыр соңында, мысалы, сіріңке қорабы сияқты қарапайым затты сипаттау өте қиын. Қарапайым физикалық белгілерден басқа, қорапта сансыз басқа да белгілер бар, мысалы, жапсырмадағы сурет, типографиялық белгілер және сіріңке жасау уақытын, желімдеу, тегістеу күйін, бөгде жазбаларды, үккіштердің тозу дәрежесін, ағаш бөлшектердің қауіпсіздігін, ағаш бөлшектерін тіс тазалағыш ретінде пайдалану әдетін көрсететін қоқыстардың болуын анықтауға мүмкіндік беретін басқа да ерекшеліктер, пайдаланылған сіріңкелердің саны, олардың қорапта немесе түбі мен қақпағы арасында болуы, қорапта күлдің немесе ұшқындаған қоқыстардың болуы, бұл иесінің белгілі бір әдеттерін және тағы басқаларын көрсетеді. Мұндай сипаттама хаттаманың бірнеше бетін алады, бірақ сонымен бірге тергеуші қауіптен арылмайды, кейбір мәліметтерді елемейді.

Түгендеу тізімдемесіне ұқсас хаттамалар жиі кездеседі, онда оқиға орнында тұрған барлық заттар көрсетілген. Осылайша әрекет ете отырып, тергеуші жекелеген жағдайлардың мәні туралы ойланбайды, "шексізді құшақтауға" тырысады және бұл сәтсіздікке ұшыраған әрекет тексеру шеңберін анықтауға, маңызды белгілерге назар аударуға кедергі келтіреді. Көбінесе дәл осындай, бір қарағанда, толық тексеру хаттамалары ақаулы болып шығады. Сондықтан селективтілік пен фокус зерттеуге және оқиға орнына қойылатын міндетті талаптар болып табылады (кез келген зерттеу сияқты). Бұл талаптар әртүрлі гипотезаларды (нұсқаларды) құру және тексеру арқылы жүзеге асырылады. Кейбір авторлар нұсқалар жиналған деректерге сүйене отырып,

тексеруден кейін пайда болады деп есептесе де, тексеру кезіндегі болжамдар тым тез және қысқа мерзімді, сондықтан оларға нұсқа атағы берілуі мүмкін[48].

Дегенмен, нұсқалардың пайда болуы тергеу жүргізушісінің алғашқы қадамдарын білдіретініне күмән жоқ. Мұқият және дұрыс жүргізілген тексеруден алынған ақпарат нұсқаларды ұсынуға негіз болып табылады және тергеудің одан әрі бағытын анықтайды. Іс жүзінде, оқиға болған жерді тексеру кезінде тергеушілер жиі қателіктер мен қателіктер жібереді, бұл дұрыс емес нұсқаларды ұсынуға әкеледі, нәтижесінде қылмыстар ашылмаған күйінде қалады, ал қылмыскер анықталған жағдайда оның кінәсін дәлелдеу қиынға соғады. Бұл ретте тексеру қылмыс құрамының барлық тараптарына қатысты мән-жайлар көлемі бойынша ең "нәтижелі" және қылмыскерді "ыстық" іздестіруді ұйымдастыру мүмкіндігін туғызатын тактикалық тәсілдер, анықтау және зерттеу құралдары кешенін қолдануды талап ететін ең күрделі болып табылады.

Тексеру кезінде жиі кездесетін қателік-тергеудегі оқиғаның кейбір элементтері қылмыскердің мақсатты әрекеттерінің нәтижесі ретінде қарастырылатын апаттарды елемеу. Мәселен, мысалы, кейде хакерлік тосқауылдың ең жұқа бөлігінде қылмыскер туралы хабардар болудың сөзсіз белгісі ретінде қате бағаланады, бірақ бұл кездейсоқтықтың нәтижесі болуы мүмкін. Оқиғаның маңызды белгілері жағдайлардың кездейсоқ жиынтығы ретінде қабылданатын тағы бір төтенше жағдай бірдей қауіпті.

Тергеушінің біржақтылығы әсіресе қауіпті. Бұл сыни бағалауды төмендетеді және жағдайды бұрмаланған түсіндіруді тудырады, бұл оқиға болған жерді қарау кезінде түзетілмейтін қателіктерге әкелуі мүмкін. Мәселен, мысалы, қылмыскерлер тұрғын үйге кіріп, иесін өлтіріп, әйелін өлтірді, ол есіне түсіп, шабуылдаушылардың бірі олардың көршісі екенін айтып, оның атын атады. Ұсталғаннан кейін оқиға болған жерді тексеру тек ресми сипатта болды, өйткені тергеуші кісі өлтірушінің анықталғанына сенімді болды. Кейіннен күдіктінің кісі өлтіруге қатысы жоқ екендігі анықталды, ал қылмыскерлер белгісіз болып қалды, өйткені алғашқы қадамдардан бастап бұл қылмысты ашу мүмкіндігі жоғалды.

Оқиға орнын тексерудің толықтығы мен жан-жақтылығы осы тергеу әрекетін жүргізуге ғылымның әртүрлі салаларының мамандарының қатысуына тікелей байланысты. Мәйіт табылған кезде сот-медициналық маманның қатысуы ерекше маңызды[49]. Алайда, көптеген тергеушілер сарапшыға өзінің кәсіби саласындағы жағдайлардың сипаттамасын ғана емес, сонымен бірге мәйіттің орналасқан жерін, оның қалпын, киімдері мен аяқ киімдерін, ондағы заттарды сипаттайды. Бұл мәліметтер арнайы медициналық білім шеңберіне кірмейтіндіктен, тергеушінің оларды сипаттау жөніндегі өкілеттіктерді сот-медициналық сарапшыға беруіне жол берілмейді. ҚПК талаптарын сақтау дәлелдемелердің дұрыстығы мен жол берілуін қамтамасыз етудің маңызды құралы болып табылады. Табылған және тәркіленген объектілерді іс материалдарына процестік сауатты алып қою және қосу үлкен маңызға ие. Сонымен, кейде заттай дәлелдемелерді алу кезінде қиындықтар туындайды,

киімді кептіру немесе тазалау, құлыпты ашу және т.б. Бұл ретте қаптаманың тұтастығын бұзбай дәлелдеуге қол жеткізуге мүмкіндік беретін объектінің дұрыс емес қаптамасы заттай дәлелдеменің шынайылығына күмәндануға себеп болып табылады. Сондықтан, егер тергеуші тексеру хаттамасында көрсетілмей қандай да бір әрекеттерді орындаса және бұл сот талқылауы процесінде анықталса, онда іс бойынша шешім шығарылған кезде жиналған дәлелдемелерді жол берілмейді деп тануға негіз болады.

Көптеген қылмыскерлер оқиға орнының маңыздылығын оқиға және оның қатысушылары туралы ақпарат көзі ретінде түсінеді, сондықтан тергеу тәжірибесінде тергеушілер оқиға орнында әртүрлі сахналармен күресуге мәжбүр болады. Оқиғаның суретін бұрмалау, жалған жағдай жасау және жеке дәлелдер жасау арқылы қылмыс жасаған адам тергеуді жалған жолмен бағыттауға тырысады.

Кез-келген сахналауды әшкерелеу мүмкіндігі келесі факторларға байланысты: біріншіден, әдетте, қылмыскер субъективті себептермен оқиғаның жағдайын мінсіз сахналай алмайды, жалған дәлелдер ойлап таба алмайды. Сирек адам бәрін қамтамасыз ете алады. Сонымен қатар, қылмыскер әдетте тиісті білімге ие емес, оның иелігінде әрдайым қажетті техникалық құралдар бола бермейді. Сондықтан көбінесе ол сахналаудың сыртқы сенімділігіне ғана қол жеткізе алады; екіншіден, сахналау объективті түрде шынайы оқиғаның суретін жеңе алмайды. Осы оқиғалардың мазмұнындағы, іздердің пайда болу механизміндегі, қатысушылардың іс-әрекеттерінің сипатындағы айырмашылықтар оқиға орнына белгілі бір із қалдырады. Демек, көп нәрсе тергеушінің көрегендігіне, барлық жағдайда сахналаудың сөзсіз белгілерін байқай білуге байланысты.

Қылмыскерлер тергеудің бағытын өзгертуге тырысып, кейде қылмыс жасалғанымен, "сахналауды" жасайтынын есте ұстаған жөн. Сондықтан сіз әрқашан белгілі бір жағдайға күмәндануға дайын болуыңыз керек, оны тергеушіге арнайы жүктеуге болатындығын ескере отырып, оны мұқият қарастырыңыз.

Оқиғаның жағдайын сыни тұрғыдан бағалай отырып, тергеуші осы белгілердің артында басқа қылмыс бар-жоғын қарастыруы керек. Екі түрлі қылмыс белгілерінің болуы, әрине, олардың нақты жиынтығының нәтижесі болуы мүмкін. Мысалы, зорлау, тонау және кісі өлтіру немесе өртеу және ұрлау. Алайда, әдетте бір адам бір уақытта, бір жерде жасамайтын мұндай қылмыстардың белгілерінің тіркесімі қылмыстың сахналанғанын көрсетеді.

Осылайша, оқиға орнындағы тергеушінің жұмысының негізі оқиға орнында болған барлық оқиғалар туралы ақпарат көздерінің (заттар мен құбылыстар түрінде) максималды мөлшерін анықтауға бағытталған ерікті қабылдау болып табылады. Бұл тергеушіге сотқа дейінгі тергеу кезінде маңызды болуы мүмкін барлық нәрсені байқалатын жағдайдан ажыратуға мүмкіндік беретін кәсіби назар. Айта кету керек, қылмыстық қылмыстарды тергеу кезінде оқиға болған жерді тексеру мәселелері бойынша айтылған ұсыныстар қылмыстарды тергеу сапасын арттыруға мүмкіндік береді.

Эксгумация қылмыстық іс жүргізу заңында тікелей көзделген, бұл ретте ҚПК-да оны жүргізу рәсімі белгіленген. Д.А. Натура эксгумацияны мәйітті және оның жанындағы объектілерді, табыт пен қабірді тексеру, сондай-ақ қолда бар және жаңа дәлелдер алу үшін басқа тергеу әрекеттерін жүргізу мақсатында жерлеу орындарынан мәйітті (қалдықтарды) алу ретінде анықтайды[50]. Бұл анықтама жеткілікті толық, бірақ қылмыстық іс жүргізу бағытына қарағанда сот-медициналық бағытқа ие.

Эксгумацияны дәлелдеуге жататын мән-жайларды анықтауға бағытталған тергеу әрекеттерін жүргізу мақсатында мәйітті ресми жерлеу орнынан шығарудан тұратын сот шешімі бойынша жүргізілетін тәуелсіз тергеу әрекеті ретінде анықтауға болады деп ойлайды. Осы тергеу әрекетін дұрыс және сауатты жүргізу нәтижесінде сотқа дейінгі тергеу органдарының қарамағында маңызды дәлелдер пайда болады.

Жалпы қабылданған теориялық түсініктерге және тұрақты құқық қолдану практикасына сәйкес, эксгумация дербес тергеу әрекеті ретінде тек ресми жерленген жердегі мәйіттерге қатысты жүргізілуі мүмкін. Алайда жекелеген авторлар белгіленген тәртіпті сақтамай, оның ішінде қылмысты жасыру мақсатында жерленген мәйіттерді алу да ҚПК-ге сәйкес эксгумацияның іс жүргізу нысанына киінуге тиіс деген пікір айтады. Бір қарағанда, бұл жағдайларда эксгумация жасалған әрекеттердің мазмұнына толығымен сәйкес келеді. Алайда, тереңірек талдау қарама-қарсы тұжырымдарға әкеледі. Эксгумация жерленген адамның туыстары мен жақындарының заңды құқықтарына, мүдделері мен сезімдеріне де, қоғамдық тәртіпке де, моральдық-этикалық мәселелерге де қатты әсер ететіндіктен, бұл тергеу әрекеті оның басталуына дейін анықталуы мүмкін нақты белгіленген аумақтық шектерде ғана жүргізілуі керек. Эксгумацияны жүргізу кезінде мұндай шектеулер жерлеу орнының шекаралары болып табылады, оларды ресми жерлеу орнында болған жағдайда ғана орнатуға болады. Бұл мағынада эксгумация іздеу және алу сияқты тергеу әрекеттеріне жақын, олар тек осы тергеу әрекеттерін жүргізу туралы қаулыда белгіленген шекараларда жасалуы мүмкін. Сондықтан, мәйіт ресми жерлеу орнынан тыс жерде болған жағдайда, оны оқиға болған жерді тексеру кезінде алуға болады. Осы жол бойында құқық қолдану практикасы да дамуда. Эксгумация кезінде мәйіттің ресми жерленген жері ақпарат көзі болып табылады. Эксгумация объективті түрде қайтыс болған адамның денесін жерге беру арқылы жерленген жағдайларда ғана жасалуы мүмкін. Күлге сәйкес қайтыс болған адамды анықтау да, сот-медициналық сараптаманың мазмұнын құрайтын зерттеулер жүргізу де мүмкін емес.

Эксгумацияны жүргізудің алдында тергеушінің Мұқият ұйымдастырушылық дайындығы мен іс жүргізу қызметі болуы керек. Эксгумацияға дейін адамның нақты жерленген жерін анықтау керек, оның ішінде оны жерлеуге қатысқан туыстарынан, жерлеу орны әкімшілігінің өкілдерінен жауап алу керек, нақты жерлеу орнында айғақтарды тексеру және нақтылау қажет. Мұның бәрі мәйітті эксгумациялау нәтижелері бойынша салыстырмалы, рұқсат етілген, дұрыс және жеткілікті дәлелдемелер алуға және

оларды қылмыстық істер бойынша дәлелдемелерде тиімді пайдалануға мүмкіндік береді.

С.А. Шейфер эксгумация кезінде тергеу әрекетінің анықтайтын белгісі жоқ екенін көрсетеді-дәлелді ақпарат алу: мәйітті жерлеу орнынан алу фактісінің өзі ештеңені дәлелдемейді[51]. Сондықтан бұл әрекетті мәйітті тексерудің, сот-медициналық сараптаманың немесе тану үшін ұсынудың техникалық алғышарты ретінде қарастырған жөн. Дәл осы тергеу әрекеттерінің нәтижесінде, эксгумация нәтижесінде емес, тергеушінің қарамағына жаңа нақты деректер келеді. Шынында да, егер сіз ҚПК-де келтірілген эксгумация анықтамасын ұстанатын болсаңыз, онда бұл әрекет тек мәйітті кейіннен тексеру мақсатында шығарудан тұрады. Бұл ретте ҚПК сәйкес эксгумацияның өзі тексеру түрі болып табылмайды.

Алайда, іс жүзінде де, теорияда да эксгумация мәйітті, жерленген жерді, табытты, мәйіттің киімін тексеруді қамтитын күрделі тәуелсіз тергеу әрекеті ретінде қарастырылады (В.И. Шиканов)[52] және сонымен бірге сәйкестендірумен, салыстырмалы зерттеу үшін үлгілерді алумен бірге жүруі мүмкін (В.М. Быков)[53]. Осыған ұқсас ұстанымды И.Е. Быховский, Б.В. Фурьгин және басқа да бірқатар ғалымдар ұстанады. Бұл тәсіл неғұрлым негізделген және тәжірибе талаптарына сәйкес келетін сияқты. Дәл осындай позицияны патшалық Ресейдің заң шығарушысы да атқарды. Сонымен, 1864 жылғы қылмыстық іс жүргізу Жарғысына сәйкес (бірақ бұл норма бұрын да болған) "сот тергеушісі дәрігер келгенге дейін жерге берілген өлі денені қазуға кіріспейді. Жеке басын куәландыру үшін жерлеу кезінде болған діни қызметкер мен басқа да адамдар шақырылады, ал егер мүмкін болса, қайта куәландыруға алғашқы тексеруді жүргізген дәрігер шақырылады". Көріп отырғаныңыздай, бұл жерде эксгумация мәйітті алу процедурасынан, алынған мәйіттің жерленгенін куәландырудан, сондай-ақ оны "қайта куәландырудан", яғни қайта тексеруден немесе сот-медициналық сараптамадан өткізуден тұратын әрекет ретінде қарастырылды. Осындай күрделі, бірнеше дербес, тергеу әрекеттерінен тұрады және қолданыстағы ҚПК-де қарастырылған. Мысалы, сараптаманы тағайындау және жүргізу.

Тұтастай алғанда эксгумацияның мәнін дұрыс түсіну тергеу субъектісіне тергеудің нақты тергеу жағдайында оны өндіру тактикасын уақтылы анықтауға, тергеудің нақты сәтін сипаттайтын мән-жайларды ескере отырып, өткізу жоспарын әзірлеуге, сондай-ақ дәлелдемелерді тиімді алуға және оларды одан әрі пайдалануға қол жеткізу үшін оны іске асырудың жолдары мен құралдарын (тетіктерін) белгілеуге көмектеседі.

Зерттелетін мәселе аясында біз процедуралық эксгумацияның келесі анықтамасын орынды деп санаймыз. Эксгумация - тергеушінің қаулысы (соттың ұйғарымы) бойынша тергеушінің қаулысы (оның ішінде) бойынша қылмыстық сот ісін жүргізу шеңберінде жүргізілетін жерленген мәйітті ресми жерленген жерден алуға бағытталған дербес тергеу әрекеті. мәйітті анықтау немесе сараптамалық сәйкестендіру, салыстырмалы зерттеу үшін үлгілерді алу, іс бойынша мән-жайларды анықтау мақсатында сараптамалық зерттеу

(бастапқы, қосымша, қайталама), сондай-ақ мәйітті кейіннен көме отырып, заттай дәлелдемелерді табуға және алуға бағытталған патологиялық-анатомиялық зерттеу үшін үлгілерді алу.

Зерттелетін мәселенің маңызды аспектілерінің бірі эксгумацияны қылмыстық іс жүргізу регламенті болып табылады, онда оны тергеу әрекеті ретінде қалыптастыратын келесі маңызды элементтер анықталуы керек, атап айтқанда:

- тергеу әрекеті ретінде эксгумация ұғымы;
- эксгумацияны тергеу әрекеті ретінде жіктеу;
- осы тергеу әрекетіне қатысушылар;
- эксгумация өндірісіне процестік рұқсат алу;
- оның барысы мен нәтижелерін іс жүргізу.

Эксгумация өндірісі жоғары кәсібилікті, басқа тергеу әрекеттері сияқты оның субъектілерінен үлкен білім мен дағдыларды қажет етеді.

Эксгумацияны өндіруге және оның нәтижелерін пайдалануға байланысты көптеген проблемалар болғандықтан, бұл тергеу әрекеті тиісті деңгейде зерттелмеген деген қорытынды жасауға болады. Эксгумация өндірісі және оның нәтижелерін пайдалану кезінде туындайтын проблемалар тергеу әрекеттері арасында эксгумацияның нақты реттелуі мен жағдайы болмауына байланысты. Бұл олқылықты жою үшін эксгумация өндірісінің барлық қыр-сырын, тергеу әрекетінің барлық жіктелуін егжей-тегжейлі зерделеу, сондай-ақ осы әрекетке қатысушыларды, эксгумация сияқты тергеу әрекетін жүзеге асырудағы олардың құқықтық мәртебесін зерттеу қажет.

2.3 Қылмыстық сот ісін жүргізуде тінту және алу мәселелері

Іздеу және алу. Айта кету керек, барлық криминалистер мен процессуалистер әдебиеттегі іздеу ұғымын бірдей береді. Тілде тек кейбір айырмашылықтар бар, бірақ олар іздеу ұғымының мәнін өзгертпейді. Сонымен, авторлар ұжымы С.П. Митричев пен Н.П. Шаламовтың редакциясымен жазған "Криминалистика" оқулығында тінту туралы келесі түсінік берілген: "тінту дегеніміз-қылмыс құралдарын, Қылмыстық жолмен алынған заттар мен құндылықтарды табу және алу мақсатында үй-жайды немесе басқа жерді немесе адамды мәжбүрлеп тексеру арқылы жасалған тергеу әрекеті, ал сондай-ақ, іс үшін маңызды болуы мүмкін басқа заттар мен құжаттар. Кейбір жағдайларда іздеуде жүрген адамдар мен мәйіттерді табу үшін тінту жүргізіледі"[54].

Тінту мен алудың іс жүргізу тәртібі ҚПК-нің 254-бабында регламенттелген. Тінту-бұл іс үшін маңызы бар заттар мен құжаттарды табу және алып қою, сондай-ақ іздестіріліп жатқан адамдар мен мәйіттерді табу мақсатында үй-жайларды, өзге де орындарды немесе жекелеген адамдарды мәжбүрлеп тексеруден тұратын тергеу әрекеті (ҚПК-нің 252-бабының 3-бөлігінің 1-бөлігі). Қазақстан Республикасының Конституциясында тұрғын үйге қол сұғылмайтындығы бекітілген. Тұрғын үйге кіруге, оны қарап-тексеру мен тінту жүргізуге заңда белгіленген жағдайларда және тәртіппен ғана жол беріледі. Сондықтан тергеушінің прокурор немесе оның орынбасары санкциялаған дәлелді қаулысы (ҚПК-нің 254-бабының 1-бөлігі) тінту жүргізудің іс жүргізу негізі болып табылады.

Іздестіріліп жатқан және алып қоюға жататын объект оның табылуының кешіктірілуіне байланысты жоғалуы, бүлінуі немесе қылмыстық мақсатта пайдаланылуы не іздестіріліп жатқан адам жасырынып қалуы мүмкін деген нақты қорқыныш болған ерекше жағдайларда тінту соттың санкциясынсыз, бірақ кейіннен оған жүргізілген тінту туралы хабарлама 24 сағат ішінде жіберіле отырып жүргізілуі мүмкін. Көрсетілген хабарламаны алғаннан кейін прокурор жүргізілген тінту заңдылығын тексереді және оның заңдылығы немесе заңсыздығы туралы қаулы шығарады. Егер жүргізілген тінту заңсыздығы туралы шешім қабылданған жағдайда, бұл әрекетке іс бойынша дәлел ретінде жол берілмейді.

Тінту жүргізу үшін нақты негіз іс үшін маңызы бар объектілер белгілі бір үй-жайда немесе өзге жерде не нақты тұлғада болуы мүмкін деп пайымдауға жеткілікті деректердің болуы болып табылады (ҚПК-нің 252-бабының 2-бөлігі). Жалпы ереже бойынша, тінту күндізгі уақытта жүргізіледі. Тек ерекше жағдайларда түнде тінту жүргізуге рұқсат етіледі. Тінту кезінде куәгерлердің қатысуы міндетті. Қажет болған жағдайда маман немесе аудармашы тартылады (ҚПК-нің 254-бабының 4-бөлігі).

Тінту қай жерде жүргізілетініне байланысты оның түрлері де ажыратылады: үй-жайды, жер бедерін тінту және жеке тінту. Үй-жайды тінту тек негізгі құрылымды ғана емес, сонымен қатар барлық қосалқы, қызметтік үй-жайларды, аула ғимараттарын, сондай-ақ олардағы заттарды (жиһаз,

чемодандар және т.б.) тексеруді және тексеруді қамтиды. Тұрғын үй-жайда тінту жүргізу кезінде онда тұратын кәмелетке толған адамның болуы қамтамасыз етілуге тиіс. Оның қатысуы мүмкін болмаған жағдайда жергілікті атқарушы органның өкілдері шақырылады. Ұйымдардың үй-жайлары мен аумағында тінту олардың әкімшілігі өкілдерінің қатысуымен жүргізіледі (ҚПК-нің 254-бабының 5-бөлігі). Дипломатиялық өкілдіктер атқаратын үй-жайларда, сондай-ақ дипломатиялық өкілдіктердің мүшелері мен олардың отбасылары тұратын үй-жайларда тінту тек дипломатиялық өкілдік басшысының немесе оның орнындағы адамның өтініші немесе келісімі бойынша және оның қатысуымен жүргізілуі мүмкін. Дипломатиялық өкілдің келісімі Қазақстан Республикасының Сыртқы істер министрлігі арқылы сұралады. Тексеру жүргізу кезінде прокурордың және Қазақстан Республикасы Сыртқы істер министрлігі өкілінің қатысуы міндетті (ҚПК-нің 254-бабының 6-бөлігі).

Жеке тінту-тергеушінің қаулысы бойынша және судьяның санкциясымен іздестіріліп жатқан адамның денесінде, оның киімінде және оның жанында бар заттарда орналасқан заттар мен құжаттарды табу және алу мақсатында жүргізілетін тінту түрі (ҚПК-нің 255-бабының 1-бөлігі). Жеке тінту тек бір жыныстағы адаммен және сол жыныстағы мамандардың қатысуымен жүргізіледі (ҚПК-нің 255-бабының 2-бөлігі).

Прокурордың арнайы қаулысы мен санкциясы шығарылмай, жеке тінту тек қана жүргізілуі мүмкін:

1) тінту жүргізілетін үй-жайда немесе өзге де орында тұрған адам өзімен бірге іс үшін маңызы бар құжаттарды немесе заттарды жасырады деп пайымдауға жеткілікті негіз бар;

2) ол адамды ұстау немесе оны қамауға алу кезінде жүргізіледі. Бұл жағдайда жеке тінту куәгерлер болмаған жағдайда жүргізілуі мүмкін (ҚПК-нің 255-бабының 3-бөлігі).

Тінту алдында тергеуші өзі жүргізілетін адамға оны жүргізу туралы қаулы көрсетуге міндетті, бұл туралы қаулыда белгі қойылады. Осыдан кейін тергеуші іс үшін маңызды болуы мүмкін ерікті түрде алынатын заттар мен құжаттарды беруді ұсынады. Егер олар өз еркімен берілсе және алып қоюға жататын заттар мен құжаттарды жасырудан қорқуға негіз болмаса, тергеуші одан әрі іздестіру жүргізбеуге құқылы. Тінту жүргізу кезінде, Егер иесі оларды өз еркімен ашудан бас тартса, Құлыпталған Үй-жайлар мен қоймалар ашылуы мүмкін. Бұл ретте есіктер мен басқа да заттардың іш қатуына қажеттілік тудырмайтын зақым келтіруге жол берілмеуге тиіс. Тінту жүргізу кезінде тергеуші іске қатысы бар заттар мен құжаттарды алып қоюмен шектелуі тиіс. Егер тінту барысында айналысқа тыйым салынған заттар мен құжаттар табылса, олар іске қатыстылығына қарамастан алып қоюға жатады.

Алынатын заттар мен құжаттар куәгерлерге және басқа да қатысып отырған адамдарға ұсынылады, тінту орнында буып-түйіледі және мөрленеді және куәгерлердің және басқа да қатысып отырған адамдардың қолдарымен куәландырылады. Тергеуші тінту жүргізу кезінде осы үй-жайды алып жатқан адамның немесе басқа адамдардың жеке өмірінің анықталған мән-жайлары

жария етілмеуі үшін шаралар қолдануға міндетті. Осыған байланысты тергеуші тінту жүргізілетін үй-жайда немесе орында тұрған адамдарға және осы үй-жайға немесе орынға келетін адамдарға оны тастап кетуге, сондай-ақ тінту аяқталғанға дейін бір-бірімен немесе өзге де адамдармен сөйлесуге тыйым салуға құқылы. Қажет болған жағдайларда тергеу әрекетінің барлық қатысушыларынан тергеуші құпиялылықты сақтау туралы жазылымды таңдай алады.

Алу-егер олардың қай жерде және кімде екені нақты белгілі болса, іс үшін маңызы бар белгілі бір заттар мен дәлелдемелерді алу мақсатында жүргізілетін тергеу әрекеті. Құқықтық табиғаты бойынша қазу іздеуге жақын, сондықтан оны өндіру ережелері іздеу ережелеріне өте ұқсас және ҚІЖК-нің бір бабымен реттеледі. Сондай-ақ, тінту сияқты, кейінге қалдыруға жол бермейтін жағдайларды қоспағанда, алу негізінен күндізгі уақытта жүргізіледі. Оны өндіруге тінту кезіндегідей адамдар қатысады. Бірақ тінту жүргізуден айырмашылығы, тәркілеу кезінде алынуға жататын заттар мен құжаттар іздестірілмейді, тек белгілі бір адамнан ерікті немесе мәжбүрлі түрде алынады.

Тергеушінің дәлелді қаулысы да қазып алудың іс жүргізу негізі болып табылады, бірақ прокурордың өндіріп алу үшін санкциясы тек келесі жағдайларда қажет:

- мемлекеттік немесе заңмен қорғалатын өзге де құпияны қамтитын құжаттарды алу;

- тұрғын үй-жайды қарау қағидалары бойынша жүргізілетін тұрғын үй-жайда онда тұратын адамдардың еркіне қарсы ойып алу.

Өндіріп алу басталғанға дейін тергеуші оны өндіру туралы қаулы ұсынуға міндетті және алып қоюға жататын заттар мен құжаттарды беруді ұсынады, ал бұл істен бас тартылған жағдайда алып қоюды мәжбүрлеп жүргізеді. Мәжбүрлеп алу тергеуші заттардың немесе құжаттардың белгілі бір жерде екенін нақты білген жағдайда ғана мүмкін болады және оларды табу қажеттілігі туындамайды. Әйтпесе, іздеу емес, іздеу жүргізіледі. Әйтпесе, қазып алу тәртібі тінту өндірісіне ұқсас және сол ережелер бойынша жүзеге асырылады. Тінту және алу барысы мен нәтижелері хаттамаларды жасаудың жалпы қағидалары бойынша жасалатын хаттамада көрсетіледі.

Онда заттардың немесе құжаттардың қай жерде және қандай жағдайда табылғаны, ерікті түрде берілгені немесе мәжбүрлеп алынғаны көрсетілуі керек. Алынатын барлық заттар хаттамада нақты саны, өлшемі, салмағы, жеке белгілері және мүмкіндігінше құны көрсетіле отырып тізімделуі тиіс. Егер тінту немесе алу кезінде алып қоюға жататын заттар мен құжаттарды жоюға немесе жасыруға әрекет жасалса, бұл қабылданған шараларды көрсете отырып, хаттамада көрсетілуі тиіс. Тінту немесе алу хаттамасының көшірмесі олар жүргізілген адамға не оның отбасының кәмелетке толған мүшесіне, ал олар болмаған кезде - жергілікті атқарушы органның өкіліне қолхатпен тапсырылады. Егер тінту немесе алу ұйымда жүргізілсе, онда хаттаманың көшірмесі оның өкілдеріне қолхатпен тапсырылады.

Тергеу әрекеті ретінде іздеу тергеудің тиімді әдісі бола отырып, айқын мәжбүрлі болып табылады және азаматтардың жеке өмірге, тұрғын үйге қол сұғылмаушылық құқығы сияқты конституциялық құқықтарын шектейді.

Сондықтан тінту және алу кезінде заң нормаларын қатаң сақтау, бір жағынан, осы тергеу әрекетінің тиімділігін, екінші жағынан, қылмыстық процеске тартылған адамдардың ҚР Конституциясымен кепілдендірілген құқықтары мен бостандықтарының сақталуын және қылмыстық іс бойынша жиналатын дәлелдемелердің жол берілуін қамтамасыз етеді.

Бұл талаптардың орындалуы, сайып келгенде, процестің мақсаттарына және қылмыстық сот ісін жүргізудің мақсатына сәйкес келеді. Алайда, тәжірибені зерттеу көрсеткендей, тінту тергеу барысында жеткілікті қолданылмайды және жиі қолданылса, қажетті нәтижеге жетпейді.

Бұл тек осы тергеу әрекетінің күрделілігіне ғана емес, сонымен қатар тергеушілердің оның мәні, танымдық мүмкіндіктері мен жүргізу тәртібі туралы жеңілдетілген идеяларына байланысты, бұл кейбір тергеушілерде формализмді, пассивтілікті, сот-медициналық ұсыныстарды және іздеу мен алудың психологиялық әдістерін қолданғысы келмеуін тудырады.

Сонымен қатар, процестік мәжбүрлеу шараларының тиімділігін арттыру қылмысқа қарсы күресті күшейтудің ең тиімді құралдарының бірі ретінде әрекет етеді.

Іздеу және алу үшін тергеушінің және тінту мен тәркілеудің басқа қатысушыларының, бір жағынан, екінші жағынан іздеушінің мақсаттарына қарама - қайшы келеді. Осыған байланысты шиеленіс, күрделі психологиялық атмосфера, дұшпандық, ашуланшақтық, тітіркену пайда болады, іздеушілер тарапынан қорлау әрекеттері және т.б. орын алады. Тергеуші іздеуде жүрген адамдардың іздеуді әртүрлі тәсілдермен тоқтата тұру немесе тоқтата тұру әрекеттерін ескеруі керек.

Күдіктінің сипатына байланысты шапқыншылық пен мәжбүрлі зерттеудің нәтижесіз аяқталған фактісі олардың тергеуге қарсы тұру, олардан тінту мен тәркілеуге дейін растауға дайын болған көптеген фактілерді жоққа шығару ұстанымын нығайта алады. Сондай-ақ, тінту жүргізген қызметкерлердің іс-әрекеттеріне, олардың белгілі бір заттар мен құндылықтарға барғаннан кейін жоғалып кетті деп айыпталғанға дейін шағымдану жағдайлары болуы мүмкін. Тергеуші тергеу үшін осы жағымсыз салдардың пайда болу мүмкіндігін ескеруі керек.

Жергілікті жерде көрсеткіштерді тексеру және нақтылау. Тергеу эксперименті.

Жергілікті жерде айғақтарды тексеру және нақтылау - бұл тергеуші тергеліп жатқан оқиғаға байланысты жерде куәнің, жәбірленушінің, күдіктінің айғақтарында бұрын алынған ақпаратты тексеретін тергеу әрекеті. Жергілікті жерде көрсеткіштерді тексеру және нақтылау мақсаты:

- болған оқиғаның жағдайымен салыстыру арқылы айғақтардың дұрыстығын анықтау;
- тексерілетін іс-әрекеттер жасалған бағыт пен орынды нақтылау;

- жаңа нақты деректерді анықтау.

Осы тергеу іс-әрекеті барысында бұрын жауап алынған адам зерттелетін оқиғаның жағдайы мен мән-жайларын сол жерде жаңғыртады; іс үшін маңызы бар заттарды, құжаттарды, іздерді іздейді және көрсетеді; белгілі бір іс-әрекеттерді көрсетеді; зерттелетін оқиғада қандай да бір заттардың қандай рөл атқарғанын көрсетеді; оқиға орнының жағдайындағы өзгерістерге назар аударады; зерттелетін оқиғаның мән-жайын нақтылайды және көрсетеді; өзінің бұрынғы айғақтарын нақтылайды (ҚПК 257-бабының 2-бөлігі).

Бұл ретте жергілікті жерде айғақтарды тексеру және нақтылау анықтау, оқиға орнын қарау, сондай-ақ айғақтары тексерілетін адамнан жауап алу үшін ұсыну сияқты тергеу әрекеттерінің элементтерін қамтиды. Бұл әрекеттерге және жетекші сұрақтарға кез-келген араласуға жол берілмейді (ҚПК 257-бабының 2-бөлігі). Тексеруді жүргізу және айғақтарды орнында нақтылау сәтін таңдау негізінен тергеушіге байланысты. Бірнеше адамның орнында айғақтарды бір мезгілде тексеруге және нақтылауға жол берілмейді (ҚПК 257-бабының 3-бөлігі). Айғақтарды тексеру және нақтылау жауап алынатын адамға оның айғақтары тексерілетін бағыт пен орынды өз еркімен көрсетуді ұсынудан басталады. Бұл ретте, егер бұл тергеу әрекеті куәға (жәбірленушіге) қатысты жүргізілсе, оған айғақтар беруден бас тартқаны немесе жалтарғаны үшін жауапкершілік туралы ескертіледі. Куәгерлерге, сондай-ақ тергеу әрекетінің қалған қатысушыларына олардың құқықтары мен міндеттері түсіндіріледі. Айғақтар баяндалғаннан және айғақтары тексерілетін адамға іс-әрекеттер көрсетілгеннен кейін сұрақтар қойылуы мүмкін. Бұл адам, сондай-ақ процестің өзге де қатысушылары жүргізіліп жатқан тергеу әрекетіне байланысты олардан қосымша жауап алуды талап етуге құқылы (ҚПК-нің 257-бабының 4-бөлігі).

Айғақтарды тексеру және нақтылау үшін жүргізілген бұл тергеу әрекеті кейде жаңа нақты деректерді алуға мүмкіндік береді. Бұл ретте тексеру және айғақтарды нақтылау барысында табылған, іс бойынша дәлелді маңызы болуы мүмкін заттар мен құжаттар алынып, буып-түйіліп, мөрленеді; оларды алу фактісі хаттамада (ҚПК-нің 257-бабының 5-бөлігі) көрсетіледі.

Қажет болған жағдайларда жергілікті жерде көрсеткіштерді тексеру және нақтылау кезінде өлшеу, суретке түсіру, дыбыс және бейнежазба, кино түсіру жүргізіледі, жоспарлар мен схемалар жасалады, олар хаттамаға әртүрлі қосымшалар түрінде қоса тіркеледі (ҚПК 257-бабының 6-бөлігі).

Осы тергеу әрекеті барысында дыбыс және бейнежазба құралдарын пайдалану оларды жауап алу кезінде қолдану қағидаларына сәйкес жүргізіледі. Тексеру жүргізілгеннен және айғақтар нақтыланғаннан кейін жергілікті жерде ҚПК-нің 199-бабының талаптарын сақтай отырып хаттама жасалады, онда жүргізілген тергеу әрекетінің шарттары, барысы мен нәтижелері егжей-тегжейлі көрсетіледі (ҚПК-нің 257-бабының 7-бөлігі). Жасалған хаттамамен және қосымшалармен тергеу әрекетінің барлық қатысушылары танысады, бұл туралы хаттамада белгі жасалады.

Тергеу әрекеттерінің барысы мен нәтижелерін бекіту әмбебап және ерекше белгілерге ие. Соңғысы кез-келген тергеу әрекетінің осы компоненті

бойынша ұсыныстар жасауға әсер ететін бірқатар факторларға байланысты. Мұндай факторлардың қатарына оны өткізу барысында ауызша немесе конклюденттік ақпараттың басым болуы, демонстрациялық іс - қимылдардың көлемі және т.б. жергілікті көрсеткіштерді тексеру-бұл "сұрақ-жауап режиміне" мүмкіндік беретін іс-әрекеттерді көрсетудің жоғары деңгейімен бірге жүретін ауызша және конклюденттік актілердің конгломераты. Басқаша айтқанда, оны жоғары динамикалық және демонстрациялық тергеу әрекеті ретінде анықтауға болады. Осы себепті бейне түсіру құралдары бірінші орынға шығады.

Алайда, қазіргі уақытта Хаттама өзінің тиімсіздігіне (бейнетіркеуді салыстыра отырып) қарамастан, динамикалық тергеу әрекеттерінің барысы мен нәтижелерін бекіту кезінде қазақстандық қылмыстық сот ісін жүргізуде монополиялық жағдайға ие болатын тіркеудің негізгі құралы болып қала береді. Жергілікті көрсеткіштерді тексеруді хаттамалаудың әртүрлі аспектілері бірқатар жұмыстарда егжей-тегжейлі көрсетілген. Негізінен бұл аспектілер жергілікті көрсеткіштерді тексеру хаттамасына қойылатын талаптардың сипаттамасына қатысты болды. Олар тиісті адамның хаттама жасауына, хаттамада баяндалған ақпараттың объективтілігіне, адамның орнында айғақтарды тексеру процесінде шынымен ашқан және жасаған объектілері мен әрекеттерінің сипаттамасына, басқа тергеу әрекеттерінің нәтижелері негізінде ұсынылған болжамдарға тыйым салуға дейін азайды.

Қосымша бекіту құралдарына қатысты біз дәл жазудың орынсыздығын атап өттік, өйткені жергілікті жерде көрсеткіштерді тексерудің маңызды ерекшелігі тергеушінің ақпаратты визуалды қабылдауымен байланысты, оны визуалды түрде бекіту керек. Жергілікті жерде көрсеткіштерді тексеру процесінде бейне түсіру. Бейнежазбаның артықшылықтарына сурет пен дыбысты синхронды жазу, кадрларды өңдеудің қажеті жоқ, оны дереу ойнату мүмкіндігі, жоғары дәлдік пен объективтілік жатады. Н.П.Яблоков берген ұсыныстар бойынша. Яблоковтың айтуынша, жергілікті жерде айғақтарды тексерудің бейнежазбасы тексеру жүргізіліп жатқан адамның топтың алдында жүргені және тек сол адам ғана, ал басқа ешкім де қозғалыс бағытын анықтайтындай етіп жүргізілуі керек[55]. Тергеу әрекетіне қатысушыларды алға қарай, қозғалысқа қарай түсіруге жол берілмейді. "Дәл осындай түсірілім, сот - тергеу тәжірибесі көрсеткендей, - дейді автор, жүргізілген тексерудің объективтілігіне күмән тудыруы мүмкін". Бейнежазба тергеу әрекетінің әрбір қатысушысының мінез-құлқының барлық көрінетін көріністерін түсіреді және олардың заңды құқықтарының бұзылғанын анықтауға мүмкіндік береді.

2.4 Тергеу экспериментін жүргізу, айғақтарды сол жерде тексеру және нақтылау тәртібі

Тергеу эксперименті. Тергеу экспериментін дәлелдемелерді тексеру құралы ретінде анықтай отырып, М.С. Строгович "өзінің заңды табиғаты бойынша ол екінші (динамикалық) сатысында тексерудің ерекше түрінен басқа ештеңе ұсынбайды" деп жазды. Сонымен бірге тергеу экспериментінің әдеттегі тексеруден кейбір айырмашылықтарын атап өтіп, М.С. Строгович белгілі бір ерекшеліктерге қарамастан, тергеу эксперименті әрдайым тексерілетінін атап өтті: орын немесе зат тексеріледі[56].

М.С. Строгович бұл ұстанымды кейінгі жұмыстарда өзгерткен жоқ, онда ол тергеу экспериментін "тергеудің жеке әдісі", "тексерудің ерекше түрі" деп атайды.

М.А. Қайыржанов бұл мәселе бойынша аз сөйледі. Тергеу эксперименті арнайы деп түсініледі жасанды бағытталған тергеудің тактикалық әдісі істің кез-келген мән-жайын жаңғырту, ол былай деді қылмыстық іс жүргізу кодекстерінде тергеу экспериментіне нұсқаулардың болмауы және " ең дұрысы тергеу эксперимент тексеру хаттамасы ретінде жасалады". Осы ұсыныстан автордың пікірінше, тергеу эксперименті тергеу емтиханымен біртекті деген қорытынды жасауға болады[57].

П.И. Тарасов-Радионон осы мәселе бойынша өзінің алғашқы еңбектерінде тергеу экспериментін "инспекция-сахналау" немесе тергеудің тактикалық әдісі деп атады және оны жағдайлардың, қылмыстың немесе оқиғаның немесе оның жеке элементтерінің немесе орын алған жекелеген оқиғалардың жасанды көбеюі ретінде анықтады. Тергеу экспериментінің мақсаты, оның пікірінше, дәлелдемелерді тексеру және істің мән - жайын жақсы түсіну[58].

П.И. Тарасов - Радионон тергеу экспериментіне арналған тарауда "тергеушінің жұмыс үстеліндегі кітабында" тергеу эксперименті тергеу емтиханының бір түрі екенін ашық айтты. Алайда, сол жерде ол эксперимент пен инспекция арасындағы айтарлықтай айырмашылықтарды атап өтті, бұл эксперименттің табиғаты туралы айтқан пікірін жоққа шығарды. Автордың позициясының мұндай екіұштылығы оның кейінгі жұмыстарының бірінде айқын көрінді, онда ол тергеу эксперименті, тіпті тергеу тексеруінің бір түрі ретінде қарастырылса да, соңғысынан асып түсетінін мойындауға мәжбүр болды "және өзінің жаңа сапасында тергеу жұмысының жаңа формаларын дамыту көзі ретінде қызмет етеді"[59].

"Эксперимент" сөзі латынның *experimentum* сөзінен шыққан-сынақ, тәжірибе. Тергеу эксперименті-бұл тергеушіге жаңа нақты деректерді анықтамай, іс үшін маңызы бар тексерілетін фактінің дұрыстығына көз жеткізуге мүмкіндік беретін бірнеше рет тәжірибелер жүргізу арқылы белгілі бір әрекетті жасау мүмкіндігін анықтау мақсатында тексерілетін жағдайға немесе оқиғаға барынша жақын жағдайларда жүргізілетін тергеу әрекеті. Бұл ретте, егер жергілікті жерде айғақтарды тексеру және нақтылау айғақтары тексерілетін адамның қатысуымен ғана жүргізілсе, онда тергеу эксперименті макеттерді

немесе өз деректері бойынша тексерілетін мән-жайларға сәйкес келетін басқа адамдар мен заттарды пайдалана отырып жүргізілуі мүмкін екенін ескеру қажет. Эксперимент жүргізу кезінде, атап айтқанда, қандай да бір фактілерді қабылдау, белгілі бір іс-әрекеттер жасау, қандай да бір оқиғаның туындау мүмкіндігі тексерілуі мүмкін, сондай-ақ болған оқиғаның реттілігі мен іздердің пайда болу механизмі анықталуы мүмкін (ҚПК-нің 258-бабының 1-бөлігі).

Осыған байланысты тергеу эксперименті қайталанатын оқиғалар немесе әрекеттер орын алған жағдайларға жақын жағдайларда жасалады. Қажет болған жағдайларда оны жүргізу барысында суретке түсіру, дыбыс және бейнежазба, кино түсіру жүргізіледі, басқа да ғылыми - техникалық құралдар қолданылады, жоспарлар, сызбалар, сызбалар жасалады.

Тергеу эксперименті куәгерлердің міндетті қатысуымен жүзеге асырылады. Қажет болған жағдайда тергеу экспериментіне қатысуға олардың келісімімен күдікті, жәбірленуші, куә, маман, сарапшы және тәжірибелік іс-әрекеттер жүргізетін адамдар тартылуы мүмкін. Экспериментке қатысушыларға оның мақсаттары мен оны жүргізу тәртібі түсіндіріледі (ҚПК 258-бабының 2-бөлігі). Тергеу экспериментін жүргізудің негізгі шарты оған қатысатын адамдардың өмірі мен денсаулығына қауіпті болдырмау, олардың ар-намысы мен қадір-қасиетін сақтау және осы адамдарға материалдық залал келтіруді болдырмау болып табылады (ҚПК-нің 258-бабының 3-бөлігі).

Тергеу экспериментін өзге тергеу және жедел-іздістіру іс-әрекеттерін жүзеге асыру кезінде алынған дәлелдемелермен бірге жүргізу қылмыстық іс бойынша ақиқатты анықтауға және алдын ала тергеу мен сот талқылауын жүзеге асыратын органдардың алдында тұрған өзге де міндеттерді шешуге мүмкіндік береді.

Тергеу экспериментінің әртүрлі түрлерін өндіру тактикасын таңдау мен іске асырудың негізі, ең алдымен, эксперименттің әр түрінің мақсаттары, сондай-ақ белгілі бір қылмыстық істі тергеу ерекшелігі болып табылатыны анық. Бірақ кез-келген жағдайда, бұл тактика тергеу экспериментін өндіруге қойылатын жалпы тактикалық талаптарға және жалпы тактикалық схемаға негізделуі керек. Онсыз тергеу экспериментін жүргізудің объективтілігін қамтамасыз ету және тергеу жағдайын, сондай - ақ қылмыстық істі тергеу үшін іс жүргізу және тактикалық маңызды мән-жайларды ескере отырып, сенімді нәтижелер алу екіталай.

Кез-келген түрдегі тергеу экспериментінің соңында тергеушінің алдында эксперименттің нәтижелерін, олардың дұрыстығын, демек оларды тергеудегі қылмыстық іс бойынша дәлелдемелік базаны қалыптастыру үшін одан әрі пайдалану мүмкіндігін бағалау үшін байыпты аналитикалық жұмыс жүргізу міндеті тұр.

Тергеу экспериментінің дербес тергеу әрекеті ретіндегі күрделілігі - ұйымдастырушылық, техникалық және процестік тұрғыдан-тергеушінің оны дайындау, өндіру және аяқтау кезеңдерін анықтайды. Тергеу эксперименті оны әрқайсысының өзіндік мазмұны мен өндіріс тәртібі бар кезеңдерге нақты бөлуді талап етеді.

Осы тергеу әрекетін ұйымдастыру процесінде оны дайындау кезеңіне маңызды орын беріледі, ол ең маңызды түрде ұйымдастырылуы керек. Осы кезеңдегі тергеушінің қызметі ойластырылған және жоспарлы болуы керек, тек осы жағдайда ғана тергеу экспериментінің өндірісі қылмыстық іс жүргізу заңының талаптарына сәйкес толық болады және қылмыстық істі тергеу үшін маңызды нәтижелер береді деп айтуға негіз бар.

Қылмыстық тергеу теориясы мен практикасы тергеу экспериментінің нақты өндіріс тәртібіне, оның қатысушыларына, олардың іс-әрекеттерінің реттілігіне, тергеушінің эксперименттің барысы мен нәтижелерін бекітуіне, техникалық құралдарды пайдалануына және т.б. жалпы талаптарды әзірледі. Осы талаптардың барлығын сақтау тергеу экспериментінің сенімді нәтижелерін алуға және оларды кейіннен қылмыстық сот ісін жүргізуде дәлел ретінде пайдалануға негіз болып табылады.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, тергеу эксперименті дербес тергеу әрекеті ретінде тергеу субъектісі қатысушы адамдардың келісімімен, бұрын болған жағдайларға арнайы жасалған және қылмыстық іс жүргізу заңында белгіленген ережелерге сәйкес тергеу және жаңаларын алу мақсатында жүргізетін тергеу қылмысының жекелеген жағдайлары мен оқиғаларын тәжірибелік зерттеуден тұратынын атап өтеміз дәлелдемелердің түрлері, тергеу нұсқаларын тексеру, қылмыс жасауға ықпал еткен мән-жайларды анықтау. Тергеу экспериментінің жекелеген түрлерін өндіру тактикасының ерекшеліктері тергеліп жатқан қылмыстық істің ерекшеліктеріне байланысты нақты эксперименттік зерттеудің мақсаттарымен анықталады.

Тергеу экспериментін жүргізу қажеттілігі кісі өлтіру, қарақшылық, ұрлық, жол апаттары және жыныстық құқық бұзушылықтар сияқты әртүрлі қылмыстық құқық бұзушылықтарды тергеу кезінде туындауы мүмкін.

Тергеу эксперименті қылмыстық іс бойынша алғаш рет (мысалы, сотқа дейінгі тергеуде анықтауды талап ететін мән-жайлар эксперименттік жолмен тексерілмеген немесе қылмыстық істі сотта қарау кезінде қандай да бір мәселелер туындаған кезде) немесе қайта (мысалы, егер тергеу экспериментін жүргізу кезінде тергеу барысында процестік ережелер мен тактикалық талаптар сақталмаса, оның нәтижелерінің дұрыстығын қамтамасыз ететін).

Осының бәрін ескере отырып, мұны есте ұстаған жөн:

- жалпы қылмыстың барлық құрамын көбейту іс жүзінде мүмкін емес, өйткені кез-келген қайталанатын оқиға әрдайым қайталанатын оқиғадан өзгеше болады;

- қайталанатын қылмыс әрқашан сот зерттеуінің тақырыбы емес, басқа қылмыс болады;

- қылмысты қайталау мүмкін емес, өйткені бұл көбею әлеуметтік қауіпті құбылыс болады;

- егер қылмыстың құрамына байланысты жекелеген нақты жағдайларды көбейтуге (дәлірек қайталауға) болатын болса, онда субъективті сәттерді көбейту мүмкін емес, оған қылмыстың құрамы да кіреді, айталық, қылмыскердің субъективті тәжірибесі жеке сипаттағы факторларға (мысалы,

қызғаныш, ашуланшақтық, өзімшілдік, қызғаныш және т. б.), сондай-ақ қоғамдық себептерге байланысты (соғыс, дүрбелең және т. б.) немесе стихиялық тәртіп факторлары (өрт, су тасқыны, апат және т. б.);

- қылмыскердің іс-әрекетке деген психикалық қатынасын қайталау мүмкін емес.

Іс жүзінде тергеу эксперименті кейде басқа тергеу әрекеттерімен алмастырылады, ал соңғы жылдары шыққан кейбір оқулықтарда да айғақтарды тексеру тергеу экспериментінің бір түрі ретінде түсіндіріледі. Іс жүзінде тергеушілер тергеу экспериментіне қатысы жоқ әртүрлі тергеу әрекеттерін дәл тергеу эксперименті ретінде рәсімдейтін жағдайлар бар. Осындай "қателіктердің" нәтижесінде сот тергеу эксперименті деп аталатын хаттамаларды дәлелдеу базасы ретінде мойындамады және ең жақсы жағдайда іс тергеуге жіберілді, ал ең нашар жағдайда қылмыскерлерге ақтау үкімі шығарылды.

Заң шығарушы тергеу экспериментін дайындау және өткізу жоспарын міндетті түрде жасауды көздемейді. Алайда, дұрыс жасалған жоспардың болуы тергеушінің және басқа қатысушылардың эксперимент жүргізудегі жұмысын, сондай-ақ осы тергеу әрекетінің хаттамасын жасауды жеңілдететіндігін дәлелдеуді қажет етпейді, өйткені жоспардың көптеген тармақтары тергеу эксперименті хаттамасының үлгілік нысанының міндетті деректемелерімен (тармақтарымен) сәйкес келеді. Атап айтқанда, бір құжатта да, екіншісінде де эксперименттің мақсаттары мен міндеттері, оның қатысушыларының құрамы, тартылатын техникалық құралдар, тәжірибелік әрекеттердің мазмұны және т.б. сотқа дейінгі тергеу органдары іс бойынша жүргізілген тергеу эксперименттерінің нәтижелерін бағалау кезінде сот, ең алдымен, эксперимент шарттарының шынайы оқиға шарттарына сәйкестігіне назар аударуға міндетті. Шарттардың ұқсастық дәрежесі эксперимент нәтижесінде алынған тұжырымдардың құндылық критерийі болып табылады.

Тергеу практикасын талдау көрсеткендей, бұл тергеу әрекеті өте сирек кездеседі (мүмкін оны ұйымдастырудағы қиындықтарға байланысты) және тергеу экспериментінің күрделі сипаты көбінесе жеңілдетіліп, оны құрайтын элементтердің біріне-тәжірибелер жүргізбестен, әрекеттің сыртқы жағдайын қалпына келтіруге дейін төмендетіледі. Мұндай жағдайларда адам (әдетте күдікті) тек өз әрекеттерін көрсетеді: жәбірленушінің шабуыл кезінде қандай күйде болғанын, оқиғаға қатысушылардың өзара орналасуы қандай болғанын, шабуыл қалай жасалғанын, соққылар (манекен қолданылады) және т.б. мұндай әрекеттерді тергеу эксперименті деп атауға болмайды. Оларды жергілікті жерде көрсеткіштерді тексеру арқылы тану мүмкін емес. Сірә, біз жауап алудың ерекше түрімен айналысамыз, онда ауызша ақпарат іс-әрекеттерді көрсетумен толықтырылады. Тұтастай алғанда, жаңа қылмыстық іс жүргізу нормалары тергеу экспериментін басқа тергеу әрекеттерінен нақты ажыратады, бұл оның тәуелсіз табиғатын көрсетеді.

Өкінішке орай, тергеу органдарының қымбат болуына байланысты тергеу эксперименттерін жүргізу мүмкіндігі әрдайым бола бермейді, өйткені бұл

шығындар мен материалдық және уақытша ресурстарды қажет етеді. Қарауды қажет ететін істер тергеушілердің үстелдерінде пакеттерде жатыр және олардың әрқайсысы бойынша тергеу эксперименттерін жүргізу кезінде тергеудің көптеген апталар мен айларға созылуына әкеледі. Сонымен қатар, тергеу экспериментін жүргізу ұйымдастырушылық сипаттағы айтарлықтай қиындықтармен байланысты (қажетті орынды, уақытты анықтау, қатысушыларды таңдау, техникалық құралдар және т.б.). Сонымен қатар, эксперименттің нәтижелері әрдайым даусыз, категориялық тұжырымдарға әкелмейді. Сонымен бірге, көптеген қылмыстарды тергеу кезінде тергеу эксперименті кейде дәлелдемелер алудың таптырмас құралы болып табылады. Әрине, шындықты іздеу, кінәсізді Ақтау және кінәліні жазалау уақыттың немесе қаржының жетіспеушілігі сияқты қарапайым себептерге байланысты болмауы керек. Ешқандай шығындар адамның тағдырымен салыстырылмайды. Тергеу эксперименті қылмыстық процестің тәжірибесіне мықтап еніп, бекітілуі керек.

Тергеу экспериментін өзге тергеу және жедел-іздігіру іс-әрекеттерін жүзеге асыру кезінде алынған дәлелдемелермен бірге жүргізу қылмыстық іс бойынша ақиқатты анықтауға және алдын ала тергеу мен сот талқылауын жүзеге асыратын органдардың алдында тұрған өзге де міндеттерді шешуге мүмкіндік береді. Тергеу экспериментінің әртүрлі түрлерін өндіру тактикасын таңдау мен іске асырудың негізі, ең алдымен, эксперименттің әр түрінің мақсаттары, сондай-ақ белгілі бір қылмыстық істі тергеу ерекшелігі болып табылатыны анық. Бірақ кез-келген жағдайда, бұл тактика тергеу экспериментін өндіруге қойылатын жалпы тактикалық талаптарға және жалпы тактикалық схемаға негізделуі керек. Онсыз тергеу экспериментін жүргізудің объективтілігін қамтамасыз ету және тергеу жағдайын, сондай - ақ қылмыстық істі тергеу үшін іс жүргізу және тактикалық маңызды мән-жайларды ескере отырып, сенімді нәтижелер алу екіталай.

Кез-келген түрдегі тергеу экспериментінің соңында тергеушінің алдында эксперименттің нәтижелерін, олардың дұрыстығын, демек оларды тергеудегі қылмыстық іс бойынша дәлелдемелік базаны қалыптастыру үшін одан әрі пайдалану мүмкіндігін бағалау үшін байыпты аналитикалық жұмыс жүргізу міндеті тұр. Тергеу экспериментінің дербес тергеу әрекеті ретіндегі күрделілігі - ұйымдастырушылық, техникалық және процестік тұрғыдан-тергеушінің оны дайындау, өндіру және аяқтау кезеңдерін анықтайды. Тергеу эксперименті оны әрқайсысының өзіндік мазмұны мен өндіріс тәртібі бар кезеңдерге нақты бөлуді талап етеді.

Осы тергеу әрекетін ұйымдастыру процесінде оны дайындау кезеңіне маңызды орын беріледі, ол ең маңызды түрде ұйымдастырылуы керек. Осы кезеңдегі тергеушінің қызметі ойластырылған және жоспарлы болуы керек, тек осы жағдайда ғана тергеу экспериментінің өндірісі қылмыстық іс жүргізу заңының талаптарына сәйкес толық болады және қылмыстық істі тергеу үшін маңызды нәтижелер береді деп айтуға негіз бар.

Қылмыстық тергеу теориясы мен практикасы тергеу экспериментінің нақты өндіріс тәртібіне, оның қатысушыларына, олардың іс-әрекеттерінің реттілігіне, тергеушінің эксперименттің барысы мен нәтижелерін бекітуіне, техникалық құралдарды пайдалануына және т.б. жалпы талаптарды әзірледі. Осы талаптардың барлығын сақтау тергеу экспериментінің сенімді нәтижелерін алуға және оларды кейіннен қылмыстық сот ісін жүргізуде дәлел ретінде пайдалануға негіз болып табылады.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, тергеу эксперименті дербес тергеу әрекеті ретінде тергеу субъектісі қатысушы адамдардың келісімімен, бұрын болған жағдайларға арнайы жасалған және қылмыстық іс жүргізу заңында белгіленген ережелерге сәйкес тергеу және жаңаларын алу мақсатында жүргізетін тергеу қылмысының жекелеген жағдайлары мен оқиғаларын тәжірибелік зерттеуден тұратынын атап өтеміз дәлелдемелердің түрлері, тергеу нұсқаларын тексеру, қылмыс жасауға ықпал еткен мән-жайларды анықтау. Тергеу экспериментінің жекелеген түрлерін өндіру тактикасының ерекшеліктері тергеліп жатқан қылмыстық істің ерекшеліктеріне байланысты нақты эксперименттік зерттеудің мақсаттарымен анықталады.

Тергеу экспериментін жүргізу қажеттілігі кісі өлтіру, қарақшылық, ұрлық, жол апаттары және жыныстық құқық бұзушылықтар сияқты әртүрлі қылмыстық құқық бұзушылықтарды тергеу кезінде туындауы мүмкін. Тергеу эксперименті қылмыстық іс бойынша алғаш рет (мысалы, сотқа дейінгі тергеуде анықтауды талап ететін мән-жайлар эксперименттік жолмен тексерілмеген кезде немесе қылмыстық істі сотта қарау кезінде қандай да бір мәселелер туындаған кезде) немесе қайта (мысалы, егер тергеу экспериментін жүргізу кезінде тергеу барысында процестік ережелер мен тактикалық талаптар сақталмаса, оның нәтижелерінің дұрыстығын қамтамасыз ететін).

Осының бәрін ескере отырып, мұны есте ұстаған жөн:

- жалпы қылмыстың барлық құрамын көбейту іс жүзінде мүмкін емес, өйткені кез-келген қайталанатын оқиға әрдайым қайталанатын оқиғадан өзгеше болады

- қайталанатын қылмыс әрқашан сот зерттеуінің тақырыбы емес, басқа қылмыс болады;

- қылмысты қайталау мүмкін емес, өйткені бұл көбею әлеуметтік қауіпті құбылыс болады;

- егер қылмыстың құрамына байланысты жеке нақты жағдайларды көбейтуге (дәлірек айтсақ, қайталауға) болатын болса, онда қылмыстың құрамына кіретін субъективті сәттерді көбейту мүмкін емес: айталық, қылмыскердің субъективті тәжірибесі жеке сипаттағы факторларға (мысалы, қызғаныш, ашуланшақтық, өзімшілдік, қызғаныш және т. б.) және себептерге байланысты қоғамдық (соғыс, дүрбелең және т. б.) немесе стихиялық тәртіп факторлары (өрт, су тасқыны, кеме апаты және т. б.);

- қылмыскердің іс-әрекетке деген психикалық қатынасын қайталау мүмкін емес.

Іс жүзінде тергеу эксперименті кейде басқа тергеу әрекеттерімен алмастырылады, ал соңғы жылдары шыққан кейбір оқулықтарда да айғақтарды тексеру тергеу экспериментінің бір түрі ретінде түсіндіріледі. Іс жүзінде тергеушілер тергеу экспериментіне қатысы жоқ әртүрлі тергеу әрекеттерін дәл тергеу эксперименті ретінде рәсімдейтін жағдайлар бар. Осындай "қателіктердің" нәтижесінде сот тергеу эксперименті деп аталатын хаттамаларды дәлелдеу базасы ретінде мойындамады және ең жақсы жағдайда іс тергеуге жіберілді, ал ең нашар жағдайда қылмыскерлерге ақтау үкімі шығарылды.

Заң шығарушы тергеу экспериментін дайындау және өткізу жоспарын міндетті түрде жасауды көздемейді. Алайда, дұрыс жасалған жоспардың болуы тергеушінің және басқа қатысушылардың эксперимент жүргізудегі жұмысын, сондай-ақ осы тергеу әрекетінің хаттамасын жасауды жеңілдететіндігін дәлелдеуді қажет етпейді, өйткені жоспардың көптеген тармақтары тергеу эксперименті хаттамасының үлгілік нысанының міндетті деректемелерімен (тармақтарымен) сәйкес келеді. Атап айтқанда, бір және басқа құжатта эксперименттің мақсаттары мен міндеттері, оның қатысушыларының құрамы, тартылған техникалық құралдар, тәжірибелік әрекеттердің мазмұны және т. б. көрсетілген.

Тергеу эксперименттерін алдын ала тергеу органдары іс бойынша жүргізген нәтижелерді бағалау кезінде сот, ең алдымен, эксперимент шарттарының шынайы оқиға шарттарына сәйкестігіне назар аударуға міндетті. Шарттардың ұқсастық дәрежесі эксперимент нәтижесінде алынған тұжырымдардың құндылық критерийі болып табылады. Тергеу практикасын талдау көрсеткендей, бұл тергеу әрекеті өте сирек кездеседі (мүмкін оны ұйымдастырудағы қиындықтарға байланысты) және тергеу экспериментінің күрделі сипаты көбінесе жеңілдетіліп, оны құрайтын элементтердің біріне-тәжірибелер жүргізбестен, әрекеттің сыртқы жағдайын қалпына келтіруге дейін төмендетіледі. Мұндай жағдайларда адам (әдетте күдікті) тек өз әрекеттерін көрсетеді: жәбірленушінің шабуыл кезінде қандай күйде болғанын, оқиғаға қатысушылардың өзара орналасуы қандай болғанын, шабуыл қалай жасалғанын, соққылар (манекен қолданылады) және т.б. мұндай әрекеттерді тергеу эксперименті деп атауға болмайды. Оларды жергілікті жерде көрсеткіштерді тексеру арқылы тану мүмкін емес. Сірә, біз жауап алудың ерекше түрімен айналысамыз, онда ауызша ақпарат іс-әрекеттерді көрсетумен толықтырылады.

Тұтастай алғанда, жаңа қылмыстық іс жүргізу нормалары тергеу экспериментін басқа тергеу әрекеттерінен нақты ажыратады, бұл оның тәуелсіз табиғатын көрсетеді. Өкінішке орай, тергеу органдарының қымбат болуына байланысты тергеу эксперименттерін жүргізу мүмкіндігі әрдайым бола бермейді, өйткені бұл шығындар мен материалдық және уақытша ресурстарды қажет етеді. Қарауды қажет ететін істер тергеушілердің үстелдерінде пакеттерде жатыр және олардың әрқайсысы бойынша тергеу эксперименттерін жүргізу кезінде тергеудің көптеген апталар мен айларға созылуына әкеледі.

Сонымен қатар, тергеу экспериментін жүргізу ұйымдастырушылық сипаттағы айтарлықтай қиындықтармен байланысты (қажетті орынды, уақытты анықтау, қатысушыларды таңдау, техникалық құралдар және т.б.). Сонымен қатар, эксперименттің нәтижелері әрдайым даусыз, категориялық тұжырымдарға әкелмейді. Сонымен бірге, көптеген қылмыстарды тергеу кезінде тергеу эксперименті кейде дәлелдемелер алудың таптырмас құралы болып табылады. Әрине, шындықты іздеу, кінәсізді Ақтау және кінәліні жазалау уақыттың немесе қаржының жетіспеушілігі сияқты қарапайым себептерге байланысты болмауы керек. Ешқандай шығындар адамның тағдырымен салыстырылмайды. Тергеу эксперименті қылмыстық процестің тәжірибесіне мықтап еніп, бекітілуі керек.

2.5 Сот сараптамаларын жүргізу және үлгілерді алу мәселелері

Сот сараптамасы. "Сараптама" сөзі латынның "ехпертус" сөзімен байланысты, ол "тәжірибелі", "білуші" дегенді білдіреді. Жалпы сараптама туралы айтқанда, олар кез-келген арнайы саладан білімді тартуды қажет ететін мәселелерді шешу үшін білімді тұлға (сарапшы) жүргізетін зерттеуді білдіреді.

Сонымен, С.Ф. Бычкова былай деп жазады: сот сараптамасына келетін болсақ, бұл ерекше дербес іс жүргізу әрекеті, оның мәні оны шешу үшін маңызды мән-жайларды анықтау мақсатында арнайы ғылыми білім негізінде жүргізілетін іс материалдарын зерттеу болып табылады [60].

Алғашқы кеңестік қылмыстық іс жүргізу кодекстерінде сараптама "күрделі тексерудің" бөлігі ретінде қарастырылды: сарапшының қызметі мәйітті тексеру элементі, тергеуші жүргізетін тексеруден бөлінбейтін заттай дәлел ретінде түсіндірілді, бұл Сарапшы қызметінің тәуелсіз сипатымен шектелді.

Сот сараптамасы іс үшін маңызы бар мән-жайлар сарапшы арнайы ғылыми білім негізінде жүргізетін іс материалдарын зерттеу нәтижесінде алынуы мүмкін жағдайларда тағайындалады (ҚПК-нің 270-бабы). Бұл әрекетті кешенде сараптаманың мақсаты мен өндірісі ретінде қарастыру қажет. Тек осы жағдайда ғана оны тергеу әрекетіне жатқызу туралы айтуға болады, оның ерекшелігі оның басталуы мен аяқталуы арасындағы белгілі бір уақыт аралығы және оны өндіруге арнайы ғылыми білімі бар адамды тарту болып табылады. Егер біз оны осы тұрғыдан қарастыратын болсақ, онда оны өндіру кезеңдері кез-келген басқа тергеу әрекеттеріне ұқсас:

1) тергеушінің рұқсатты талап ететін мәселелер тұжырымдалатын қаулысы сараптаманы тағайындау және жүргізу үшін іс жүргізу негізі болып табылады;

2) сараптаманы тағайындау және жүргізу туралы мүдделері осы тергеу әрекетімен қозғалатын адамға хабарланады және ол өз мәселелерін енгізуге құқылы;

3) тергеу әрекетінің барлық қатысушыларына олардың құқықтары мен міндеттері, сондай-ақ жүргізілетін әрекеттің мәні түсіндіріледі;

4) сарапшы тергеу әрекеті шеңберінде зерттеу жүргізеді, объектілерді тікелей зерттеу арқылы жасырын ақпаратты алады, түсіндіреді және жинақтайды, содан кейін зерттеудің жүйеленген нәтижесі тергеушіге қорытынды түрінде беріледі;

5) сараптама нәтижесі мүдделерін қозғайтын адамға танысуға ұсынылады және ол келіспеген жағдайда міндетті қарауға жататын өтінішхатты мәлімдеуге құқылы;

6) барлық іс-әрекеттер ҚПК талаптарына сәйкес жасалған іс жүргізу құжаттарында тіркеледі.

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, бұл туралы қорытынды жасауға болады Сот сараптамасы зерттеу бағдарламасын анықтайтын және оны жүргізудің объективтілігі мен толықтығын бақылай отырып, оған қажетті жағдай жасайтын тергеушінің іс-қимыл кешенінен тұратын тергеу әрекеті [61,

35-бет]. Сарапшыдан басқа, қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысатын адамдарда арнайы білімнің болуы тергеушіні немесе қылмыстық процесті жүргізетін басқа адамдарды тиісті жағдайларда сараптама тағайындау қажеттілігінен босатпайды.

Егер іс бойынша орнату қажет болса:

1) өлімнің себептері, денсаулыққа келтірілген зиянның сипаты мен ауырлық дәрежесі;

2) күдіктінің, жәбірленушінің жасы, егер бұл іс үшін маңызды болса және жас құжаттары жоқ болса немесе күмән тудырса;

3) күдіктінің ақыл-есі дұрыс немесе қылмыстық процесте өзінің құқықтары мен заңды мүдделерін өз бетінше қорғау қабілетіне күмән туындаған кезде оның психикалық немесе физикалық жай-күйі;

4) жәбірленушінің, куәның іс үшін маңызы бар мән-жайларды дұрыс қабылдау және олар туралы айғақтар беру қабілетіне күмән туындаған жағдайларда олардың психикалық немесе физикалық жай-күйі;

5) істің өзге дәлелдемелермен анық белгіленбейтін өзге де мән-жайлары, сараптаманы тағайындау және жүргізу міндетті болып табылады.

Шешуді қажет ететін мәселелерге және сарапшының осы үшін қажетті арнайы ғылыми білім көлеміне байланысты келесі сараптама түрлері бар:

1) жеке және комиссиялық (ҚПК 281-бабы);

2) кешенді (ҚПК 282-бабы);

3) қосымша және қайталама (ҚПК 287-бабы).

Егер күрделі сараптамалық зерттеулер жүргізу қажет болмаса, сараптама жүргізуді сарапшы жеке-дара жүзеге асырады. Егер мұндай қажеттілік болса, бір мамандықтың бірнеше сарапшылары жүргізетін комиссиялық сараптама жүргізіледі.

Ақыл-ой мәселесі бойынша сот-психиатриялық сараптама жүргізу үшін кемінде үш сарапшы тағайындалады. Сараптама комиссиясының мүшелері алынған нәтижелерді бірлесіп талдайды және ортақ пікірге келе отырып, қорытындыға немесе қорытынды беру мүмкін естігі туралы хабарламаға қол қояды. Сарапшылар арасында келіспеушілік болған жағдайда олардың әрқайсысы немесе сарапшылардың бір бөлігі жеке қорытынды береді не пікірі комиссияның қалған мүшелерінің қорытындыларына қайшы келетін сарапшы оны қорытындыда жеке тұжырымдайды. Тергеушінің комиссиялық сараптама жүргізу туралы қаулысы сот сараптамасы органының басшысы үшін міндетті. Сот сараптамасы органының басшысы ұсынылған материалдар бойынша комиссиялық сараптама жүргізу туралы шешімді дербес қабылдауға және оның жүргізілуін ұйымдастыруға құқылы.

Сараптама тағайындау тәртібі ҚПК-нің 272-бабында регламенттелген. Сараптама тағайындауды қажет деп таныған тергеуші бұл туралы дәлелді қаулы шығарады. Тергеушінің сараптама тағайындау туралы қаулысы ол жіберілген және олардың құзыретіне кіретін органдардың немесе адамдардың орындауы үшін міндетті. Ұсынылған мәселелерді қарастыра отырып, тергеуші қылмыстық іске немесе сарапшының құзыретіне жатпайтындарды

қабылдамайды, сарапшыға қарсылық білдіру үшін негіздердің бар-жоғын анықтайды, содан кейін осы баптың бірінші бөлігінде көрсетілген талаптарды сақтай отырып, сараптама тағайындау туралы қаулы шығарады. Сараптама жүргізуге байланысты шығыстарды өтеу, сондай-ақ сарапшының еңбегіне ақы төлеу қылмыстық іс жүргізу заңнамасының қағидалары бойынша жүргізіледі және іс жүргізу шығындарына енгізіледі. Егер сараптама жүргізу кезінде аталған адамдардың болуы қажет деп танылса, күдіктіні, жәбірленушіні, куәгерді сарапшыға жеткізуді қамтамасыз ету сараптама тағайындаған тергеушіге жүктеледі. Сараптама жүргізу Сот сараптамасы органдарының қызметкерлеріне не арнайы ғылыми білімі бар іске мүдделі емес өзге де адамдарға тапсырылуы мүмкін (ҚПК-нің 273-бабы).

Сараптама жүргізу процеске қатысушылар ұсынған тұлғаға да тапсырылуы мүмкін. Сараптама жүргізу тапсырылған адамды шақыру туралы тергеушінің талабы аталған адам жұмыс істейтін ұйымның басшысы үшін міндетті. Сараптама Сот сараптамасы органына тапсырылған кезде тергеуші сараптама тағайындау туралы қаулыны және қажетті материалдарды оның басшысына жібереді. Сараптаманы қаулыда көрсетілген сот сараптамасы органының қызметкері жүргізеді. Егер қаулыда нақты сарапшы көрсетілмесе, сарапшыны тандауды сот сараптамасы органының басшысы жүзеге асырады, бұл туралы сараптаманы тағайындаған адамға хабарлайды. Сот сараптамасы органының басшысы сараптама жүргізуді ұйымдастырады, оны жүргізу мерзімдерін белгілейді, сараптамалық зерттеудің сапалы жүргізілуіне және сараптама объектілерінің сақталуын қамтамасыз етуге бақылауды жүзеге асырады. Бұл ретте ол сарапшыға зерттеу нәтижесі мен қорытындының мазмұнын алдын ала анықтайтын нұсқаулар беруге құқылы емес. Егер сараптама жүргізуді сот сараптамасы органының қызметкері болып табылмайтын адамға тапсыру көзделсе, тергеуші оны тағайындау туралы қаулы шығарылғанға дейін сараптаманы тапсыруға ниет білдірген адамның жеке басына, оның құзыретіне көз жеткізуге, оның күдіктімен, жәбірленушімен, сараптамаға ұшыраған адаммен және процестің басқа да қатысушыларымен қарым-қатынасын анықтауға және оны тағайындауға негіз бар-жоғын тексеруге тиіс. сарапшының қарсылық білдіруі. Сараптама тағайындау туралы қаулы шығарғаннан кейін тергеуші оны сарапшыға тапсырады және оған ҚПК-нің 79-бабында көзделген сарапшының құқықтары мен міндеттерін түсіндіреді. Осыдан кейін сарапшыға көрінеу жалған қорытынды бергені үшін қылмыстық жауаптылық туралы ескертіледі. Осы әрекеттердің орындалуы туралы тергеуші сараптама тағайындау туралы қаулыға белгі қояды, ол сарапшының қолымен куәландырылады. Сарапшы жасаған өтініштер мен оның өтініштері дәл осылай жазылады. Сараптама тағайындаған адам сарапшының өтінішхатын қабылдамау туралы дәлелді қаулы шығарады. Егер сот-медициналық немесе сот-психиатриялық сараптаманы тағайындау немесе жүргізу кезінде стационарлық байқау қажеттілігі туындаса, күдікті, жәбірленуші, куә медициналық куәлікке орналастырылуы мүмкін, бұл туралы сараптама тағайындау туралы қаулыда көрсетіледі. Жәбірленуші, куә медициналық

мекемеге міндетті түрде сараптама тағайындау жағдайларын қоспағанда, оның жазбаша келісімімен ғана орналастырылуы мүмкін. Қамауда ұсталмаған күдіктіні, сондай-ақ жәбірленуші мен куәны сот-психиатриялық сараптама жүргізу үшін медициналық мекемеге жіберуге тек сот шешімі бойынша ғана жол беріледі. Сот-медициналық сараптама жүргізу үшін куәнің, жәбірленушінің не қамауда ұсталмаған адамның медициналық мекемеге мәжбүрлеп орналастырылуына соттың шешімі бойынша немесе прокурордың санкциясымен жол беріледі. Күдіктіні стационарлық сот-медициналық сараптама жүргізу үшін медициналық мекемеге орналастырған кезде оған айып тағылуы тиіс мерзім сарапшылар комиссиясының күдіктінің психикалық жай-күйі туралы қорытындысын алғанға дейін үзіледі.

Сараптама объектілері (ҚПК-нің 280-бабы) заттай дәлелдемелер, құжаттар, адамның денесі мен психикасының жай-күйі, мәйіттер, Жануарлар, сараптамалық зерттеуге арналған үлгілер, сондай-ақ сараптама нысанасына жататын іс материалдарындағы мәліметтер болуы мүмкін. Сараптамалық зерттеу объектілерінің дұрыстығы мен рұқсат етілуіне сараптаманы тағайындаған орган кепілдік береді. Сараптамалық зерттеу объектілері, егер олардың өлшемдері мен қасиеттері мүмкіндік берсе, сарапшыға оралған және мөрленген түрде беріледі. Басқа жағдайларда сараптаманы тағайындаған адам сарапшыны зерттеу объектілерінің орналасқан жеріне жеткізуді, оларға кедергісіз қол жеткізуді және зерттеу жүргізу үшін қажетті жағдайларды қамтамасыз етуге тиіс. Сараптамалық зерттеу объектілерімен жұмыс істеу ҚПК-де көзделген заттай дәлелдемелерді алып қою, іске қосу, сақтау және жою қағидаларына сәйкес жүзеге асырылады.

Жәбірленушілер мен куәгерлерге сараптама олардың жазбаша келісімімен ғана жүргізіледі. Егер адамдар кәмелеттік жасқа толмаған болса немесе сот әрекетке қабілетсіз деп таныған болса, сараптама жүргізуге жазбаша келісімді олардың заңды өкілдері береді. Көрсетілген ереже сараптамалар міндетті түрде тағайындалған жағдайларда қолданылмайды. Жәбірленуші, куә, күдікті немесе күдікті мәлімдеген өтініш қанағаттандырылған жағдайда тергеуші тиісінше сараптама тағайындау туралы өзінің қаулысын өзгертеді немесе толықтырады. Өтінішхаттарды қанағаттандырудан бас тартылған жағдайда, ол өтінішхатты мәлімдеген адамға қолхатпен жарияланатын қаулы шығарады. Қажетті зерттеулер жүргізілгеннен кейін, оның нәтижелерін ескере отырып, сарапшы (сарапшылар) өз атынан жазбаша қорытынды жасайды, оны өз қолымен және жеке мөрімен куәландырады, сараптама тағайындаған органға жібереді. Сот сараптамасы органы сараптама жүргізген жағдайда сот сараптамасы органы сарапшының қолын көрсетілген органның мөрімен куәландырады.

Сарапшының қорытындысында: қашан, қайда, кім (Тегі, Аты, Әкесінің аты, білімі, мамандығы, мамандығы бойынша жұмыс өтілі, ғылыми дәрежесі және ғылыми атағы, атқаратын лауазымы), қандай негізде сараптама жүргізілгені; сарапшының қолымен куәландырылған белгі, ол саяжай үшін қылмыстық жауаптылық туралы ескертілгені туралы көрсетілуі тиіс көрінеу

жалған қорытынды; сарапшының алдына қойылған сұрақтар; сараптама жүргізу кезінде кім қатысты және қандай түсініктеме берді; сарапшы қандай қылмыстық іс материалдарын пайдаланды; қандай объектілер зерттеуге ұшырады; қандай зерттеулер жүргізілді, қандай әдістер қолданылды және олар қаншалықты сенімді; қойылған сұрақтарға негізделген жауаптар. Егер сараптама жүргізу кезінде сарапшы өзіне мәселелер қойылмаған іс үшін маңызы бар мән-жайларды анықтаса, ол оларды өз қорытындысында көрсетуге құқылы.

Қорытындыға зерттеуден кейін қалған объектілер, оның ішінде үлгілер, сондай-ақ сарапшының қорытындыларын растайтын Фото кестелер, схемалар, графиктер, кестелер және басқа да материалдар қоса берілуі тиіс. Қорытындыға қосымшаға сарапшы қол қояды. Егер сарапшының қорытындысы жеткілікті анық болмаса, оның орнын толтыру үшін қосымша зерттеулер жүргізу талап етілмейтін оқшылықтар болса немесе сарапшы қолданған әдістер мен терминдерді нақтылау қажет болса, тергеуші аталған мән-жайлар бойынша сарапшыдан жауап алуға құқылы. Сарапшы өз жауаптарын өз қолымен жаза алады. Сарапшының қорытындысы немесе оның қорытынды беру мүмкін .стігі туралы хабарламасы, сондай-ақ сарапшыдан жауап алу хаттамасы сотқа дейінгі тергеу аяқталғанға дейін күдіктіге, жәбірленушіге, сондай-ақ сараптамаға ұшыраған куәға ұсынылады, олар сараптаманың қорытындылары бойынша өз түсініктемелерін беруге және қарсылықтарын мәлімдеуге құқылы. Мұндай өтініш қанағаттандырылған немесе қабылданбаған жағдайда тергеуші тиісті қаулы шығарады, ол қолхатпен өтінішхатты мәлімдеген адамға хабарланады. Сарапшының қорытындысымен және одан жауап алу хаттамасымен танысу туралы хаттама жасалады, онда олар жасаған өтініштер немесе қарсылықтар көрсетіледі. Сараптама адам күдікті немесе жәбірленуші деп танылғанға дейін жүргізілген жағдайларда сарапшының қорытындысы осы қағидалар бойынша ұсынылады (ҚПК-нің 254-бабы).

Сот сараптамасын тағайындау және жүргізу кезінде назар аудару керек мәселелер туындайды. Сот сараптамасын тағайындайтын адамдар кездесетін бірінші мәселе-қолда бар бастапқы деректерге сәйкес белгілі бір жағдайда талап етілетін зерттеу түрін анықтау мүмкін .стігі. Сонымен қатар, тергеуші өз қаулысында және сот шешімінде сараптама тағайындау кезінде нақты сараптаманы көрсетпейді, мысалы, кез-келген экономикалық сараптама "қаржылық-экономикалық" деп аталады, оны нақтыламайды (бухгалтерлік, қаржылық-аналитикалық және т.б.). Бұл сараптаманы тағайындайтын адамдар зерттеудің бір түрінің екіншісінен айырмашылығы неде екенін, сарапшылардың қандай арнайы білімі (әр салада қандай ерекшеліктері бар) болуы керек екенін білмейді.

Төмендегілер сараптама тағайындау кезінде туындайтын маңызды мәселе сарапшыға жауап беру қажет сұрақтарды тұжырымдау болып табылады. Тергеуші (анықтаушы) немесе сот сарапшының алдында сұрақтарды нақты тұжырымдауы керек бұл сот сараптамасындағы негізгі ереже. Егер сарапшы сараптама жүргізу кезінде дұрыс тұжырымдалмаған сұрақтарға жауап берсе,

онда оны зерттеудің пайдасы жоқ. Осыдан тек істі тергеу немесе сотта қарау мерзімдері кешіктіріледі. Сондай-ақ, сауатсыз тұжырымдалған мәселелерге байланысты жүргізілген сараптама ақпараттық болмауы мүмкін. Біздің ойымызша, сот сараптамасын тағайындамас бұрын белгілі бір сарапшымен және бірлескен күш-жігермен кеңесу керек, мүмкін тағайындау кезінде туындайтын көптеген қиындықтарды шешу керек. Бұл туралы А.В. Хмелева да өз жұмысында атап өтеді, ол сот сараптамасын тағайындау кезінде іс бойынша қолда бар тергеу жағдайын ескере отырып, сарапшымен шешімге қойылған мәселелерді алдын ала келісудің орындылығына қатысты жалпыға бірдей белгілі ұсыныстарды ұстану қажет деп санайды[62]. Бұл белгілі бір түрдегі сараптаманың мүмкіндіктері туралы кеңес беруге, нақты зерттеу үшін артық, маңызды емес мәселелерді, салыстырмалы зерттеу үшін үлгілерді алудың саны мен ерекшеліктерін және т.б.

Сараптама жүргізу үшін материалдарды дайындау да маңызды болып табылады. Сараптамаға жіберілетін материалдарға қойылатын жалпы талаптарды былайша тұжырымдауға болады: материалдар рұқсат етілуі тиіс, бұл оларды Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделген тәртіппен алуды білдіреді; олар тиісті түрде буып-түйіліп, куәландырылуы тиіс; олар сарапшының алдына қойылған мәселелерді шешу үшін жеткілікті болуы тиіс. Сарапшыға жіберілетін материалдардың түрі мен көлемін тергеуші немесе сот айқындайды. Тек олар сарапшыны қылмыстық іс материалдарымен таныстыру шегін белгілей алады. Сараптаманың толықтығы ұсынылатын материалдардың сапасына байланысты деп ешкім дауласпайды. Сондықтан тергеуші сараптама үшін іс материалдарын ұсынуға жауапкершілікпен қарауы керек. Сарапшыны істің сюжетімен таныстыру жеткіліксіз. Маманды көптеген нәзіктіктермен таныстыру керек, әсіресе сараптамалық бағалауды тікелей күтетін салада. Егер сарапшыға зерттеу үшін жалған материалдар ұсынылса (мысалы, зерттелетін оқиғаға қатысы жоқ немесе жалған заттар), ол оларды қаншалықты мінсіз зерттесе де, тұжырымдардың қателігі сөзсіз. Мұндай жағдайда сарапшының тұжырымдарының қате болуының себебі сот сараптамасын тағайындау субъектісінің қателігі немесе оның қасақана дұрыс емес әрекеттері болып табылады.

Сот сараптамасын тағайындаудағы тағы бір мәселе-тергеушілер оқиға болған жерді тексеру кезінде жиналған материалдарды тиімді пайдаланбайды, сараптаманың жекелеген түрлерін тағайындау кезінде бұл өте маңызды. Табылған барлық іздер сараптамаға жіберілмейді, сараптамаларды тағайындау туралы қаулыларда тергеушілер сарапшылардың алдына сұрақтар қоймайды, олардың жауаптары қылмыстың көрінісін айтарлықтай түсіндіре алады немесе қылмыскер туралы қосымша ақпарат бере алады.

Мәселен, мысалы, жол-көлік қылмыстарын тергеу кезінде тергеушілердің көлік құралын орнату мәселелерінде және техникалық пайдалану ережелерінде жеткіліксіз хабардар болуы көбінесе автотехникалық және трасологиялық сараптамаларға материалдар жинау кезінде қателіктерге, атап айтқанда, заттай дәлелдемелерді дұрыс алмауға әкеледі. Мұндай материалда орындалған

сарапшының қорытындысы көбінесе дәлелді мәннен айырылады және оны тергеуші одан әрі пайдалана алмайды. Кейде бастапқы материалдардың кемшіліктеріне байланысты ЖКО істері бойынша қандай да бір сараптама жүргізу мүмкін емес.

Сарапшының қарамағында оларды зерттеу үшін әртүрлі нысандар ұсынылуы мүмкін екенін есте ұстаған жөн. Сонымен, судья тергеушінің сараптамаға жіберген заттары зерттеу объектісі бола алмады деген шағымында адвокаттың қылмыстық іс жүргізу заңына негізделмеген дәлелдерін жоққа шығарды, өйткені олар сараптамаға дейін заттай дәлелдемелер деп танылмады. Егер қандай да бір заттай дәлелдемелер туралы айтатын болсақ, тергеуші оларды қажетті көлемде ұсынуы керек. Іс жүзінде мұндай жағдайлар жиі кездеседі, егер сарапшы материалдардың жетіспеуіне байланысты баға бере алмаса. Бірақ материалдар жеткілікті болса да, оларды дұрыс сақтау мәселесі өзекті болып қала береді. Қаптамасы бұзылған материалдар сараптама үшін құнды маңызды қасиеттерін жоғалтуы мүмкін. Сонымен қатар, егер тергеуші материалдардың күйін ғана емес, сонымен қатар олардың қаптамасын да егжей-тегжейлі жазбаған болса. Сонымен, іс жүзінде сот сараптамаларын тағайындау кезіндегі кемшіліктерге байланысты прокурордың қосымша тергеу жүргізу үшін қылмыстық істі қайтару жағдайлары бар. Бұл шешімнің негіздерінің бірі сарапшының өз өкілеттіктерінен тыс шығуы болып табылады, бұл сараптама барысында тергеуші сарапшыға ұсынбаған материалдар зерттелгендігімен көрінеді. Осыған байланысты сарапшының қорытындысы жол берілмейтін дәлел ретінде танылды.

Біздің ойымызша, сот сараптамасын тағайындау және ұйымдастыру процесін реттейтін нормативтік құқықтық актілер жетілдіріліп, толықтырылуы керек. Заңнамалық база қазіргі заманғы жағдайға сәйкес келетін түрге жеткізілгенге дейін, сот сараптамасын тағайындау мен өндіруге байланысты проблемалар сөзсіз туындайды.

Үлгілерді алу. Тергеу әрекеттерінің қатарына үлгілерді алу да жатады. Сондықтан бұл тергеу әрекеті көбінесе көмекші деп аталады.

Тергеуші тірі адамның, мәйіттің, жануардың, заттың, заттың қасиеттерін көрсететін үлгілерді алуға құқылы, егер олардың зерттеуі іс үшін маңызды болса (ҚПК-нің 262-бабының 1-бөлігі).

Сараптамалық зерттеу үшін үлгілер ретінде, атап айтқанда, алынуы мүмкін:

- 1) қан, шәует, шаш, тырнақ сынықтары, дененің сыртқы жабындарының микроскопиялық қырылуы;
- 2) сілекей, тер және басқа секрециялар;
- 3) тері үлгісінің іздері, тіс құймалары;
- 4) адамның дағдыларын көрсететін қолжазба мәтіні, бұйымдар, басқа да материалдар;
- 5) дауыс фонограммалары;
- 6) материалдардың, заттардың, шикізаттың, дайын өнімнің сынамалары;

7) гильзалардың, оқтардың, құралдар мен механизмдердің іздерінің үлгілері (ҚПК 262-бабының 2-бөлігі).

Сараптамалық зерттеу үшін үлгілерді алудың іс жүргізу негізі дәлелді қаулы болып табылады, онда мыналар көрсетілуі тиіс: үлгілерді алатын адам; үлгілерді алуы тиіс адам (ұйым); қандай үлгілер және қандай мөлшерде алынуы тиіс; адам одан үлгілерді алу үшін қашан және кімге келуі тиіс; қашан үлгілерді алғаннан кейін кімге ұсынылуы керек (ҚПК-нің 262-бабының 3-бөлігі).

Егер сараптамалық зерттеу үшін үлгілерді алу үлгілер алынған қарама-қарсы жыныстағы адамның жалаңаштануымен ұштаспаса және ерекше кәсіптік дағдыларды талап етпесе, тергеуші бұл тергеу әрекетін жеке өзі, ал қажет болған жағдайда дәрігердің немесе өзге де маманның қатысуымен жүргізуге құқылы. Басқа жағдайларда сараптамалық зерттеуге арналған үлгілерді дәрігер немесе маман тергеушінің тапсырмасы бойынша ала алады.

Сараптамалық зерттеу үшін үлгілерді алу сараптамалық зерттеудің бөлігі болып табылатын жағдайларда оны сарапшы жүргізуі мүмкін. Сараптамалық зерттеу үшін үлгілерді алуға күдіктіден, жәбірленушіден, сондай-ақ медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын қолдану бойынша іс жүргізу жүргізіліп жатқан адамнан жол беріледі. Күдікті адамнан сараптамалық зерттеуге арналған үлгілерді мәжбүрлеп алуға болады. Оқиға орнында немесе заттай дәлелдемелерде іздерді өзге адам қалдыруы мүмкін екендігі туралы жеткілікті деректер болған жағдайда, сараптамалық зерттеуге арналған үлгілер осы адамнан алынуы мүмкін, бірақ ол көрсетілген іздер пайда болуы мүмкін мән-жайлар туралы куә (жәбірленуші) ретінде жауап алғаннан кейін ғана емес. Жәбірленуші мен куәдан сараптамалық зерттеуге арналған үлгілер, егер мұндай диагностика іс үшін маңызды болса, күдікті бұл әрекетте оны қылмыста әшкерелейтін айғақтарды тексеру үшін талап еткен жағдайларды қоспағанда, олардың келісімімен ғана алынуы, сондай-ақ қажет болған жағдайда жыныстық жолмен берілетін және өзге де жұқпалы ауруларды диагностикалау үшін үлгілерді алуы мүмкін. Жәбірленушіден, куәдан сараптамалық зерттеу үшін үлгілерді мәжбүрлеп алуға мұндай жағдайларда тергеу судьясының санкциясымен немесе сот қаулысы бойынша ғана жол беріледі.

Сараптамалық зерттеу үшін үлгілерді алу тәртібі ҚПК-нің 265-бабының ережелерімен регламенттелген. Тергеуші адамды өзіне шақырады немесе ол тұрған жерге келеді, оны сараптамалық зерттеу үшін үлгілерді алу туралы қаулымен қолхатпен таныстырады, оған және аталған тергеу әрекеттеріне қатысатын өзге де адамдарға олардың құқықтары мен міндеттерін түсіндіреді. Бұл ретте ол жеке өзі немесе маманның қатысуымен қажетті іс-әрекеттерді жүргізеді, сараптамалық зерттеу үшін үлгілерді алады, оларды орайды және мөрмен бекітеді. Тиісті жағдайларда сараптамалық зерттеу үшін үлгілерді алу алу, тінту, эксгумация жүргізу жолымен немесе оларды өндірумен бір мезгілде жүзеге асырылады. Егер сараптамалық зерттеу үшін үлгілерді алуды дәрігер немесе басқа маман жүргізсе, тергеуші дәрігерге немесе басқа маманға сараптамалық зерттеу үшін үлгілері алынуы тиіс адамды, сондай-ақ тиісті тапсырмасы бар қаулыны жібереді. Қаулыда осы тергеу әрекетінің барлық

қатысушыларының құқықтары мен міндеттері көрсетілуге тиіс. Дәрігерге, басқа маманға қарсылық білдіру туралы мәселені қаулы шығарған тергеуші шешеді. Дәрігер немесе тергеушінің тапсырмасы бойынша басқа маман қажетті әрекеттерді жасайды және сараптамалық зерттеу үшін үлгілерді алады. Үлгілер оралады және мөрленеді, содан кейін дәрігер немесе басқа маман жасаған ресми құжатпен бірге тергеушіге жіберіледі. Егер сараптамалық зерттеу үшін үлгілерді алуды сарапшы жүргізсе, онда зерттеу процесінде оларға эксперименттік үлгілер жасалуы мүмкін, бұл туралы оларға қорытындыда хабарланады. Тергеуші осындай үлгілерді дайындау кезінде қатысуға құқылы, ол өзі жасаған хаттамада көрсетіледі.

Зерттеу жүргізілгеннен кейін сарапшы өз қорытындысына үлгілерді оралған және мөрленген түрде қоса береді. Сараптамалық зерттеу үшін үлгілерді алу туралы тергеуші хаттама жасайды, онда үлгілерді алу үшін қабылданған барлық іс-әрекеттер, олар жүргізілген реттілікте, осы ретте қолданылған ғылыми-зерттеу және басқа әдістер мен рәсімдер, сондай-ақ үлгілердің өзі сипатталады. Егер сараптамалық зерттеуге арналған үлгілерді дәрігер немесе басқа маман тергеушінің тапсырмасы бойынша алса, онда ол бұл туралы ресми құжат жасайды, оған аталған әрекеттің барлық қатысушылары қол қояды және қылмыстық іске қосу үшін тергеушіге беріледі. Сараптамалық зерттеу үшін алынған үлгілер оралған және мөрленген түрде хаттамаға қоса беріледі.

Қылмыстық іс жүргізу заңнамасын және құқық қолдану практикасын жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлеу үшін салыстырмалы зерттеу үшін үлгілерді алуды зерттеуде бірнеше проблемалар бар екенін атап өткен жөн.

Шешуді және зерттеуді қажет ететін өзекті мәселелердің бірі-салыстырмалы зерттеу үшін үлгілерді алу кезінде мәжбүрлеуге рұқсат беру мәселесі. Бұл мәселе бір жағынан сараптамалық зерттеулер жүргізу үшін қажетті үлгілерді алуды қамтамасыз ететіндей, екінші жағынан салыстырмалы зерттеу үшін үлгілерді алу кезінде азаматтардың конституциялық құқықтарының шамадан тыс бұзылуын болдырмайтындай шешілуі тиіс. Салыстырмалы зерттеу үшін үлгілерді алу тактикасы мәселелері маңызды мәселе болып табылады. Тактикалық әдістер мен ұсыныстарды әзірлеу салыстырмалы зерттеу үшін үлгілерді алуды тиімділігі максималды болатын процедуралық әрекетке айналдыруға көмектеседі.

3 Қылмыстық процестегі жария және жасырын тергеу әрекеттерінің арақатынасы

Сотқа дейінгі тергеп-тексерудің негізінде құқық бұзушылық оқиғасын Қылмыстық-процестік дәлелдеу және оны жасаған адамды анықтау жатыр. Бұл іс жүргізу әрекеттерін жүргізу арқылы оларды анықтауды, бекітуді және алып қоюды қамтитын дәлелдемелерді жинау арқылы жүзеге асырылады (ҚПК-нің 122-бабының 1-бөлігі).

Бұл ретте заң шығарушы қылмыстық іс бойынша дәлелдемелер - бұл заңда көзделген тергеу іс-әрекеттерінің хаттамаларына сәйкес тергеуші мен анықтаушы жасаған нақты деректер екендігіне негізделеді. Осылайша, тергеу әрекеттерінің хаттамалары тергеуші, анықтаушы тікелей қабылдаған және дәлелдемелерді жинау барысында тергеу әрекеттерін жүргізу кезінде олар анықтаған мән-жайларды куәландыратын ақпарат алудың негізгі көзі болып табылады (ҚПК-нің 119-бабының 1-бөлігі). Сонымен қатар, ҚПК нормаларында "тергеу әрекеттері" термині туралы көптеген ескертулерге қарамастан, заң шығарушы оның мазмұнын бірқатар басқаларға қатысты, оның ішінде "жасырын тергеу әрекеттеріне" қатысты түсіндірмейді (ҚПК 7-бабының 1-тармағының 12-тармағы).

Тергеу әрекеттері ұғымына және заң әдебиетіне деген көзқарас екіұшты:

- кейбір жағдайларда олар тергеушінің барлық іс жүргізу актілерін білдіреді, яғни. іс жүргізу қызметінің субъектісі - тергеуші бірінші орынға қойылады;

- басқаларында бұл істің мән-жайын зерттеу және субъектіге қарамастан шындықты анықтау тәсілдері ретінде қызмет ететін кез келген әрекет;

- үшіншіден, тергеу әрекеттері ҚПК-де құқықтық реттеу тұрғысынан ғана каралады.

Сонымен қатар, 2014 жылғы ҚПК қабылданғанға дейін тергеу әрекеттерін анықтау жалпыға бірдей танылды"... қылмыстық іс жүргізу заңымен регламенттелген және тергеуші (анықтаушы, прокурор) жүзеге асыратын, белгілі бір түрдегі іздердің ерекшеліктеріне сәйкес келетін және олардағы дәлелді ақпаратты тиімді іздеуге, қабылдауға және бекітуге бейімделген іздестіру, танымдық және куәландыру операцияларының кешені".

Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізу заңнамасының жаңаруымен тергеу әрекеттерінің мазмұнына деген көзқарас та өзгерді. Бұл ҚПК-ге "жасырын тергеу әрекеттері" 30-тарауының енгізілуіне байланысты. Олар мүдделеріне қатысты қылмыстық процеске тартылған адамдарды хабардар етпей, сотқа дейінгі іс жүргізу барысында жүргізілетін заңда көзделген іс-әрекеттер деп түсініледі (ҚПК-нің 7-бабының 12-тармағы).

Нәтижесінде тергеу әрекеттерін екі тәуелсіз түрге бөлу қажеттілігі туындады:

- тергеу әрекеттерін жүргізудің жалпы ережелері бойынша қылмыстық қудалау органы жүргізетін дауысты дыбыстар (ҚПК-нің 197-бабы);

-жедел-іздістіру қызметінің нысандары мен әдістерін пайдалана отырып, Құқық қорғау немесе арнаулы мемлекеттік органның тиісті бөлімшесі жүргізетін жарияласстер (ҚПК-нің 232-бабының 2-бөлігі).

Бірінші түрі дәлелдемелердің дербес көзі ретінде қызмет етеді және ҚПК-нің 125-бабында көзделген дәлелдемелерді бағалау ережелеріне сәйкес болған жағдайда айыптау мен үкім шығару негізіне алынуы мүмкін.

Екінші түрге келетін болсақ, оған дәлелдемелерге мән беру үшін сотқа дейінгі тергеу органы (тергеуші, анықтаушы, прокурор) жасырын тергеу әрекетінің нәтижелерін алдын-ала зерттеу қажет, оның ісінде олар тағайындалған қылмыстық іс бар. Жүргізілген зерттеу туралы тиісті хаттама жасалады. Қажет болған жағдайда зерттеу маман мен анықтау органының тиісті қызметкерін тарта отырып жүргізіледі (ҚПК-нің 237, 238-баптары).

Жасырын тергеу әрекеттері, аудиожазбалар, бейнелер және ғылыми-техникалық құралдардың көмегімен түсірілген өзге де деректер барысында алынған нәтижелерді зерттеу және алдын ала бағалау хаттамалары алынған заттай объектілер немесе олардың көшірмелері тергеу әрекеттерінің көмегімен дәлелдеу процесіне тартылған дәлелдемелердің өзге де көздеріне теңестіріледі (ҚПК-нің 239-бабының 2-бөлігі).

Осылайша, заң шығарушы дәлелдемелердің қайнар көзі жасырын тергеу әрекеттерінің өзі емес, сотқа дейінгі тергеу мен сот талқылауында нақты деректердің рұқсат етілуін немесе жол берілмеуін анықтайтын оларды зерттеу хаттамалары екенін анықтайды.

Көрсетілген мән-жайларға, егер бұрын Қазақ КСР ҚПК және 1997 жылғы ҚПК бойынша нақты тергеу әрекеттері туралы Қағидаларда Орындаушы тек тергеушіні көрсетсе, ал басқа уәкілетті адамдар (анықтаушы, прокурор) онымен сәйкестендірілсе, онда 2014 жылғы ҚПК-де мұндай субъект ретінде "сотқа дейінгі тергеуді жүзеге асыратын адам" көрсетілетіні де түсіндіріледі. тергеу". Мұндай тәсіл жасырын тергеу әрекеттерін жүргізуді тергеуші мен анықтаушы құқық қорғау немесе арнаулы мемлекеттік органның уәкілетті бөлімшесі, яғни, тапсыратындығымен түсіндіріледі. жедел бөлімшелердің қызметкерлеріне. Бұдан шығатыны, заң шығарушы" тергеу " әрекеттеріне сотқа дейінгі тергеу шеңберінде арнайы уәкілетті органдар жүргізетін мемлекеттер жатады, олар осы кезеңде тек билік өкілеттіктеріне ғана емес, сонымен қатар жедел-іздістіру қызметі, Мемлекеттік құпиялар мен құпия туралы заңдармен қорғалатын құпия өкілеттіктерге ие.

Қылмыстық құқық бұзушылықты тергеуге қатысатын өзге адамдардың іс жүргізу әрекеттері (өтініштер, шағымдар, өтініштер, нұсқаулар, Санкциялар және т.б.) "тергеу" әрекеттері деп аталмайды.

Жария тергеу іс-қимылдарын жүргізудің құқықтық (заңды) негізі тергеудің бастауы болған және сотқа дейінгі тергеп-тексерулердің бірыңғай тізілімінде (СДТБТ) тіркелген заңды себептің болуы не бірінші шұғыл тергеу әрекеті болып табылады. Бұл ретте шұғыл тергеу іс-қимылдарын жүргізуге келіп түскен өтінішті (хабарламаны) жеке тәртіппен немесе уәкілетті

мемлекеттік органның (лауазымды адамның) СДТБТ-да (ҚПК-нің 179-бабы) тіркеусіз кейіннен қарауына кедергі болмайды.

Кезек күттірмейтін тергеу әрекеттерінің шамамен тізбесі алдын ала тергеу жүзеге асырылатын істер бойынша анықтау органдарының қызметін реттейтін ҚПК-нің 196-бабының 1-бөлігінде келтірілген. Оларға: тексеру, тінту, алу, куәландыру, ұстау, сондай-ақ күдіктілерден жауап алу, жәбірленушілер мен куәгерлерден жауап алу және басқа да тергеу әрекеттері жатады. Шұғыл тергеу әрекеттерінің тізбесі оларды өндірудің реттілігін ескере отырып нақтыланды. Аталған тергеу әрекеттерінің өзектілігі оларды уақтылы жүргізбеген жағдайда дәлелдемелік ақпараттың жоғалу қаупімен айқындалады. Басқа тергеу әрекеттеріне қажеттілік тек ерекше тергеу жағдайларында туындауы мүмкін.

Дауысты тергеу әрекеттерін жүргізудің нақты негізі ретінде белгілі бір тәсілмен және белгілі бір көзден іс үшін маңызы бар деректер алынуы мүмкін деп болжауға мүмкіндік беретін ақпарат болып табылады. Мұндай дәлелдемелер көзі ретінде күдіктінің, айыпталушының, жәбірленушінің, куәнің, қорғауға құқығы бар куәнің, сарапшының, маманның айғақтары; сарапшының, маманның қорытындысы; заттай дәлелдемелер; іс жүргізу әрекеттерінің хаттамалары және өзге де құжаттар (ҚПК-нің 111-бабының 2-бөлігі) болып табылады. Бұдан басқа, жекелеген жағдайларда тергеушінің, анықтаушының қалауы, сондай-ақ жедел-іздістіру ақпараты (оқиға болған жерді тексеру, куәгерлерден жауап алу, тінту, ұстау, жасырын тергеу әрекеттері үшін) нақты негіз бола алады.

Дәлелдемелерді жинау барысы мен нәтижелері қылмыстық процесті жүргізуші адам жанама түрде қабылдаған мән-жайларды (тиісті адамдардың айғақтарын), сондай-ақ қарап-тексеру, куәландыру, алу, тінту, ұстау, мүлікке тыйым салу, тану үшін ұсыну, үлгілерді алу, мәйітті эксгумациялау, тексеру кезінде тікелей белгіленген мән-жайларды куәландыратын тергеу әрекеттерінің хаттамаларында бекітіледі айғақтар, құжаттарды ұсыну, тергеу эксперименті, жасырын тергеу әрекеттерінің нәтижелерін зерттеу және тергеу әрекеті барысында маман жүргізген заттай дәлелдемелерді зерттеу (ҚПК-нің 119-бабының 1-бөлігі).

ҚПК-нің 111, 119 және 196-баптары ережелерінің мазмұнын талдау ҚПК-нің Ерекше бөлігінде регламенттелген тергеу әрекеттерін бөліп көрсетуге мүмкіндік береді. Оларға келесі түрлер жатады:

1) жергілікті жерді, үй - жайларды, заттарды, құжаттарды, тірі адамдарды, мәйіттер мен жануарларды тергеп-тексеру-ҚПК 219-222, 224-баптары;

2) сараптаманы тағайындау және жүргізу-ҚПК 35-тарауы;

3) үлгілерді алу-ҚПК 34-тарауы;

4) күдіктіні, айыпталушыны, куә мен жәбірленушіні куәландыру - ҚПК-нің 223-224-баптары;

5) заттарды, құжаттарды, не-телеграф хат-хабарлары бойынша, құжаттарды, оның ішінде мемлекеттік құпиялар мен құпияны қамтитын құжаттарды алу - ҚПК-нің 253-254-бабы;

- 6) тінту, жеке тінту - ҚПК 252, 254 және 255-баптары;
- 7) ұстау-ҚПК 17-тарауы;
- 8) жәбірленушіден, куәдан, күдіктіден, қорғауға құқығы бар куәдан жауап алу - ҚПК-нің 208-217-баптары;
- 9) куәгерлер, жәбірленушілер, күдіктілер және т. б. арасындағы күндізгі ставка - ҚПК-нің 218-бабы;
- 10) тірі адамдарды, мәйіттерді, жануарларды, құрылыстарды, жергілікті жер учаскелерін, фотосуреттерді, құжаттарды тану үшін ұсыну - ҚПК 29-тарауы;
- 11) эксгумация-ҚПК 28-тарауы;
- 12) айғақтарды (күдіктінің, куәнің, жәбірленушінің) орнында тексеру және нақтылау - ҚПК-нің 257-бабы;
- 13) тергеу эксперименті-ҚПК 258-бабы;
- 14) сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адамның талабы бойынша заттар мен құжаттарды ұсыну-ҚПК-нің 260-бабы;
- 15) жасырын тергеу әрекеттері-ҚПК 30-тарауы.

ҚПК регламенттелмеген тергеу әрекеттерін жүргізу қажет болған жағдайда (мысалы, күдіктінің жеке басын анықтау, залалды ерікті түрде өтеу және т.б.) сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адам ҚПК-нің 199-бабына сәйкес хаттама жүргізеді және тергеу әрекетінің хаттамасын жасайды. Тергеу іс-қимылдарын жүргізудің жалпы қағидалары сақталған жағдайда (ҚПК 197 б.) көрсетілген әрекеттер дербес дәлелдемелер ретінде қаралуы және қылмыстық процесті жүргізетін органның процестік шешімінің (күдіктер, айыптаулар не сот үкімі) негізіне алынуы мүмкін.

Тергеу әрекеттерінің мақсаты-қылмыстық істі дұрыс, заңды және әділ шешу үшін қажетті білімнің белгілі бір нәтижесіне қол жеткізу. Тиісті судья санкциялаған жасырын тергеу әрекетінің бастапқы ұзақтығы, әдетте, отыз тәулікті құрауы мүмкін. Жасырын тергеу әрекетінің алдына қойылған міндеттер шешілмеген және оның бастамашысының уәждемесі болған кезде көрсетілген мерзімді судья алты ай шегінде ұзартады. Белгілі бір жасырын тергеу әрекетін жүргізу мерзімдерін кейіннен ұзарту қылмыстық істің күрделілігі мен санатына байланысты болады. Жасырын тергеу әрекетін жүргізудің соңғы кезеңінде іс үшін қызығушылық тудыратын барлық алынған мәліметтер ақпарат көздерінің және оны алу тәсілдерінің құпиялылығы туралы талаптарды орындай отырып, тиісті сотқа дейінгі тергеп - тексеру органына-бастамашыға ілеспе хатпен ұсынылады. Дәлелдеу процесінің келесі кезеңдерінде жасырын құжатталған ауызша немесе біреу туралы көрнекі ақпаратпен операция жасалған жағдайда, заң мұндай адамнан жауап алуды талап етеді. Бұл адам оның өтініші бойынша одан жасырын алынған мәліметтермен танысады. Бұл ретте ол мемлекеттік құпияларды және заңмен қорғалатын өзге де құпияны қорғау шартымен тиісті жасырын тергеу әрекеті мен оның нәтижелері туралы, оған жеке өзі қатысты шектерде таңдамалы түрде хабардар етіледі.

Жария тергеу әрекеттері жүргізілгеннен кейін сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адам тіркелген мәліметтерді өзгерту немесе толықтыру туралы ескертулерді не өтініштерді анықтау мақсатында қатысушыларды олардың нәтижелерімен таныстыруға міндетті. Осы рәсімнен айырмашылығы, жасырын тергеу әрекеттері жүргізілгеннен кейін алынған нәтижелер туралы тек тергеліп жатқан қылмыстық іс жүргізіліп жатқан процессуалдық прокурор мен орган ғана хабардар етіледі. Оларға қатысты жүргізілген адамды хабардар ету-қылмыстық процесті жүргізетін органның құқығы.

Егер жасырын тергеу әрекеттері барысында алынған деректерді тергеу жүргізуші тұлға дәлел ретінде бағаламаса, онда олар болуы мүмкін

қылмыстық іс материалдарына қоса тіркелді. Мұндай ақпарат құқық қорғау не арнаулы мемлекеттік органның режимдік бөлімшесінде сақталуға тиіс. Бұл ретте орган ешкіммен танысуға мүмкіндік бермейтін сақтаудың құпиялылығын қамтамасыз етеді. Қылмыстық іс шешілгеннен кейін бұл ақпарат жойылуға жатады, ол туралы тиісті акт жасалады. Егер жасырын тергеу әрекеттерінің объектісі оларға қатысты олардың жүргізілгені туралы белгілі болса, онда ол тергеушіден, анықтаушыдан, прокурордан немесе судьядан (қылмыстық процестің сатысына байланысты) қылмыстық іс материалдарында дәлел ретінде көрінбейтін осындай әрекеттердің нәтижелерімен танысу туралы сұрай алады. Бұл ретте заң осындай ақпаратты алу көздері мен тәсілдерін жария етуге жол бермейтін шектеулерді белгілейді.

Процесті жүргізетін адам мұндай деректерді қылмыстық істе пайдалану перспективасын және жеке тұлғаның конституциялық бостандықтарына нұқсан келтіру дәрежесін назарға ала отырып, осы өтінішті қарайды. Адамның өтінішхат (өтініш) мәлімдемесінің өзі тергеушінің, анықтаушының, прокурордың немесе судьяның жасырын тергеу әрекеттерінің материалдарымен міндетті түрде танысу жөніндегі міндетінің туындауына себеп болмайды. Іс бойынша процесті жүргізетін адамның қылмыстық процеске белгілі бір қатысушылар үшін елеулі және нақты қауіп туғызатын не үшінші тұлғалардың прайвесилерін бұзатын жағдайда қылмыстық іске тіркелмеген материалдарды ұсыну туралы адамның өтінішін қанағаттандырмауға құқығы бар. адам тергеушіден, анықтаушыдан, прокурордан оларды дәлелдемелер көзі ретінде іске қосу туралы сұрауға құқылы. Олардан бас тартуды алған кезде адам сот сатысына тиісті шағыммен жүгінуге құқылы.

Жүргізілген жасырын тергеу әрекеттерінің нәтижелерін қылмыстық іс материалдарына сақтаудың, жоюдың, таныстырудың немесе қоса тіркеудің осындай рәсімі қылмыстық процесті жүргізетін органның жария мүддесі олар жүргізілетін адамның жеке мүддесінен басым болатын жүргізілетін іс-қимылдардың іздестіру сипатын куәландырады.

Қылмыстық процесте ақпаратты қорғау жөніндегі іс-шаралар туралы ҚПК-нің 241-бабы. Көрсетілген нормаға сәйкес мұндай кепілдіктерге мынадай ережелер жатады:

- жасырын тергеу әрекетін аяқтағанға дейін оның жүргізілу фактісі мен алынған деректердің құпиялылығы;

- лауазымды және өзге де адамдардың жасырын тергеу әрекеттерін ұйымдастыруға және жүргізуге тартылған, жасырын тергеу әрекетінің фактісі мен оның нәтижелерін жариялағаны үшін жауаптылықтың заңмен айқындалған нысаны;

- мемлекеттік құпия (құпия) дәрежесіне жасырын тергеу әрекеттерін жүргізудің және қастандықтың нақты тәсілдері туралы және осы құпияға тартылғандар туралы деректерді көтеру;

- тергеуші, анықтаушы жасырын тергеу әрекетінің барысы мен қорытындыларын, сондай-ақ прайвеси мен заңмен қорғалатын өзге де құпияға байланысты мәліметтерді жария етпеу мақсатында барлық қажетті заңды шараларды қабылдайды.

Жоғарыда келтірілген кепілдіктердің болуы орындаушы тұлға немесе жасырын тергеу әрекеттеріне қатысушы тікелей қабылдаған ақпаратты заңдастырудың ерекше тетігін де көздейді:

- конфидент жеке өзі түсірген фактілер туралы мәліметтер тек оның келісімімен ғана жүргізілетін куә, жәбірленуші, күдікті, айыпталушы ретінде жауап алғаннан кейін ғана дәлелді мәнге ие болады (ҚПК-нің 115-бабының 8-бөлігі);

- конфиденттер қылмыстық топқа енгізгеннен кейін жеке өзі басып алған фактілер туралы мәліметтер жоғарыда аталған адамдардың қауіпсіздік шараларының жоғарылауымен (ҚПК-нің 115-бабының 9-бөлігі) ұйғарылған, конфиденттің басшысы-анықтау органының лауазымды адамы сөз сөйлейтін куәгердің айғақтарының процестік нысанына киінгеннен кейін ғана дәлелдемелер мәртебесін ала алады.

Осылайша, жасырын тергеу әрекеттерінің іздеу, танымдық және куәландыру бағыты сияқты жалпы белгілерге қарамастан, олар келесі белгілер бойынша дауысты тергеу әрекеттерінен айтарлықтай ерекшеленеді:

- жасырын тергеу әрекетін жүргізудің бастамашысы орындаушының өзі емес, сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адам тапсырма беру жолымен (тапсырма тиісті прокурордың жасырын тергеу әрекеттерін жүргізуге санкциясын алғаннан кейін ғана заңды күшіне енеді);

- жасырын тергеу әрекетін Орындаушы-жедел-ізвестіру қызметінің нысандары мен әдістерін пайдалана отырып, жедел қызметкер немесе Құқық қорғау немесе арнаулы мемлекеттік органның тиісті бөлімшесі, ал тікелей орындаушы-жедел қызметкерге көмек көрсететін адам немесе қылмыстық топқа енгізілген адам;

- жария тергеу әрекеттерін жүргізудің жалпы шарттары туралы ережелер жедел-ізвестіру қызметі үшін көзделген қағидалар бойынша ерекше режимде жүргізілетін жасырын тергеу әрекеттерін жүргізу тәртібіне қолданылмайды;

- жүргізілген жасырын тергеу әрекеттерінің нәтижелерін оның өндірісіндегі қылмыстық іс бойынша оларды жүргізу туралы тапсырма берген тұлға тікелей тексереді және бағалайды;

- сотқа дейінгі тергеу сатысында жасырын тергеу әрекеттері мен оларды жүргізу әдістері туралы деректер құпия болып табылады және оларды жария еткені үшін заңдық Санкциялар көзделген;

- іс үшін маңызы бар мән-жайларды тікелей қабылдаған адамнан жауап алу оның келісімімен ғана мүмкін болады, өзге жағдайларда осы адамның қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында оның орнына осы адам тапсырмасын орындаған жедел қызметкерден жауап алынуы мүмкін;

- жасырын тергеу әрекеттерін жүргізу нәтижесінде алынған материалдардың дұрыстығы мен жол берілуін оларды зерттегеннен кейін жедел-іздігіру қызметін қадағалауды жүзеге асыратын тергеуші, анықтаушы және прокурор айқындайды;

- қылмыстық іс материалдарына қоса тіркелмеген жасырын тергеу әрекеттерінің нәтижелері ол шешілгеннен кейін жойылады;

- өздеріне қатысты жасырын тергеу әрекеттері жүргізілетін адамдар бұл туралы хабардар етілмейді, сондықтан алынған нәтижелермен танысу және олардың тиісті органдарға шағымдану мүмкіндігі болмайды. Танысу мүмкіндігі және ұсынылатын материалдардың көлемі толығымен қылмыстық процесті жүргізетін органның қалауына байланысты.

Көрсетілген елеулі белгілер жиынтығының болуы Қазақстан Республикасының сотқа дейінгі іс жүргізуіндегі тергеу әрекеттерін екі дербес түрге: Жария және жария емес тергеу әрекеттеріне бөлу туралы бекітуге келуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, әртүрлі түрлерге қарамастан, дауысты да, жасырын тергеу әрекеттері де мемлекеттің құзыретті органдарының қылмыстық істер бойынша сотқа дейінгі тергеуде дәлелді ақпарат жинаудың негізгі әдісі бола отырып, іздеу, танымдық және куәландыру бағытын сақтап қалды. Бұл жағдай заң шығарушыға дәлелдемелерді жинаудың екі түрін де жалпы жалпы ұғыммен біріктіруге мүмкіндік берді: "тергеу әрекеттері".

ҚПК СДТБТ-де оны жасырғаны үшін қылмыстық жауаптылық қатері төнген кез келген қылмыстық құқық бұзушылық фактісін дереу тіркеуді талап етеді. Осыған байланысты ресми қылмыстық іс шеңберінде жасырын тергеу әрекеттерін жүргізу жасырын бақыланатын жеткізілім және жасырын енгізу және (немесе) қылмыстық әрекетке еліктеу кезінде жедел-іздігіру ақпаратын алу көздері мен тәсілдерінің құпиялылығы туралы негізсіз алаңдаушылық туғызбайды.

Жоғарыда аталған жасырын тергеу әрекеттерінің нәтижелері дәлелдемелерге қойылатын талаптарға жарамдылық және оларды басқа тергеу әрекеттерімен тексеру мүмкіндігі сияқты талаптарға жауап бермейді. Бұл жасырын тергеу әрекеттерінің мақсаты-дәлелдеу нысанасының мән-жайлары туралы дәлелдемелерді жасырын жинау және тексеру емес (ҚПК-нің 113-бабы), бірақ, ең алдымен, жедел-іздігіру қызметі шеңберінде қылмыстық құқық бұзушылық белгілерін жасырын анықтау.

Қалған жасырын тергеу әрекеттері (ҚПК-нің 231-бабының 1-5-тармақтары) қылмыстық іс шеңберінде дәлелдемелерді жинау тәсілдерінің бірі ретінде, өзге тергеу әрекеттерімен қатар, құпия техникалық, оның ішінде

қылмыс іздерін тіркеудің арнайы құралдары арқылы нақты қылмыстық іс бойынша дәлелдеу нысанасының мән-жайларын анықтауға ғана бағытталуы тиіс.

Мұндай жасырын тергеу әрекеттерінің нәтижелері кейіннен тергеу және сот талқылауы барысында қылмыстық ортаға енгізу, қылмыстық әрекетке еліктеу және т.б. нәтижесінде алынған ауызша жария емес ақпаратқа қарағанда (мысалы, сараптама және т. б.) рұқсат етілгендігі мен дұрыстығына (ҚПК 231-бабының 6-9-тармақтары) тексерілуі мүмкін.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 ҚР Қылмыстық іс жүргізу кодексі 2014 жылғы 4 шілдедегі № 231-V ҚРЗ. (02.03.2022 ж. жағдай бойынша өзгерістер мен толықтырулармен)
- 2 Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства в 2-х т. Т.2 – Спб., (переиздание) 2018.- 310 с.
- 3 Кобликова А.С. Уголовный процесс: учебное пособие. - Москва (переиздание) 2017. - 450 с.
- 4 Ларин А.М. Следственные действия (определение понятия, терминология). Оптимизация расследования преступлений: Сб. научных трудов - Иркутск, (переиздание) 2018. - 230 с.
- 5 Быховский И.Е. Процессуальная регламентация проведения следственных действий. Вопросы борьбы с преступностью. Вып.21 - Москва, 2017.- 120 с.
- 6 Якупов Р.Х. Уголовный процесс. Учебник под ред. Галузо В.Н. – Москва: Зерцало, (переиздание) 2018.- 375 с.
- 7 Доказательств в уголовном процессе (переиздание) - Москва. 2018.- 170 с.
- 8 Гутерман М.П. Следственные действия и спорные вопросы, связанные с их системой. Вопросы борьбы с преступностью. Вып.42 - Москва, (переиздание) 2016.- 190 с.
- 9 Савицкий В.М. Очерк теории прокурорского надзора. Москва, 2018. - 190 с.
- 10 Уголовный процесс. Под ред. Н.С. Алексеева и В.З. Лукашевича – Санкт-Петербург, 2020.- 250 с.
- 11 Шейфер С.А. Следственные действия. Система и процессуальная форма - Москва, 2018. - 190 с.
- 12 Ларин А.М. Следственные действия (определение понятия, терминология). Оптимизация расследования преступлений: Сб. научных трудов - Иркутск, 2019.- 140 с.
- 13 Быховский И.Е. Процессуальная регламентация проведения следственных действий. Вопросы борьбы с преступностью. Вып.21 - Москва, 2017. - 200 с.
- 14 Громов Н.А., Зайцева С.А. Оценка доказательств в уголовном процессе Москва: Издательство «Приор», 2019. - 128 с.
- 15 Бажанов М.И., Гуценко К.Ф. Уголовно-процессуальные правоотношения // Государство и право. - 2018. № 5.- 420 с.
- 16 Дорохов В.Я. О понятии доказательства в уголовном процессе. Государство и право, №9 – Москва, 2017.- 115 с.
- 17 Уголовный процесс: Учебник для студентов юридических вузов и факультетов. Под ред. К.Ф.Гуценко - Москва: Зерцало, 2018.- 210 с.
- 18 Строгович М.С. Курс уголовного процесса. (переиздание) том 1. Москва: Наука, 2016.- 144 с.
- 19 Чувилев А.А., Добровольская Т.Н. Особенности преподавания уголовного процесса в вузах МВД. Вопросы методики чтения проблемных лекций по особенной части. Учебно-методический материал - Москва, 2018. 235 с.
- 20 Уголовный процесс. Под ред. С.В.Бородина - Москва, 2019. 460 с.

- 21 Уголовный процесс. Под ред. А.С. Кобликова. - Москва, 2018. 370 с.
- 22 Якупов Р.Х. Уголовный процесс. Учебник под ред. В.Н. Галузо – Москва: Зерцало, 2019. - 350 с.
- 23 Криминалистика: Пособие для подготовки к экзаменам. Ред.- сост. Д.И. Платонов - Москва: Приор, 2019. - 310 с.
- 24 Уголовно-процессуальное право. Учебник под ред. П.А. Лупинской, изд. 3-е, перер. и доп. – Москва: Юрист, 2018. 270 с.
- 25 Шейфер С.А. Доказательств в уголовном процессе - Саратов, 2016. - 290 с.
- 26 Шейфер С.А. Следственные действия. Система и процессуальная форма. Москва: юр.лит., 2018. 195 с.
- 27 Порубов Н.И. Допрос в уголовном судопроизводстве. - Минск, (переиздание) 2017.- 240 с.
- 28 Дулов А.В. Судебная психология (переиздание). Минск 2016.- 315 с.
- 29 Криминалистика. Учебник. /Под. Ред. Р.С. Белкина, В.П. Лаврова, И.М. Лузгина. – Москва, 2018.- 390 с.
- 30 Криминалистика: Учебник. /Под ред. Н.П. Яблокова. 2-е изд., перераб. и доп. – Москва, 2020. - 450 с.
- 31 Гинзбург А.Я. Криминалистические основы следственных действий (по УПК). Учебное пособие по криминалистике. /Под ред. профессора права А.Ф. Аубакирова. – Алматы: Данекер, 2020. 400 с.
- 32 Васильев А.И. Корнеева Л.М. Тактика допроса. - Москва, 2017. 160 с.
- 33 Ратинов А.Р. Теория рефлексных игр к следственной практике Сб.// Законность. - 2016. 190 с.
- 34 Документ Московского совещания конференции по человеческому измерению СБСЕ - Москва (переиздание) 2015 г. 20 с.
- 35 Мудьюгин Н.Г. Планирование и проверка правдивости показаний// Правоведение, 2017.- 90 с.
- 36 Алиев А.А. Особенности производства очной ставки. Алматы, 2020 г. - 85 с.
- 37 Дубинский А.Я. Производство предварительного расследования органами внутренних дел. Учебное пособие. Киев, 2017.- 160 с.
- 38 Учебник уголовного процесса/ред. Кобликова А.С.,- Москва, 2016.- 360 с.
- 39 Шурухнов Н.Г. Тактика следственного осмотра и освидетельствования Криминалистика: Курс лекций. Москва: Эксмо, 2018.- 160 с.
- 40 Попов В.И. Осмотр места происшествия. Каз.гос.изд. 2017. 210 с.
- 41 Ципковский В.П. Осмотр места происшествия и трупа на месте его обнаружения. Киев, 2018. - 195 с.
- 42 Макутов И.Х. Осмотр места происшествия. Алматы, 2017. - 210 с.
- 43 Шаламов М.П. осмотр места происшествия. 2020. - 180 с.
- 44 Колмаков В.П. Следственный осмотр. Москва, 2019.- 250 с.
- 45 Лившиц Е.М. Тактика следственных действий. Москва, 2017. - 220 с.
- 46 Конституция РК принятая на республиканском референдуме 30 августа 1995 г. (с изменениями и дополнениями) Юридический справочник «Законодательство»: [Электронный ресурс].

- 47 Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей. М.: ООО Издательство «Юрлитинформ», 2017. - 250 с.
- 48 Александров Г.Н. Некоторые вопросы теории криминалистической версии// Вопросы криминалистики. - 2018. № 3 280 с.
- 49 Глазырин Ф.В. Психология следственных действий. Волгоград, 2017.- 210 с.
- 50 Натура Д.А, Натура А.И. Эксгумация и особенности тактики следственных действий, связанных с эксгумированным трупом. Москва, 2018.- 180 с.
- 51 Шейфер С.А. Доказательства и доказывание по уголовным делам: проблемы теории и правового регулирования. Монография. Москва: Норма, 2019. - 240 с.
- 52 Шиканов В.И. Актуальные вопросы уголовного судопроизводства и криминалистики в условиях современного научно-технического прогресса. Иркутск, 2018.120 с.
- 53 Быков В. М. Актуальные проблемы уголовного судопроизводства. Изд-во «Познание» Казань, 2019. - 190 с.
- 54 Учебник «Криминалистика» Москва, 2018. - 590 с.
- 55 Яблоков Н. П. Криминалистика: учебник и практикум для бакалавриата и специалитета / 3-е изд., перераб. и доп. - Москва: Изд. Юрайт, 2019. - 640 с.
- 56 Строгович М.С. Курс уголовного процесса (переиздание). Том 1 - Москва: Наука, 2017.- 340 с.
- 57 Каиржанов М.А. «К вопросу о методологии познания объекта преступления» в монографии «Уголовное правопонимание на современном этапе: методологические аспекты правоприменения», Алматы, 2019. – 160 с.
- 58 Тарасов-Родионов П.И. Криминалистика //Законность. - Москва, 2018.-150 с.
- 59 Настольная книга следователя / ред. коллегия: Л. Р. Шейнин, П. И. Тарасов-Родионов; Под общей ред. Ген. прокурора Г. Н. Сафонова. 2018. – 490 с.
- 60 Бычкова С.Ф. Судебная экспертология. Алматы, 2019.- 320 с.
- 61 Шейфер С.А. Следственные действия. Система и процессуальная форма (переиздание) 2018. – 190 с.
- 62 Хмелева А.В. Тактические особенности назначения судебных экспертиз// Эксперт-криминалист. 2019. № 4. 210 с.

Д.Қ. ШАУХАР

**СОТҚА ДЕЙІНГІ ТЕРГЕП-ТЕКСЕРУ БАРЫСЫНДА
ДӘЛЕЛДЕМЕЛЕРДІ ҚОЛДАНУ**

Оқу құралы

Авторлық басылымда жарияланды

Басуға 2020 ж. берілді. Пішімі 60x84 1/16
Офсетті қағаз. Ризографиялық басылым.
Көлемі 3,9 б.т. Таралымы 50 дана. Тапсырыс №3255

Қазақстан Республикасы ПМ Б. Бейсенов атындағы
Қарағанды академиясының баспаханасында басылды
Қарағанды қ., Ермеков көш. 124